

B:7

—

21

DANTIS ALLIGHERII
DE MONARCHIA

LIBRI III

CODICUM MANUSCRIPTORUM OPE EMENDATI

PER

CAROLUM WITTE.

EDITIO ALTERA.

VINDOBONAE, 1874.
SUMPTIBUS GUILIELMI BRAUMÜLLER

BIBLIOPOLAR C. N. AULAE ET UNIVERSITATIS.

Im Verlage
von W. Braumüller, k. k. Hof- u. Universitätsbuchhändler in Wien
ist erschienen:

Dante's göttliche Comödie.
Zur Jubelfeier des Dichters
metrisch übersetzt

von
Jos. v. Hoffinger.

8. 1866. Preis: 3 fl. — 6 Mark.

Zwei der ersten Dante-Kenner in Oesterreich und Preussen haben das ausgezeichnete Talent, dem wir diese Uebersetzung verdanken, nach Einsicht der ersten, ursprünglich nicht für die Oeffentlichkeit bestimmt gewesenen Proben, dringend angegangen, das ganze Werk zu übersetzen, denn „jeder Versuch, dasselbe in weiteren Kreisen bekannt zu machen, scheiterte an den bisherigen Uebersetzungen, die entweder Treue oder Schwung vermissen lassen. Wer jene zur Hand nehme, der lerne eben nicht den grossen Italiener kennen. Die vorhandenen treuen Uebersetzungen aber schrecken durch ihre Härte ab.“ Auf diese Art ermuntert, entschloss sich Jos. v. Hoffinger, die begonnene Arbeit fortzuführen. Dieselben Autoritäten haben nunmehr geurtheilt: dass sich diese Arbeit „durch die Verbindung eines sehr hohen Grades von Treue in der Reproduction des Sinnes mit einer Behandlung der Form auszeichne, welche alles leiste, was die deutsche Sprache in dieser so ausserordentlich schwierigen Terzine zu leisten vermag, und zwar mit einer scheinbaren Abwesenheit aller Anstrengung, dass man wirklich meinen könnte, es sei gar keine Kunst.“ Ja, der preussische Beurtheiler fügt hinzu, „nun alle Anmuthungen um Empfehlung einer deutschen Uebersetzung auf diese vertrusten und einen demnächst beabsichtigten Cours von Dante-Vorlesungen nicht früher eröffnen zu wollen, als bis er ihnen diese Arbeit zu Grunde legen könne.“

Der Verleger glaubt daher durch Heransgabe dieser, aus einer **Wiener Feder** stammenden Uebersetzung einen würdigen Beitrag zur grossen Festfeier geliefert, und zugleich um die literarische Ehre Oesterreichs sich verdient gemacht zu haben.

DANTIS ALLIGHERII
DE MONARCHIA

LIBRI III

CODICUM MANUSCRIPTORUM OPE EMENDATI

PER

CAROLUM WITTE.

EDITIO ALTERA.

VINDOBONAE, 1874.
SUMPTIBUS GUILIELMI BRAUMÜLLER

BIBLIOPOLAE C. R. AULAE ET UNIVERSITATIS.

AMPLISSIMO
PHILOSOPHORUM ORDINI
IN ACADEMIA LUDOVICIANA GISSENSI

QUI OLIM IN PUERUM VIX ADOLESCENTEM
SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
NON MERITORUM PRAEMIUM SED STUDII ARDENTIORIS INCITAMENTUM

CONTULIT

COLLATOSQUE POST SAECULI SEMISSEM
BENIGNISSIME SENI RENOVAVIT
SUB FINEM DUODECIMI AB ADEPTA DOCTORALI LAUREA LUSTRI
HOC SUMMI ITALORUM POETAE OPUS

A MENDIS UT SPES EST PURGATIUS
REVERENTIS OBSEQUIIOSI GRATIQUE ANIMI
DOCUMENTUM OFFERT

EDITOR

IAM SEPTUAGENARIO MAIOR.

PROLEGOMENA.

PROLEGOMENA.

TEXTUS CONSTITUTIO.

ALIORUM STUDIA.

Nec MARSILIUS FIGINUS, qui saeculo XV. ad finem vergente Dantis de Monarchia libros in sermonem italicum transtulit, nec prius operis ipsius editor JOHANNES OPORINUS codicibus nobis superstitionibus usi sunt, vel certe, si forte unum vel alterum eorum inspexerint, studiorum suorum fundamenta aliunde repetiverunt. Quem enim alter eorum italice reddit, et alter typis exscriptum praesentat, textus, multoties lectiones, easque haud raro probandas, exhibet, quae in nullo codicum nostrorum habentur. Cujus rei fidem facit, quam adnotavimus lectionum varietas. Exempla ad Ficini versionem spectantia invenies, si contuleris notas ad librum primum cap. 3 lin. 11, cap. 11 lin. 33, cap. 12 lin. 26, cap. 13 lin. 5, lin. 30, cap. 14 lin. 25; ad libr. secundum cap. 1 lin. 38, cap. 2 lin. 15, cap. 4 lin. 25, cap. 5 lin. 103, cap. 6 lin. 1, lin. 10 et 11, cap. 7 lin. 15, cap. 8 lin. 14, lin. 19, cap. 9 lin. 28 et 29, lin. 54, cap. 10 lin. 56; ad libr. tertium cap. 1 lin. 10, lin. 11, lin. 14, cap. 2 lin. 13.

a•

lin. 34, cap. 4 lin. 3, lin. 26, lin. 37, lin. 88, cap. 6 lin. 10, cap. 7 lin. 8, cap. 12 lin. 64, cap. 13 lin. 13, cap. 15 lin. 13, cap. 16 lin. 16, lin. 30 et lin. 66.

Quae inter textum ab Oporino divulgatum codicumque lectionem oculos quam maxime incurrit differentia, ea est, quod, quam libri manu exarati exhibent, vel certe exhibere videntur, ablegatio ad ultimam Divinae Comoediae partem, ea a principe illa editione omnino absit. Cujus differentiae rationem in eo positam esse forte quis dixerit, quod, quum Oporinus, in epistola dedicatoria ad Hieronymum Frickerum, librorum de Monarchia auctorem non „vetustiore m illum Florentinum poetam celeberrimum, sed philosophum], acutissimum atque doctissimum virum, et Angeli Politiani familiarem quendam“, esse contenderet, verba, in quibus ille auctor Dantis Paradisum quasi proprium opus commemorat, exhibens, sibi ipse contradixisset. Si tamen consideraveris, Marsilium etiam Ficinum, qui Monarchiam summo Italarum vatitribuendam esse nunquam dubitavit, allegationem illam non habere ¹⁾, facile intelliges, fallax esse, quod supposuimus argumentum. Neque desunt alia differentiae inter textum, quo usus est Oporinus, nostrosque codices exempla fere innumera. Sufficiat, quas ad librum primum adnotavimus enumerare: cap. 1 lin. 23,

¹⁾ Non tamen praeternittendum est, teste TURRIO in additamentis p. 180 utrumque hujus versionis codicem quo usus est (Laurentianum XLIV. 36. et Magliabecchianum Cl.VII. No.1173) habere verba: „*come già io dissi nel Paradiso della mia Commedia.*“ Quod si ita se habet, certe mirum est. Fraticellium, qui ex libro Magliab. versionem jam ediderat, nihil horum habere. Eadem verba etiam leguntur in versione germanica, quam, e codice msto. operis Ficiniani factam, HEROLDIUS anno 1559 edidit.

cap. 2 lin. 1, lin. 3, lin. 5, lin. 21, lin. 23 et 24, cap. 3 lin. 17, lin. 19, lin. 24, lin. 35 et 36, lin. 54, cap. 4. lin. 25, cap. 5 lin. 14, lin. 17, lin. 21, lin. 22, lin. 34, lin. 42, cap. 6 lin. 12, cap. 7 lin. 10, cap. 8 lin. 5, cap. 10 lin. 5, cap. 11 lin. 7, lin. 11, lin. 14, lin. 18, lin. 45, lin. 69, lin. 89 et 90, lin. 93, lin. 98, cap. 12 lin. 1, lin. 13 (bis), lin. 26 et 27, lin. 28, lin. 57, lin. 58, cap. 13 lin. 13, lin. 42, lin. 43, cap. 14, lin. 11, lin. 14, lin. 23, lin. 25, lin. 45, lin. 49, lin. 52, cap. 15 lin. 15, lin. 19, lin. 30, lin. 48, lin. 49, lin. 53, cap. 16 lin. 10. Circa quas lectiones notandum est, si paucas earum (ex. gr. cap. 11 lin. 7, cap. 13 lin. 13, cap. 14 lin. 25) exceperis, neque textum Ficini, in quantum ex verbis in aliam linguam conversis iudicare licet, cum editione Alciati consonasse.

Altera editio, quae septennio post principem ex eadem Oporini officina, sed curis SIMONIS SCHARDII prodiit, paucissimis in locis a textu Alciati recedit, et quidem ita, ut, si nova quaedam typothetarum vitia exceperis, secundus editor, aliquot prioris errores corrigens, minus codicum collatione, quam, quae sponte se offerebant, conjecturis usus esse videatur. Quae me offenderunt differentiae hae sunt: Lib. I cap. 1 lin. 13 ed. princeps: Nam quem fructum ille — Schardius: Nam quem fructum ferat ille. Cap. 5 lin. 31 princeps: pluribus praeeminere volentibus — Schardius: plurib. praeeminere volent. (Similiter Lib. II cap. 1 lin. 15.) Ibid. lin. 42 princeps: Si ergo sic se habet in iis singulis. — Schard.: Si ergo sic se habet in singulis. Cap. 6 lin. 17 princ. in ipsa totalitate re-

periri debet. — Schard.: in ipsa total. reper. debent. Cap. 11 lin. 89, 90 princeps: Et quanto causa est magis est causa. — Schard.: Et quanto causa magis est causa. Lib. II cap. 2 lin. 22 princeps: Deinaturantis. — Schard.: Deimaturantis. Cap. 3 lin. 10 princeps: videlicet propriae. — Schard.: videl. propriae. Ibid. lin. 28 princ.: quorum utrumque. — Schard.: quorum utrorumque. Ibid. lin. 78 princ.: Quem tibi. — Schard.: Quem ibi. Ibid. lin. 81 princ.: de Didone. — Schard.: de Diodone. Cap. 5 lin. 4 princ.: et corrupta corrumpit. — Schard.: corrupta et corr. Cap. 7 lin. 62 princ.: populus a natura. — Schard.: pop. natura. Cap. 10 lin. 60 princ.: de Goliah. — Schard.: de Goliath.

ARGENTORATENSIS anni 1609 editio Schardianam ad literam repetere, immo eadem cum illa, mutato tantum titulo, esse videtur.

Offenbachiensis JOACHIMI CLUTEX, Megapolitani, editio, Conradio Rittershusio, Juris consulto ejus aetatis celeberrimo, dicata, quae omnes, qui de hoc argumento tractarunt, viros doctos, in quantum video, fugit, principem tam presse sequitur, ut emendationum in primo libro a Schardio in textum receptarum non nisi secundam et ultimam in usus suos converterit, mutationes vero in secundo libro factas rejecerit omnes.

Quae se COLONIAE ALLOBROGUM (Genevrae) ex officina Henr. Alb. Grosse prodiisse significat, reipsa tamen Venetiis per PASQUALEM typis expressa esse dicitur, editio, teste praefatiuncula, Schardianam, vel potius Argentoratensem ejus repetitionem, sibi proposuit imitandam, et ne quidem

apertos ejus errores (ex. gr. I cap. 6 lin. 17) correxit. Karissime lectionem, ope textuum ab ipso auctore allegatorum, emendare editor conatus esse videtur (ex. gr. III cap. 1 lin. 29, lin. 44 et 45); neque tamen altera ex parte desunt errorum novorum a posterioribus editoribus repetitorum exempla, ut Lib. II cap. 10 lin. 52 pupiles pro pugiles, et cap. 12 lin. 3 misere pro miseret.

Quae sequuntur Venetae editiones, quarum tres ANTONIUS ZATTA, reliquarum unam ideam PASQUALIS, quem jam nominavi, alteram, eamque omnium pessimam, PETRUS GATTIUS evulgavit, ad literam inhaerent vestigiis primae illius, quae Pasquali debetur, novos errores tralatitiis passim adjicientes, velut Zatta, quum lib. II. lin. 20 pro portenderit exhibeat protenderit. Unus omnium Zatta novum ad textus emendationem contulit subsidium, puta varias manuscripti cujusdam codicis lectiones, quas tamen omnes, quantumlibet probas, in notas rejecit. Qui liber, cujus aetatis sit, et ubi servetur, ne verbo quidem indicat editor. Vix autem accuratior codicis Felinensis notitia ad me pervenerat, quum ex eo lectiones a Zatta publici juris factas manare intellexi²⁾, quod diligentissima ejus libri collatio extra dubium posuit, licet longe majorem variantium numerum Venetus editor silentio praeterierit, et nonnullas etiam erronee indicaverit.³⁾ Elegans, quam

²⁾ Vide „Codicum elenchum“ nostrae tertii libri hujus operis editioni, quam ad celebranda solemnia diei XXII. m. Martii 1871 publicavimus, praemissum.

³⁾ Lib. I cap. 1 lin. 7 cod. Felin.: non enim q̄st lignum. — Zatta: non en. est signum. Lib. II cap. 5 lin. 56 c. Felin.: subditurus post boves. — Zatta: subditur post boves.

subjicio, viri celeb. CAES. GUASTI, qui tabulario Florentino dignissime praest, epistola, cujus ope hac in re usus sit Zatta, aperte demonstrat:

„Firenze, il 4. di Settembre 1871. Che il Codice Feliniano e l'anonimo del Zatta siano una stessa cosa, si può ritenere con sicurezza; sapendosi che il dotto padre Giovan Domenico Mansi era frequentatore assiduo della Feliniana, donde trasse molto per l'edizioni del Fabricio, delle Miscellance Baluziane, della raccolta de' Concilii ecc., e sapendosi pure con quanto impegno servisse gli editori e gli eruditi, nel communicar notizie, far collazioni di codici, suggerire testi, e simili cose. Di questo, oltre i libri, ne sono testimonio le lettere a lui scritte, che tuttavia si conservano. Ora appunto il Mansi era in strettissima corrispondenza col Zatta e con gli eruditi che si valevano de' suoi torchi; e quando egli stampava il Dante, stampava altresì la raccolta de' Concilii del Mansi. Sarebbe quasi impossibile (dice bene il mio amico Bongi) a credere che l'erudito Lacchese, sapendo che si pubblicava nuovamente la Monarchia, non fosse corso subi-

Lib. II cap. 8 lin. 60 e. Felin.: in decimo de rerum transmutatione. — Zatta: in decimo de rerum terminis. Lib. II cap. 11 lin. 55c. Felin.: sed ex ns (lege ne = nunc) ex principiis. — Zatta: sed externis ex princ. Lectio, peccatum auctoris, quam Lib. II cap. 13 lin. 2 TURRUS inter varias a Zatta notatas refert, neque in codice Felin., neque in notis Zattae hoc loco, sed lin. 36 capitis praecedentis (pro auctoritate) habetur. — Quas praeterea Libro II cap. 2 lin. 27 et lin. 53 a Zatta textui Lucensi injuria tribui dixi lectiones, eae iterum inspecto libro manuscripto, in eo deprehensae sunt.

to a dare l'aiuto del Codice Lucchese. Dovette però tacere questo sussidio, e conseguentemente la provenienza del Codice, perchè il libro era proibito; e il Mausi, anche come ecclesiastico, non avrà creduto prudente d'apparire col suo nome, e farvi apparire quello della libreria d'nu Capitolo di Canonici.“⁴⁾

Editionum a PETRO FRATICELLIO curatarum jam prima, quum Marsilii Ficini versionem italicam in lucem protraheret, maximi momenti subsidium ad emendationem operis nostri contulit, ex quo et ipsa nonnullos, non solum eos, quos indicat praefatio, paucos tamen, errores correxit.⁵⁾

Alteram, impensis JOSEPHI MOLINI, sed curante eodem Fraticellio, factam, ad expurgandum Monarchiae textum novi quid addidisse, non video.

Pervenio ad ALEXANDRI TURRI editionem, quae mole voluminis et ambitu apparatus alias excedit omnes. Eodem, quem et in aliis scriptis minoribus Poetae nostri tenuit, modo, etiam in edenda Monarchia, magis aliena diligenter conferre, quam propria proferre studuit Turrius. Non tamen praetereundum, versionem Marsilii Ficini, hic ex alio, eoque meliore codice quam eo, quo usus est Fraticellius, exhiberi.

⁴⁾ Etiam editionis, quae se Ginevrinam dicit, auctor, reprehensionem libri Ecclesiae infesti, a se recusi, avertere studens, ita loquitur de Monarchia: „Scriptus ille“ (liber) „quidem ab Auctore fuit contentiois amore, studioque partium, quarum dissidiis tempestate illa paene tota conflagrabat Italia, nimis proinde modo fervet in disputando, modo etiam aestu quodam abreptus a veritate aberrat: at illius errores viri gravissimi jam confutarunt.“ Cf. quae diximus in Annalib. Dantophilorum german. I. 69—71.

⁵⁾ Ex. gr. Lib. II cap. 5 lin. 103, cap. 8 lin. 8, cap. 13 lin. 9. Lib. III cap. 14 lin. 9.

Ad textum latium recte constituendum, quam plurimum certe conferre poterat libri Palatino-Vaticani, qui optimae notae manuscriptis adnumerandus est, diligens examinatio. Hunc laborem in se suscepisse refert editor („*Non lasciavi di porre a profitto . . . il cod. Vaticano, esaminato da me stesso*“), et, si accurate eo perfunctus esset, mirifice codicem illum cum impressis consonare dicendum foret; per integros enim tres Monarchiae libros non plus quam triginta Vaticani codicis varias lectiones video notatas. Rem vero longe aliter se habere, adnotationem nostram, obiter etiam, perlustrans, intelliges. Quod vero mirabilius, triginta illarum lectionum, a Turrio relatarum, non minus septem aliter quam in ipso codice habentur exhiberi, Koehleri collatio, quam accuratissimam esse iudico, statuere nos jubet.⁶⁾

⁶⁾ Lib. I cap. 11 lin. 82, 83 ad sui textus verba: Et rursus: Homines principibus aliis appropinquant notat Turr. „Sic in Cod. Vatic. — Homines deest in vulg.“; sed vox homines, quae neque in Palatino-Vaticano, neque in ullo alio eorum qui mihi innotuerunt libro manu exarato habetur, mero Turrii arbitrio accepto ferenda est. — Eodem fere modo lapsus est in loco Lib. II cap. 1 lin. 18, quem in textu ita legit: ut adversentur Domino suo, et unico suo Romano Principi. In nota vero refert „Sic nos cum C. Vat. et Ficini versione: vulg. uncto.“ Re vera autem tam Pal.-Vatic. quam Felin. exhibent et uncto suo Rom. Princ. — Ultima capitis secundi in eodem libro verba ita constituit Turrius: cum et humana extra quaeratur, non aliter quam per signa, voluntas, quod, ut verum dicam, sensu caret. Sed nota ad haec verba apposita triplici errore laborat: falsum enim est, textum Turrii consonum esse itallae versioni, quae ita concepta est: „*conciossiachè anche la umana volontà non si conosce se non pe' segni esteriori*“, ubi, ut alia taceam, patet, „*non si conosce se non*“ respondere verbis non aliter cernatur, non vero iis, quae habet Turrius, quaeratur, non aliter. Neque verum est: „In vulgatis“ (i. e. in editionibus Venetis etc.) „minus recte legi

Etiam variantes a Zatta notatas, quarum tamen tertiam fere partem (27 ex 91) omnino neglexit, in usus suos convertens, et, quod laudandum, earum ope haud raro textum corrigens, mire, ne dicam ridicule, erravit Turrius. Quum enim illam lectionum varietatem in libro Venetiis impresso deprehenderet, et quum aliunde sciret in bibliotheca Marciana antiquum Monarchiae exemplar manu exaratum servari, sine ulla rei exquisitioe pro certo habuit, hunc codicem eundem esse quo Zatta usus erat, et ideo librum Lucensem ubique dixit Venetum. Excipias locum Lib. III cap. 3 lin. 74, ad quem Felinianam lectionem nullo codicis nomine adjecto indicat.⁷⁾ Ne in referendis quidem, quas a Zatta mutuatus est, lectionibus fuit accuratior. Recte enim Venetus editor Lib. I cap. 14

cum et humana extra voluntatem non aliterquam per signa cernatur"; voluntatem enim habent Ambrosianns et Felinianns; Venetae vero editiones volentem. Neque accuratius in fine notae lectio textus Pal.-Vat. refertur hic verbis: „Lectionem quaeratur praebuit nobis Cod. Vat.“, quum re vera in hoc codice integer locus ita legatur: cum etiam humana exempla volentem non aliterquam per signa queratur. — Lib. III Cap. 2 lin. 10 inter verba Deum non nolle et quod naturae intentioni repugnat Vaticanum „id“ addere sit Turrius, quod, quum Koehlerus nihil huiusmodi adnotaverit, an verum sit, dubito. — Quae de loco Lib. III cap. 3 lin. 74 dicenda sunt, paulo infra in textu videbis. — Neque omni numero accurate lectionem cod. Palat.-Vat. Lib. III cap. 16 lin. 11 et lin. 21 refert Turrius, dicens utroque loco vocem incorruptibilitatem deesse, quum tam hic quam illic etiam „et“ desideratur. — Idem circa lin. 82 ejusdem capituli verba ita concepta: unitus, in multiplices alveos influit, dicendum est, ubi Turrius simpliciter notat, codicem Vatie. inter multiplices et alveos addere alios, quum vera ejus libri lectio sit unitur in multiplicationes alios alveos.

⁷⁾ Vide tamen Addenda p. 180.

lin. 55 codicem inter hoc unum et hoc inter plura habere ait. Turrius vero, quae dedit in textu: int. hoc un. et inter plura, codici, quem Venetum dicit, deberi contendit, caeteroquin et in eo errans, quod editionibus vulgatis (quo nomine Venetas, easque sequuntas designat), quae exhibent: int. hoc un. et hoc plura, lectionem int. hoc un. et inter haec plura tribuit. Neque certiore se praebuit in loco lib. II cap. 5 lin. 56, ubi verâ textus Feliniani lectio haec est: post boves ad scivas, alias silvas, libere reversus est. Turrius vero, tacens, quod Zatta monuerat, amanuensem, ad scivas in textum recipientem, ad silvas, non nisi lectionis variantis modo („alias“) adjecisse, codicem illum post boves ad silvas libere reversus est habere refert.

Quum in Turrii editione non pauca reprehendenda nobis visa sint, non est tacendum, quosdam etiam locos, vel auctoritate versionis Italicae, vel conjectura, tam aliorum, ut Dionysii, quam propria, ad saniolem lectionem ab eo esse correctos. Non tamen putes, hoc ubique factum esse, ubi editor a vulgata lectione recedit. Praeter exempla textus in pejus mutati, de quibus jam diximus, alia deprehendes Libro I cap. 3 lin. 33, cap. 12 lin. 58. Libro II cap. 1 lin. 36, cap. 2 lin. 43 et lin. 49, cap. 3 lin. 41, cap. 4 lin. 13, cap. 5 lin. 75 et lin. 102, cap. 8 lin. 19, cap. 10 lin. 28, cap. 12 lin. 3 et lin. 30, cap. 13 lin. 7. Libro III cap. 3 lin. 74, cap. 6 lin. 10, cap. 13 lin. 13, cap. 15 lin. 21.

Omniun prius libros Monarchiae in minores particulas divisit, in quo certe laudandus. Male tamen, et

contra apertam Dantis auctoritatem, eas non capita, sed „paragraphos“ dixit.

Editio, quae curante BOLLATI anno 1853 Augustae Taurinorum lucem vidit, Turrianani presse sequitur, novi quid, in quantum video, ei non superaddens, nisi quod majorem errorum a typothetis Turrii commissorum numerum, licet inter „emendationes“ in calce voluminis non indicatorum, correxit.

Laudabilis FRATICELLI modestia et in editionibus annorum 1857 et 1861 plus eum aliorum auctoritati quam proprio iudicio, quantumvis maturo, tribuere fecit. Turrium plerumque sequutus, in paucis tantum ab eo recessit.⁹⁾ E quadraginta tribus, quas anno hujus saeculi 53 proposueram, conjecturis ad Monarchiam⁹⁾, triginta septem simpliciter, unamque (ad Lib. III cap. 15 lin. 16) pro parte suas fecit, uni (Lib. III cap. 4 lin. 6) aliam ejusdem significationis substituit, tres (ad Lib. I cap. 9 lin. 9, cap. 15 lin. 54 et Lib. II cap. 4 lin. 54) merito, unam (Lib. II cap. 5 lin. 61), meo quidem iudicio, injuria, rejecit. Errores, Fraticellio proprios, inveni perpauca, eosque leviores.¹⁰⁾

⁹⁾ Exempla errorum Turrii a Fraticellio correctorum praebeant loci Lib. I cap. 12 lin. 58. Lib. III cap. 6 lin. 10, cap. 13 lin. 13. Neque probandam esse emendationem, quam Lib. II cap. 3 lin. 41 in textum receperat ille, intellexit quidem Fraticellius, aliam tamen, non saniozem, ei substituens.

⁹⁾ *Cento, e più correzioni al testo delle Opere min. di Dante Alligh. p. 6—12.*

¹⁰⁾ Vide, ne desint exempla, Libr. II cap. 2 lin. 51, cap. 10 lin. 25. Lib. III cap. 14 lin. 11.

NOSTRI, POST ALIORUM STUDIA, CONATUS.

Duo prae caeteris officio ejus, qui Dantis Monarchiam edere et illustrare studet, contineri puto: ut textum ab amanuensibus corruptum ab erroribus purgans, ad integritatem eum restituat, et ut obscurius dictorum intellectum lectoribus aperiat. Horum illud nonnulli eorum qui hoc munere hactenus functi sunt, tentarunt quidem, sed ut assequuti sint, tantum abest, ut primos gradus eos superasse vix dici possit; hoc vero omnino intactum reliquerunt.

Subsidiorum ad emendationem textus nobis paratorum suppellex, licet non parca¹⁾, ejus est naturae, ut quantumvis examinata, magnam dubiorum, quae in legendo nos offendunt, partem, expedire non valeat. Tanta enim fuerunt amanuenses, qui, quos fata nobis permiserunt, codices exararunt, negligentiae et socordiae, ut eos, ad unum omnes, auctoris sententias dum scriberent, mente assequi ne quidem nixos esse, sed de quibusvis aliis rebus vigilantes somniasse, dicendum sit. In quavis enim pagina, vel quae, ut plena existat oratio, abesse nequeunt, omittunt, vel monstra verborum, et sententias quovis sensu destitutas exhibent, unde lectionum inter se variantium numerus fere in infinitum crevit. Genuinas ex tanta lectionum copia seligere, eo difficilius est opus, quo minus uni vel

¹⁾ Basilii Heroldus, primus operis nostri in linguam germanicam translator, putat Bertrandum de Castenet, Cardinalem Portuensem, omnia, quotquot conquisiverat Monarchiae exemplaria, quasi libros haereticos, concremari jussisse.

alteri codicum prae caeteris auctoritas tribui potest, et quo saepius, etiam qui reliquos plerumque lectionum ineptia superat, Ambrosianum puta, hic vel illic, omnium unus, sine dubio probam atque genuinam praebet. Neque inter codices, qui ad nos pervenerunt, certa genera, familias dicunt, constituere mihi contigit, id unum percipiens, aliquos saepius quam caeteri inter se consentire. Talem inter Hungaricum et Venetum intercedere cognationem dixerim, a quibus Ambrosianus et Laurentianus non multum distare videntur. Felinianns et Palatinus, a reliquis persaepe recedentes, probas haud raro exhibent lectiones, inde utriusque testimonium omni consideratione dignum puto.

Non tamen id mihi agendum duxi, ut unamquamque textus varietatem, in uno vel altero codice deprehensam, adnotarem. Quod si fecissem major paginarum pars innumerarum, magnam partem sensu prorsus carentium, lectionum copia fuisset obruta. Satis igitur fecisse mihi visus sum, si eas indicarem, quas vel aliquatenus defendi, vel umbram quasi justae lectionis innere posse credebam.

Octo, ad nostram aetatem superstites, Monarchiae codices mihi innotuerunt, quorum tres omni qua potui diligentia ipse contuli, aliorum quatuor collationem officiosis doctorum, probatae his in rebus peritiae, virorum curis debeo. Ad octavum liber accessus, quantumvis appetitus, mihi non patuit. Praeter aliquot lectiones ad locos prae caeteris dubiis impeditos, quas liberaliter mecum communicavit vir clariss. CHARLES ELIOT NORTON, Americae septentrionalis civis, nihil igitur habeo quod ex eo proferam. Dico de codice membranaceo, qui cum aliis Guilelmi Libri

anno 1859 auctionis lege Londini venum ivit¹²⁾, quem ut mihi quaererem quatuor librarum britannicarum pretium obtuli, id etiam addens, ut, si cui competitorum opuscula, in eodem volumine cum *Monarchia* conjuncta, curae essent, me ea, etiam gratis, illi cedere esse paratum. Sed vicerunt opes britannicae. Quomodo liber baro THOMAS PHILLIPS, anno praeterlapso defunctus, libros, quos undequaque commercatos, Middlehillii coacervabat, et quibus in literarum fructum uti ipse non valebat, viris doctis praecluserit, nemo harum rerum peritus est qui nesciret. Quidquid, eo vivente, tentaverim, nunquam impetrare potui, ut codicis *Monarchiae*, quem mihi prae-riperat, non dico diligens collatio, sed accuratior notitia mecum communicaretur. Hoc collectorum genus cum auctore nostro „perniciosa voragine“ quis dixerit, „semper ingurgitante, et nunquam ingurgitata refundentem.“

Sed diem obiit supremum, et vix decesserat, quum laeta crebrescebat fama, omnem, quam reliquerat, librorum copiam legati nomine in dominium Musaei Britannici cessisse. Longe tamen secus res se habuit. Aperto enim

¹²⁾ S. LEIGH SOTHEY and JOHN WILKINSON, Catalogue of the extraordinary collection of splendid manuscripts, formed by GUGLIELMO LIBRI. London 1859. March. P. 55. No. 236. „CESSULIS (Jacobi de) LIBER SUPER LUDUM SCACCORUM, „Explicit Liber de Moribus Hominum et Offitiis nobilium et popularium super Ludo Seacchorum Deo gratias Amen.“ — DANTIS ALAGLERII DE FLORENTIA LIBER MONARCHIA — LIBER FACETI, Incipit: „„Moribus et Vita quisquis vult esse facetus““ — DE OPERE ASTROLABII, Incipit „Nomina instrumentorum astrolabii sunt.““ 4to. Saec. XIV, on vellum.

„..... The work of DANTI on *Monarchy* is of of the rarest occurrence in manuscript, as it is not mentioned in the Catalogus Bibliothecae Regiae Parisiensis, or in Haenel who found only a translation of it into Italian (dated 1462) in the Escorial.“

testamento apparuit, defunctum, mutata voluntate, generum, JOHANNEM FENWICK, parochum ecclesiae anglicanae, heredem instituisse, quem virum reverendum fructuum ex libris capiendorum socero esse peritiozem, sequens, quam clar. Eliot Norton d. 23. Aprilis h. a. ad me dedit, epistola luculenter probabit:

I at once endeavored to obtain permission to consult the Middlehill codex, or to secure a collation of it, — but, as I could not go to Cheltenham, it seemed that I should have no success. Day before yesterday, however, I received a note from the present possessor of the library of the late Sir Th. Phillips, his son-in-law, the Rev^d. John Fenwick, informing me that he was about to come to London for a few days, and that if I would pay him £ 5. — he would bring the manuscript with him, and would allow me to see it at his lodgings. — — When I offered the money he demanded, to Mr. Fenwick, he asked me, with a tardy shame, if I thought it too much to pay. I replied that I had made no objection to his terms. He then asked me if I should think it right that the sum should be reduced by half. I said that it was for him to decide, for I was ready to give him what he had demanded; but, that as he asked my opinion I was glad to say that it seemed to me a very extraordinary, and a very discreditable proceeding to ask any money whatever of a student, and especially of a foreign student like myself, for such use of such a volume as I had made of it; that it was the first time I had ever been subjected to such an expense, and that wher-

ever I had been, I had hitherto found the possessors of literary treasures glad to impart them freely and without price to those whose studies might be assisted by them. He, thereupon, said that there was no fund for the support of the library, but such a tax; to which I said that private libraries were usually not endowed institutions. He then returned me one half of the five pounds I had given him. — A curious exhibition of a very rare in England and elsewhere.

Et, ne putes interim ab his moribus defecisse Fenwickium, ecce quae vix a Britannorum insula redux nuper (d. 14. Octobr.) mihi scripsit vir doctissimus HERMANNUS SUCHER, Marburgensis:

Herr Fenwick sagte mir, die Collation seiner Hs. der Monarchia sey bereits für Sie gemacht. Dass dieses auf einem Irrthum beruht, ergibt sich aus Ihrem Briefe; doch hatte ich keinen Grund, Fenwick's Aussage in Zweifel zu ziehen, der, wie er mir sagte (sed contra fidem veritatis), mit Ihnen Briefe gewechselt hatte . . . In dem Besitzer, der für jede benutzte Hs. eine zum Theil nicht unbedeutende Summe erhebt, fand ich übrigens einen Mann von gefälligem und freundlichem Wesen.

Longe aliter egerunt, quibus cura MUSAEI NATIONALIS HUNGARICI PESTHINENSIS demandata est. Vix enim mihi innotuerat, codicem Monarchiae a NICOLAO DE JANKOVICS jure legati in dominium illius Musaei transisse, quum, ut accuratiorem ejus notitiam obtinerem, ad Georgium de Urházy, virum clariss., per literas me converti, qui in

auxilium vocato Johanne Paier, viro docto, desiderio meo liberaliter respondit. Quum vero accuratior libri negligentius scripti collatio Pesthini non commode erat paranda, intercedentibus summis utriusque Regni rerum exterarum administris ut codex ipse Halas mihi transmitteretur, rogavi, et hoc etiam voto ita potitus sum, ut tres menses ad conferendum librum mihi concederentur.

Neque studiis nostris defuerunt, qui LUCAE literis favent. Intercedente enim, de quo jam dixi, doctissimo Gnasti, curam codicem, quem cum tot aliis bibliothecae Canoniconum ecclesiae Sancti Martini olim legavit FELINUS, vel rectius FELLINUS SANDEUS¹³⁾, Episcopus Lucensis († 1503), cum editione Fraticelliana conferendi, liberaliter in se suscepit vir ill. SALVATOR BONGI. Quum vero dubiis aliquoties locus mihi remanere videretur, EDMUNDUM STENGEL, jam Professorem Marburgensem, ut editionem nostram cum libro manuscripto de integro compararet, rogavi, et vir doctus precibus meis officiose satisfacit. At ne nunc quidem omnes difficultates e medio erant sublatae, quare mense Septembri anni 1872 Lucam ipse me contuli, ut locos dubios iterum inspicerem. Sed molestiam de qua Blumius jam quadraginta sex abhinc annos conquestus est, hodieque subsistere, dolens percepi, quum post duorum librorum collationem, prima die absolutam, altera ad opus perficiendum rediens, conclave, quo libri servantur, tanto, ad ornandam ecclesiam parato, sacro suggestu viderem obstructum, ut ad scrinia nullus daretur

¹³⁾ BLUME, *Iter italicum* II, 96—98. Cf. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura ital.* T. VI. Parte II, cap. 5. § 16. Ediz. Molin. (1809.) p. 510.

accessus, neque, in quantum dicebant, is ante triduum posset removeri. Sed ne in his quidem, quae ipse expedire non potui, paucissimis locis, me incertum manere passa est Bongii humanitas, repetitas, ubi haesitaveram, curas in codicem conferentis.

In collatione codicum tam MARCIANI quam AMBROSIANI a me ipso instituta egregie me adjuvit liberalitas praesulum utriusque bibliothecae, virorum illustrium VALENTINELLI et GERIANI.

Quanta fuerit diligentia doctiss. REINHOLDI KOEHLERI, jam Vimariensis, in conferendo codice VATICANO-PALATINO jam supra dictum est. Neque minori laude dignum esse censeo beatum JOH. BAPT. UCCELLIUM, cujus curae, quum in transscribendo textu Div. Comoediae qui dicitur Sanctae Crucis accuratissimum se exhibuerat¹⁴⁾, commisi codicum LAURENTIANI et MAGLIABECCHIANI (Cl. XXX. No. 239) collationem.

Exstat praeterea, referente Turrio, inter libros, quos Antonius MAGLIABECCHI olim collegit, etiam fragmentum Monarchiae, saeculo praeterlapso manu exaratum, quod tamen, quum a quatuor ad minimum editionibus aetate superaretur, et vix sextam totius operis partem contineret, negligendum putavi.

Maximae utilitatis ad expurgandum a mendis amanuensium textum operis, fuit versio italica a MARSILIO FICINO circa annum 1467 uti videtur confecta; optimae

¹⁴⁾ Prolegomena ad nostram Divinae Comoediae editionem p. LXXVII.

enim notae codice usum esse doctum interpretem facillime cognoscitur. Neque tam Fraticellius quam Turrius hoc subsidium omnino neglexerunt; tot vero tantaque sunt ab utroque eorum praetermissa, ut successoribus spicilegium minus quam messem colligendam reliquisse sint dicendi.

Alterius versionis, quae Ficinianam aliquot annis praecessisse videtur, primum caput, et secundi primas XVII lineas (nostrae editionis), et praeterea ultimum caput totius operis e codice RICCARDIANO edidit Turrius. Non tamen ejus momenti mihi visa est haec translatio, ut de parte inedita curarem.

Tertiam, eamque omnium antiquissimam versionem, in codice manuscripto bibliothecae nationalis Parisiensis indicare videtur ANTON. MARSAND.¹⁵⁾ Doleo quidem me accuratiore hujus codicis notitia carere; sed auctoritati Marsandii de aetate meritisque librorum manuscriptorum judicantis permodicam fidem habendam esse, harum rerum periti non ignorant.¹⁶⁾

¹⁵⁾ *I Manoscritti italiani della R. Bibliot. Parigi* I. 125. „Cod. 7764. È membranaceo, in piccolo foglio, pergamene bellissime. caratteri tondi e nitidi, di pag. 236, verso la fine del secolo XIV, ma disgraziatamente mancante di qualche foglio. Comincia con un volgarizzamento del libro della Monarchia di Dante; volgarizzamento ben degno, secondo che mi pare, de' più bei tempi della nostra favella, e certamente inedito. Ne' margini leggonsi alcune succose notarelle autografe di Jacopo Corbinelli, già possessore del codice presente, com' ei lasciò scritto di propria mano in sul principio della prima pagina:

¹⁶⁾ Cf. Prolegomena nostra, jam citata p. LXII—LXIV.

NOSTRA AD INTERPRETATIONEM SYMBOLA.

Ut obscurius ab auctore nostro dictorum rectam sententiam lectoribus aperirent, qui hactenus Monarchiam ediderunt, nihil curarunt. Ab integro igitur res erat aggredienda. Sed fingere me non potuit, tali officio me non esse parem. Argumentationum hujus libri obscuritas praesertim in eo consistit, quod Dantes in ratiocinando formis et terminis technicis Scholasticorum, nostro loquendi et concludendi usui alienissimis, utitur. Me vero his, ut ita dicam, mysteriis vix, et ne vix quidem initiatum esse, nemo melius me ipso percipere potest. Audendum tamen duxi, auxilio amicorum, me doctiorum, confusus, inter quos prae caeteris doctissimum, mihiq; amicissimum collegam EDUARDUM ERDMANNUM gratus nomino. Magno etiam subsidio mihi fuit versio Ficini, qui, licet ipse Platonicus, philosophiam Aristotelico-scholasticam optime callebat.

Neque fontes negligendos esse putavi, ex quibus noster hausit, inter quos Aristoteles primum obtinet locum. Graecum Stagiritae textum Dantem non habuisse, neque, si habuisset, intelligere potuisse, hodie fere nemo dubitat. Non apte igitur passus a nostro laudatos graecis verbis attulissem. Neque rectius egerunt, caeteroquin optime meriti, Mediolanenses Convivii editores (1826); appendicis loco quae Dantes ex Aristotele citaverat, secundum versiones saeculi decimi quinti et decimi sexti, ut Theodori Gazae, Francisci Vatabli, Georgii Vallae, Johannis Argyropuli rell. exhibentes; certissimum enim est, etiam his vestibus indutum Aristotelem Danti fuisse ignotum. Ad eas igitur versiones erat recurrendum, in quibus opera

summi scholasticorum magistri saeculo XIII. et XIV. circumferebantur. Horum librorum aliquot jam eo tempore plus semel in latinum conversos extitisse, nota res est; sed auctorem nostrum, Thomae Aquinatis studiosissimum, ubi poterat, eadem qua ille versione, magnam partem ad ejus instantiam ex graeco textu factam, usum esse, non solum veri est simillimum, sed etiam facto probatur. E Thomae igitur ad Aristotelem commentariis, quales eos in notis retuli, loci Aristotelici summi sunt tantum non omnes; ubi vero hoc subsidium deficiebat, in opem erant vocandi Boethius¹⁷⁾, Albertus Magnus, alique. Unius certe operis, Meteorologicorum dico, duas nostrum habuisse versiones testis est notissimus Convivii locus.¹⁸⁾ Aliquas ejus generis in codicibus manuscriptis superstites recenset Jourdain, ad quas tamen accessus nobis non patuit.

¹⁷⁾ Ex. gr. ad Libr. I. Cap. 11 lin. 41, cap. 15 lin. 2.

¹⁸⁾ Tract. II. cap. 15. „*Quello che Aristotile si dicesse non si può bene sapere di ciò, perchè la sua sentenza non si trova cotale nell' una traslazione, come nell' altra.*“ Ubi notandum, eam versionem, quam novam dicit auctor, eandem esse, quae in editionibus operum b. Thomae inscribitur antiqua, eam scilicet, quam Aquinas ex ipso Aristotelis textu graeco fieri curaverat. Quam vero nomine veteris („*la vecchia*“¹⁹⁾) significat, a Gerardo Cremonensi saeculo XII ex Arabo factam esse, cujus specimen dedit Jourdain (Scripta Aristotelis in med. aevo. Appendix No. XIV.) vix dubito.

LIBRI OCCASIO ET FINIS.

Pontifices Romanos, eorumque propugnatores inde a temporibus Gregorii VII. praeter spiritualem summam etiam in temporalibus potestatem Ecclesiae, vel ut rectius dicam Papae, vindicasse, nota res est. Hujus usurpationis, ne hodie quidem extinctae, specimina, prae caeteris notabilia, leguntur in compluribus Paparum epistolis decretalibus, tribus puta Innocentii III: „Solitae benignitatis“ (anni 1200. Cap. 6. X. De Majoritate et obedientia I. 33.), „Venerabilem“ (anni 1201. Cap. 34. X. De Electione I. 6.), et „Novit ille“ (1204. Cap. 13. X. De Judiciis II. 1.), una Innocentii IV: „Ad apostolicae“ (1245. Cap. 2. De sententia et re jud. In Sexto. II. 14.) et duabus Bonifacii VIII „Clericis laicos“ (1296. Cap. 3. De Immunitate ecclesiar. ibid. III. 23) et „Unam sanctam“ (1302. Cap. 1. Extravagant. comm. De Majorit. et obed. I. 8.)

Neque defuerunt, qui privata auctoritate scribentes similia statuerent, ut b. Bernhardus Clarevallensis¹⁹⁾, b. Thomas Aquinas, Speculator Suevicus rel. Nullum

¹⁹⁾ Libri quinque de Consideratione ad Eugenium III. Papam. Apud Goldast. Monarchia S. Romani Imperii. II. 68—86.

tamen inveni, qui tam late rem exposuerit, ut auctor noster ejus opus ad refellendum sibi selegisse dicendus sit. Habemus quidem inter opera b. THOMAE libros de Regimine principum, qui Pontificibus Romanis fere omnia quae sibi vindicabant jura tribuit; hos tamen libros, ea certe forma qua nunc leguntur, Aquinatis esse non posse, probat locus III. 20, qui pugnam Göllheimensem et re-electionem Alberti Austriaci enarrat, facta quae non minus quam septendecim annos post obitum Doctoris Angelici evenerunt.²⁰⁾ Praetera nullam omnino relationem inter hoc opus et Dantis Monarchiam deprehendere mihi contigit.

Etiam ex altera parte tantae summorum Pontificum ambitioni multoties contradictum est, tam ab Imperatoribus, Principibusque ipsis, iisque qui causam eorum ad defendendum susceperant, tam ab aliis sua sponte in arenam hujus litigii descendantibus. Inter quos JOHANNES TEUTONICUS (SEMECA circa 1240) notandus esse videtur, qui, quamvis Innocentio III. familiaritate junctus, tamen in glossa, quam ad Gratiani Decretum composuit, non semel Imperatorem nemini, ne Papae quidem, esse obnoxium, asserit.²¹⁾ Ubiorem vero de hoc argumento tractatum,

²⁰⁾ RUBENS De gestis et scriptis S. Thomae Ven. 1751. p. 231. sq. Aquinatis libr. I. et II. 1—4, Ptolemaeo Lucensi tria sequentia capita, reliqua vero anonymo tribuit.

²¹⁾ Glossa „Discrevit“ ad can. 6. Dist. XCVI. „Immo videtur contra, quod non discrevit, sed confudit, quum Ipse unus et idem, utrumque officium gessit per se, ut notaret, quod ex eodem fonte processerunt.... Nam dicit Lex, quod summa nobis bona a Deo concessa sunt, scil. Sacerdotium et Imperium (Nov. Justiniani 6, Prooem.). Rursus Primus per superbiam cecidit, unde homines in Infernum demergebantur; Christus autem nos humilitate sua sursum erexit. Sed si haberent omnes omnia officia, superbirent, ita quod iterum demergerentur in In-

qui nostro ullo modo possit aequiparari, cum praecessisse non puto. Exstat quidem opusculum sub nomine AEGIDII COLUMNAE, Romani, Episcopi Bituricensis (1316) a Goldasto editum²²⁾, quod spurium esse non pauci contendunt.²³⁾ Certe non mirandum mihi videretur, si Aegidius, Philippi Pulchri praeceptor, qui integram fere vitam in Gallia consumsit, partes regis in certamine cum Bonifacio VIII. sustinuerit. Etiam in libro de Reginine principum, quem Philippo dedicaverat, tantum abfuit ut diversas sententias tuitus sit, ut potius non pauca in eo reperirentur, quae cum nostro optime consentiunt.²⁴⁾ Sed quod gravius est, quae in libro de Pontificia potestate leguntur, probant eum non ante illas contentiones inter Philippum et Bonifacium, i. e. non ante initium saeculi XIV. esse compositum. Eo tempore Dantis Monarchiam jam extitisse²⁵⁾ probare speramus.

fernum.²⁶⁾ Cf. Glossam „Ad regem“ BERNHARDI PARMENSIS († 1266) ad esp. 7 X Qui filii sicut legitimi. IV. 17.: „Hu“ (HUGUCCIO PISANUS) „dixit, quod Imperator a solo Deo habet potestatem in temporalibus, Papa vero in spiritualibus, et sic divisa est jurisdictio. Prius enim fuit Imperator, quam coronam reciperet a Papa et gladium ab altari, Cau. 24. Dist. XCIII, quia ante fuit Imperium, quam Apostolatus.“

²²⁾ I. c. p. 106. vel rectius 96—107, ubi praemissae sunt epistolae Bonifacio VIII. („Deum time“) et Philippo Pulchro („Sciat tua maxima“) tributae. Cf. PHILLIPS Kirchenrecht III. 253.

²³⁾ TIRABOSCHI in opere N. 12. cit. T. IV. P. 1. Lib. II. cap. 1. §. 26. p. 144. 45. TOSCANI Storia di Bonifazio VIII. p. 147—49.

²⁴⁾ Cf. III. 1. cap. 6. cap. 8, III. 2. cap. 4. cap. 20.

²⁵⁾ Art. V. apud Goldastum p. 102. „Declarandum est, a quo Rex Franciae teneat regnum suum: utrum scilicet ab homine, vel a Deo, et. si a Deo, utrum necesse habeat recognoscere ab ejus Vicario? Ad quod breviter respondemus, quod a solo Deo immediate tenet et possidet regnum suum, ita quod non ab homine quoquam. A Vicario vero Christi non tenet, nec in quantum homo, nec in quantum Christi Vica-

Romanae arrogantiae, nimis elatae, viros etiam caeteroquin parti Guelphae addictos, verbis et factis resistere potuisse, facile intelligitur. Ita etiam auctorem nostrum, a partium studio semper alienum, in patria Guelpha adhuc morantem, et publicis muneribus fungentem, egisse putamus; neque a moribus illius aevi alienum est, non sufficisse ut quis concivibus suspectum se redderet, et ab honoribus removeretur, quod in opere solis doctioribus composito et intelligibili theoremata parti dominantium adversa exposuerit.

Argumenta pro jure a Papis vindicato prolata, licet immutata, multo tamen plenius apud auctores, nostro recentiores, eos praesertim leguntur, qui contra Ludovicum Bavarum, pro Johanne XXII. certarunt. Sed quum scriptores, quos impugnare constituit Dantes, ad nos non pervenerint, ut summam eorum quae pro se afferunt perspiciat lector, nonnullas ex AUGUSTINI ANCONITANI (TRIUMPHI, † 1343²⁶) opere de potestate ecclesiastica desumptas sententias, quae graviores mihi visae sunt, insero, secundum ordinem libri nostri eas disponens, ut facilius alterius cum altero sit compositio.²⁷) Praemitto quaedam ex dedicatione ad Johannem XXII. excerpta, quae ad Dantem se referre crediderim.

rius. Ad hoc summamus testimonium summi Pontificis ipsius, scil. Innocentii (Cap. 13. X. Qui filii sint legit. (?)), de Rege Francorum sic loquentis: „Rex Francorum superiorem in temporalibus minime recognoscit.“ Si dicas, quia, et si non recognoscit, tamen de jure deberet, respondemus per interemptionem, quod non debet“ etc.

²⁶) Cf. de eo TIRABOSCHI l. c. §. 27. p. 145—147.

²⁷) Utitur editione quae prodit Augustae anno 1473. in fol., permissis erroribus typothetarum referta.

„Dei filius, humani generis naturam assumens Ecclesiasticae potestatis altitudinem suos fideles latere noluit; quinimo, tamquam super petram fundatam, ipsam esse supra omnem principatum et potestatem, ut ei genua cuncta curventur coelestium, terrestrium et infernorum, verbis apertissimis declaravit. Unde error est, ut puto, pertinaci (s?) menti (s?), non credere Romanum Pontificem, universalis Ecclesiae pastorem, Petri successorem et Christi legitimum vicarium, super spiritualia et temporalia universalem [non] habere primatum, in quem multi labuntur dictae potestatis ignorantia.... Multi autem curiosa scientia, et utinam non elata superbia, cupientes ex quibusdam novis videri potius quam videre, et sciri potius quam scire, imitantes in hoc illos curiosos et superstitiosos archemenses (γρ. Athenienses), quid ad nihil aliud vacabant, nisi audire vel discere aliquid novi.“ 2~)

AUGUST. TR. XXII. 3. (DANTIS MON. I. 8.)

„Tota machina mundialis non est nisi unus principatus. Sed quia non debet esse nisi unus universalis principatus, ideo unus princeps et unus principatus. Princeps autem totius principatus mundi est ipse Christus, cujus Papa vicarius existit.“

AUG. TR. XXXVI. 1. (D. MON. III. 4.)

„Planum est, quod luna derivatur a sole quantum ad ejus formationem, quia ex illa luce, quae facta describitur in Genesi prima die, tertio die postmodum formatus est sol, deinde luna ac aliae stellae. Et quantum ad

1~) Actus Apostol. XVII. 20.

ejus lucis receptionem, quia luna a sole suam lucem recepit. Unde pater omnium planetarum per astrologos ipse sol describitur. ²⁹⁾ Sic dominium Imperiale vel Regale derivatur a dominio Papali, vel sacerdotali, quantum ad ejus formationem, vel quantum ad ejus dignitatem, vel auctoritatis receptionem.“

AUG. TR. I. 1. (D. MON. III. 8).

„Potestas temporalis Regum, Imperatorum et aliorum Principum saecularium est in ministerium data a Deo Papae et aliis Praelatis Ecclesiae, in quibus residet potestas spiritualis Per potestatem Papae habet institui et regulari si bona est, et per ipsam habet condemnari et judicari si bona non sit. Ergo talis potestas non est immediate a Deo, sed est in ministerium potestatis spiritualis data.“

XL. 1. „Papa non tollit ordinem a Deo institutum quantum ad ista duo regimina, sed bene tollit potestatis abusionem, ut, si potestate, quam confert Imperatori, ipse abutatur, Ecclesiam, cujus mandatis tenetur parere, invadendo et contemnendo, potest ipsam ab eo tollere et alteri conferre.“

²⁹⁾ Glossa ad „Inter solem“ ad Cap. 6. X. De Majorit. et obed. l. 33. „Igitur, quum terra sit septies major luna, sol autem octies est major terra, restat ergo ut pontificalis dignitas quinquagesies septies sit major regali dignitate.“ - Laurentius hic adducit dictum Ptolemaei: Manifestum est, quod magnitudo solis continet magnitudinem terrae centies et quadragesies septies et duas medietates ejus. Item palam est, quod magnitudo solis continet magnitudinem lunae septies millies et quadragesies et quater et insuper ejus medietatem. Item dicit, quod terra continet magnitudinem lunae trigesies novies. Joannes Andreae dicit: quod ratione non capio, astrologis relinquo. Vide PHILLIPS l. c. III. 183. N. 21.

XLIV. 1. „Nulla lex populo Christiano est danda, nisi ipsius Papae auctoritate, sicut nec aliqua lex fuit data populo Israelitico, nisi mediante Moyse Sicut Imperator recipit a Papa imperii temporalium administrationem, sic ab eo recipit legum et statutorum ejus approbationem . . . Sicut ejus electio et confirmatio a Papa dependet, sic legum et statutorum approbatio.“

XLIV. 4. „Sicut per Papam Imperator et omnis potestas instituitur, si bona est, et corrigitur, si non bona est, ita omnis lex, a quocumque feratur, per eum est comprobanda si bona sit, et per eum est corrigenda, si non bona sit.“

XLVII. 3. „Si examinatio et confirmatio Imperatoris spectat ad Papam, oportet, quod Imperialium legum confirmatio, vel reprobatio similiter ad ipsum spectet Sicut omnis scientia humanitus inventa, est imperfecta, et quaedam umbra respectu divinae scientiae, sic Papa, qui est armarium Sacrae scripturae, debet Imperiales leges declarare et supplere.“

AUG. TR. I. 1. [EX. S. BERNHARDO DE CONSIDERAT. LIB VI.
GOLDAST. P. 83.] (D. MON. III. 9)

Quem gladium (sc. temporalem) tuum (sc. Papae) esse, qui negat, non satis videtur attendere verbum Domini, dicentis sic: „converte gladium tuum in vaginam“. Tuus ergo gladius evaginandus est ad tuum imperium; alioquin, si nullo modo ad te pertineret, dicentibus Apostolis: „Ecce duo gladii hic,“ non respondisset „satis est“, sed, unus est. Potestas ergo jurisdictionis spiritualium et temporalium immediata est in solo Papa.“

AUG. TR. IBID. (D. MON. III. 10.)

„Si inveniatur, quandoque aliquos Imperatores dedisse aliqua temporalia summis Pontificibus, sicut Constantinus dedit Silvestro, hoc non est intelligendum, quod suum est, sed restituetur, quod injuste et tyrannice ablatum est.“

XXXVI. 3. „Silvester non recepit illa temporalia a Constantino quantum ad domini recognitionem, sed quantum ad immediatam aliquorum temporalium administrationem, quorum Ecclesia ante non habebat, et quantum ad ipsius Ecclesiae et fidei catholicae defensionem Sicut dictus Constantinus ante receptionem baptismi utebatur dominio temporalium tyrannice et usurpative ita postmodum, sicut Dei minister, usus est tali dominio.“

XLIII. 1. „Videtur, quod Constantinus non potnerit Papae partem Imperii concedere, et partem sibi reservare, quia bona communia et bona Reipublicae non possunt alienari, vendi, vel commutari. Est dicendum, quod bona Reipublicae non possunt alienari, sed bene possunt in meliorem usum commutari, et Deo dicari, a quo recipiuntur.“

XLIV. 2. „Videtur, quod Constantinus non potnerit Papae immediatam administrationem Imperii concedere, quia illud, quod non potest recipi, non potest dari; sed Papa et alii ecclesiastici viri non possunt recipere immediatam administrationem temporalium Propheta David sic ait: „In manu tua, Domine, virtus ac potentia, in manu tua magnitudo et imperium, tuae divitiae sunt et tua est gloria, tu dominaris omnium. Ego autem et populus meus, quid sumus, ut possimus aliqua tibi promittere, vel dare, quum tua sint omnia? Sed haec ipsa, quae de

manu tua accepimus, dedimus tibi“. Planum est autem, quod Papa est verus vicarius Christi in terra. Illo ergo jure temporalium administratio conceditur Papae ab Imperatore, et recipitur ab ipso, quo jure praedictorum bonorum administratio recipitur a Deo, et datur Deo“.

- I. 8. „Papa est caput discipulorum et Apostolorum Christi. Sed de discipulis Christi dictum est: „Nisi qui renuntiaverit omnibus quae possidet, non potest meus esse discipulus“. Ergo videtur, quod Papa super temporalia, potestatem non habeat Ista fuit instantia Juliani haeretici (Eclanensis), qui bona patrimonialia Christianis auferens, dicebat, Christus noster dixit in Evangelio: „Qui non renuntiaverit“ etc. Non est tamen de ratione vitae perfectae et discipulorum Christi, nihil temporalium possidere, quum ipsi multa temporalia in communi haberent Nam Abraham perfectus homo erat, et multas divitias habebat. Possidere ergo divitias, non ut in eis spes ponatur, sed ut in eis divinum praeceptum impleatur ad praesentis vitae sustentationem, ad pauperum erogationem et virtutum operationem est de ratione vitae Apostolicae“.

AUG. TR. XXXVI. 6. (D. MON. III. 11.)

„Plus potest Imperator quam Papa, cujus signum est, quia eum in suum auxilium vocat ad defensionem Ecclesiae Est dicendum, quod hoc ipsum, quod Papa vocat Imperatorem in suum auxilium et Ecclesiae defensionem a Papa habet causaliter effective, et finaliter terminative, quum gladium imperialem solum in ministerium Dei constet sibi esse datum“.

AUG. TR. XXXVI. 1. (D. MON. III. 13.)

„Dominium naturale et politicum, et recto et justo titulo acquisitum, sequutum est sacerdotium, quia tale dominium in ministerium sacerdotii et in tuitionem et defensionem Ecclesiae concessum est Planum est autem, quod sacerdotium statim post diluvium institutum fuit in persona Melchisedech, qui summum sacerdotem, qui nunc est, significabat Quantum ad personam, verum est, quod dominium papale in beato Petro incoepit, qui fuit primus Papa, quem planum est, plures Imperatores et Reges praecessisse in temporalium administratione; non autem quantum ad ipsius domini jurisdictionem, quam, nec ante, nec post, nullus Rex vel Imperator habere potest, nisi a Christo, et per consequens, nisi a Papa.“

XXXVI. 4. „Verum est, Imperatorem fuisse ante Papam quantum ad personam, sed non quantum ad officium et figuram. Successit enim Papatus et sacerdotium Christi sacerdotio Levitico, et sacerdotium Leviticum successit sacerdotio legis naturae. Unde universaliter sacerdotium fuit ante Imperium, nec dictae potestates sunt discretæ et diversae, quia una non reducat in aliam; utraque enim est a Deo: sed Apostolica et sacerdotalis immediate, Imperialis vero mediante Apostolica vel sacerdotali Papa non debet usurpare immediatam executionem vel administrationem temporalium, ne propter talem executionem implicet se negotiis saecularibus; — sed ex hoc non subtrahitur dominium temporalium ipsi Papae, quia in delictis et violentiis non possit Imperatores et Reges corrigere, et eos dominio temporalium

privare, si contingat eos forefacere Est dicendum temporalia esse Imperatorum quantum ad usum et executionem, non quantum ad universalem dominationem et transmutationem. Dei enim solius, et Vicarii Jesu Christi est tale dominium, quia ad eum spectat, temporalia terræ transmutare et ordinare.“

AUG. TR. I. 7. (D. MON. III. 15.)

„Christus non dixit: regnum meum non est in hoc mundo, quia in hoc mundo et in futuro regnat super fideles suos; sed dixit: non est de hoc mundo, quia de hoc mundo est quidquid homini est a Deo creatum, et a vitata stirpe Adæ generatum. Sed jam factum est regnum non de hoc mundo quidquid de ipsis hominibus per ipsum Christum regeneratum est, dicente Apostolo ‘Eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit nos in regnum filii caritatis suae.’ . . . Vel potest dici, quod regnum Christi non fuit de hoc mundo, quia non fuit modo mundano, quomodo sunt alii reges, qui ex fortitudine ministrorum accipiunt potestatem regnandi; ipse autem, regnando super suos, sibi ipsi sufficiens, nullo alio adminiculo indigens.“

AUG. TR. XXXVI. 4. (D. MON. III. 16.)

„Quidquid fuerit de Imperatoribus praeteritis, modernorum tamen Imperatorum electio planum est, quod pertinet ad summum Pontificem, vel per se ipsum, vel per Electores, quos ipse summus Pontifex ordinavit.“

XXXVII. 4. (ex Decretali Innocentii III. Cap. 34. X. De Electione l. 6.) „Illis Principibus jus et potestatem eligendi Regem, in Imperatorem postmodum promo-

vendum, recognoscimus . . . praesertim, quum ad eos jus et potestas hujusmodi ab Apostolica sede pervenerit.“³⁰⁾

XXXV. 2. „Gregorius quintus tempore Ottonis Imperatoris, convocatis et requisitis Principibus Alamaniae, septem Electores instituit, Officiales ipsius curiae imperialis. . . Causa autem, quare solum de Alamania praedicti Electores sunt assumti, communiter triplex assignatur. . . Tertia fuit voluntas Papae, puta Gregorii V. qui de Theutonia fuit natus.“

Longior fui in exscribendis Triumpho locis, ut argumentorum, quibus jurium a Pontificibus Romanis adfectatorum defensores Dantis aevo utebantur, et quae ne hodie quidem deposuerunt, concatenatio clarius eluceat, et ut dijudicari queat, an et quatenus sufficiant, quae, ut ea oppugnet, noster protulit.

QUO TEMPORE LIBRI DE MONARCHIA COMPOSITI FUERINT, EXAMINATUR.

Qui de vita Dantis scripserunt antiqui auctores, praeter unum Bocatium, quaestionem, quando opus nostrum conceperit, reliquerunt intactam. Sed jam BAS. JOH. HEROLDUS, cujus versio paulo ante textum latinum in lucem prodiiit, libros de Monarchia circa initium expeditionis Romanae

³⁰⁾ Cf. Bullam „Apostolica sedes“, a Bonifacio VIII. mense Maio anni 1300. emissam.

a Ludovico Bavaro susceptae compositos esse innuit, quum in ipso operis, anno 1559 typis mandati, titulo dicat: „vor zweihundert dreyßig dreyen jaren, zu vertädigung der Würdin des Reichs Teütscher Nation Lateinisch beschriben.“ Disertius etiam SIMON SCHARDIUS eandem tuetur sententiam, editionem operis nostri, anno 1566 a se factam, ita inscribens: „Dantis Al. Florentini Monarchia, scripta temporibus Ludovici Bavari.“ Neque aliter sensit, qui codici Pesthino, quo tempore ignoro, adscripsit: „Dante Alligherii Opus de Monarchia Temporalis, pro Ludovico Bavaro Imp. contra Romanum Pontificem.“ Egregie tamen errare, qui hanc opinionem defendunt, jam inde patet, quod, quum Bavarus Romanam expeditionem praepararet, a morte Dantis integrum praeterierat lustrum.

Recentiorum complures BOCCATH³¹⁾ sententiam sequuti, temporibus Henrici VII. operis nostri adsignant compositionem,³²⁾ vel anno 1309, quo de instaurando per Italiam Imperio Luceburgensis cogitare incoeperat, vel sequentibus annis praesertim 1313, 1314, quibus conatus

³¹⁾ *Vita di Dante. Ed. Barthol. Gambiae* (1825) p. 94. *Similmente questo egregio autore nella venuta di Arrigo VII. Imperadore fece uno libro in latina prosa, il cui titolo è „Monarchia“, il quale secondo tre quistioni, le quali in esso determina, in tre libri divide.* — Quae tamen omnia, sicut et sequentia (v. infra p. LII) non habentur in ed. Sermartellii (1576).

³²⁾ PELLI, *Mem. p. serv. alla vita di D. Seconda ed. Fir.* 1823. p. 190. GIUS. MAFFEI *Storia, d. letterat. ital. Mil.* 1825. I. 64. BALBO *Vita, di Dante lib. II. cap. 11.* MISSIRINI, *Vita di D. Quarta ediz. Mil.* 1844. p. 148, 473. ARTAUD DE MONTOR, *Hist. de D. Al. Chap. 28.* RUTH. *Gesch. d. italien. Poesie I.* 405. PAUR, *Ueb. d. Quellen z. Lebensgeschichte* 1862. p. 33 etc.

Imperatoris magis magisque periclitabantur.³³⁾ Neque desunt, qui ut alteram cum altera sententiam concilient, auctorem opus, pro Henrico incoeptum, post ejus obitum Ludovico consacratum esse dicant.³⁴⁾

Ut harum opinionum ulli consentirem, a me impetrare non potui, et jam plus quam viginti abhinc annos probare studui, Dantem adhuc juvenem, et ante exilium Florentiae degentem, opus nostrum scripsisse. Hanc sententiam, initio fere ab omnibus impugnata, lapsu temporis non pauci vel integram probarunt,³⁵⁾ vel certe, eorum quae antea affirmaverant laud modicam partem deponentes, partim mecum consenserunt.³⁶⁾

Ut enim ab eo incipiam, quod omnium primum me offendit: habemus scriptum, ab auctore nostro, ut Luceburgensi animos conciliaret, viam sterneret, assecclasque pararet, sine ullo dubio compositum: epistolam, quam anno 1310, ut videtur, Principibus et civitatibus Italicis inscripsit. Iam mirandum foret, si Dantes eodem fere tempore duos ad eundem finem spectantes, magnamque partem iisdem argumentis innixos tractatus composuisset;

³³⁾ Intermediam sententiam tenet clariss. Wegele, opus nostrum annis 1309—1311. assignans, de qua infra p. XLVIII dicendum erit.

³⁴⁾ *TROYA, Il Veltro allegor. di D.* p. 159; *S. THOUAR, Dante, in „Saggio di Studj biograf.“ Milano s. a.* p. 110, aliique.

³⁵⁾ BOEHMER, Ueb. Dante's Monarchie. 1866. passim. SCAR-TAZZINI, Dante Aligh. 1869. p. 311—316. HUBATSCH, D. Aligh. Ueber die Monarchie 1872. p. 27—29. *FRANC. D'OVIDIO, Sul trattato de Vulg. eloquentia* p. 62. Nota 2. *VINC. BOTTA, Dante as philosopher, patriot and poet. New-York* 1865. p. 55.—*DE VERICOUR, The life and times of Dante. London* 1858. p. 167. utramque refert sententiam, quamnam veriore esse putet, tacens.

³⁶⁾ Quod praecipue de Fraticellio dictum esse puta. Vide infra p. XLVI.

sed, quod longe gravius, si epistolam cum opere nostro contuleris, permagnam inter utrumque scriptum intercedere differentiam facillime intelliges. In illa enim, licet paucis paginis constante, omnia fervida et concitata, qualia homini, summo erga Imperatorem obsequio et amore, neque minus rerum propriarum spe et cura commoto, in tanto discrimine conveniunt. In opere nostro vero omnia composita et elaborata, quae otium quietis domesticae redolere videntur. Modica eloquentiae, nulla fere animi exagitati, quamplurima argumentationum scholasticarum specimina, quae non raro frigidiora potius, quam ad persuadendum apta quis dixerit. Multa de juribus Imperatoris, sed omnino nulla certi cujusdam Imperatoris, cui auctor officio et pietate se sentiret obstrictum, indicia, nullae, vel fere nullae, ad facta synchrona allusiones. — In eo etiam alterum opus distat ab altero, quod *Monarchia* (III. 3) inter adversarios Imperatoris ipsum Papam recenset („Summus Pontifex . . . zelo fortasse clavium . . . nec non alii . . . de zelo forsitan, non de superbia, contradicunt“); Epistola vero Henricum eo etiam nomine commendat, quod Clemens V. ejus expeditionem benedicens secundet („Hic est, quem Clemens, nunc Petri successor, luce Apostolicae benedictionis illuminat“).

Vix aliter quam in *Monarchia*, licet multo brevius earundem quaestionum partem in *Convivio* (IV. 4, 5) auctor noster tractavit. Etiam in hoc opere, vivente Alberto Austriaco, vel certe ante electionem Henrici VII. scripto, jura quidem Imperatorum defenduntur et celebrantur; certi vero et viventis Imperatoris, jura sua contra usurpationes Pontificias vindicantis, nullum indicium. Quid igitur pro-

babilius, quam in utroque opere eandem hujus silentii rationem supponere: tempora scilicet Imperatorum, de rebus Italicis nihil curantium,³⁷⁾ nondum finita?

In capite tertio libri secundi habemus auctorem nostrum dicentem: „Constat, quod merito virtutis nobilitantur homines: virtutis videlicet propriae, vel majorum. Est enim nobilitas virtus et divitiae antiquae, juxta Philosophum in Politicis et juxta Juvenalem . . . Quae duae sententiae ad duas nobilitates dantur, propriam scilicet, et majorum.“ Iam in notis ad hunc locum demonstravimus, Dantem in Convivio eorum opinionem vehementer impugnare, qui praeter propriis meritis quaesitam alteram, hereditario jure a progenitoribus transmissam nobilitatem statuunt. Quam sententiam in versibus Comediae a nobis adductis leviter immutans, hereditariam nobilitatem, nisi propria virtute sedulo adjuvetur, ad nihilum redigi ait. Leviter dico: simillima enim iis quae leguntur in Paradiso sunt verba Convivii (IV. 7). „*Quelli che dal padre o da alcuno suo maggiore di schiatta è nobilitato, e non persevera in quella, non solamente è vile, ma rilissimo, e degno d'ogni dispetto e vituperio più che altro villano.*“ Qui igitur Convivium libros de Monarchia praecessisse dicunt, declinare nequeunt, quin statuunt, Dantem sententiam, olim severioribus verbis a se rejectam, et in Paradiso, quod in ultimos vitae suae annos cadit, pariter reprobata, medio inter utrumque opus tempore, quasi extra controversiam positam, simpliciter tradidisse.

Eandem temporis consecutionem innuit etiam factorum

³⁷⁾ Conviv. IV. 3, coll. Purgat. VI. 97.

illustrium a Romanis perpetratorum enumeratio in secundo Monarchiae libro (cap. 5), in Convivio (IV. 5) et in sexto Paradisi cautu. Duo enim praeclara virtutis Romanae exempla, Mantii, puta, Torquati, proprium filium capite damnantis, et Magni Pompeji, Faesulas, ut tradebatur, obsidentis, quae auctori Monarchiam scribenti, ut videtur, in mentem nondum venerant, peraeque tam in Convivio quam in Comoedia adducuntur.

Post lites, tanto animorum ardore inter Bonifacium VIII. et Philippum Pulchrum agitas, minus recte, statim in principio operis, Dantes quaestiones a se examinandas „intentatas ab aliis“ et paulo post „ab omnibus intentatas“ neque „se primum ad tanti bravii palmam“ adspirare dicere potuisset. Iam eo enim tempore, quemnam ambitum haberent Monarchiae saecularis, et quem Pontificiae sedis iura inter scriptores acriter disputabatur, de quorum uno, Aegidio, puta, Romano, supra p. XXVI diximus. Addantur auctores synchroni Guilelmus de Ockam,³⁸⁾ Johannes de Parisiis³⁹⁾ et Engelbertus Admontensis.⁴⁰⁾ Recte igitur argumentabimur asserentes, opus nostrum ante tempora concertationum illarum esse compositum.⁴¹⁾

³⁸⁾ SIMON SCHARDIUS, Sylloge Histor. Polit. eccl. Ed. anul 1618. P. 75—80. GOLDAST, Monarchia S. Rom. Imp. I. 13. et II. 398.

³⁹⁾ SCHARDIUS l. c. p. 113—154. GOLDAST. l. c. I. 106.

⁴⁰⁾ CLUTEN, De Orig. progressuq. Rom. Imp. p. 7—97.

⁴¹⁾ Vir doct. DERICHSEWELER, de quo infra p. XLIX dicemus, hosce tractatus, licet jam in lucem emissos, Dantem merito silentio praeterire potuisse putat, quum non de praeceminentia Papae vel Imperatoris, qui se orbis terrarum monarcham dicebat, sed de ea quaestione disputarent, num Princeps specialis cujusdam regni, Galliae puta, auctoritatem suam a Pontifice Romano repetierit. Sed argumenta ab illis pro Philippo

In Convivio, in libris de vulgari eloquentia, in epistolis fere omnibus, in Canticionibus, in ipsa Comoedia iterum iterumque conqueritur Dantes de injusto, quod perpetiebatur, exilio. In Vita nova et in Monarchia solis inter opera auctoris nostri altum de exilio silentium, cujus ratio, nisi utrumque prius quam solum vertere coactus fuerat Dantes composita esse dicamus, vix erit reddenda.

Sed altius erit redeundum: Gravissimum arrogantiae Papalis documentum, bulla „Unam sanctam“, renunciabatur in Concilio Romano mense Novembri anni 1302., ejusdem anni, quo Dantes, legatione Florentinorum ad Bonifacium functus, de Roma discesserat. Fieri non potuit, quin haec bulla brevissimo tempore integram exagitaret Europam,⁴²⁾ et inter ita commotos auctor noster certe non fuit ultimus. Nullus quidem dubito, Dantem, etiam contra auctoritatem summi Pontificis, ex cathedra loquuti, veritum non esse, contrariam sententiam profiteri, rationibusque defendere, quod certe etiam praetermisso tanti adversarii nomine fieri poterat; ejus tamen fuit adversus supremas claves reverentiae, ut argumenta a Petri successore pro se adducta silentio praeterire, vel in oppositum finem detorquere, ausus certe non fuisset. Hoc tamen, si bullam cum tertio de Monarchia libro componimus, factum esse videmus, ut sequens tabula clarius ostendet:

Pulehro prolata, fortius etiam pro Imperatore certare, et ideo magnam partem in opere nostro recurrere, nota res est. Easdem ob rationes argumentum nostrum a bulla „Unam sanctam“ in libris de Monarchia prorsus neglecta desumptum, eo non labefactatur quod constitutio illa immediate quidem lites Pontificis cum Rege Francorum respiciat. Profecto jam a synchronis, ibi de Philippo dicta etiam de Imperatore, caeterisque Principibus accipienda esse, non dubitabatur.

⁴²⁾ Tosti *Storia di Bonifazio VIII.* p. 306.

**I. ARGUMENTA A BONIFACIO ALLATA ET AB AUCTORE
NOSTRO CONFUTATA:**

1. Arg. a duobus gladiis. (Mon. III. 9.)
2. Arg. a potestate clavium, Petro concessa. (Mon. III. 8.)

II. ARGUMENTA BONIFACII, A NOSTRO PRAETERMISSA:

1. A Cantico Canticorum VI. S.
2. Ab arca Noë.
3. A Psalmo XXII. (Cath. XXI.) v. 21.
4. A vaticinio Jeremiae I. 10.
5. A Paulo in prima ad Corinth. II. 15.

**III. ARGUMENTUM A BONIFACIO PRO PAPATU, A DANTE
VERO PRO IMPERIO ADDUCTUM:**

- A tunica inconsutili. (Mon. III. 10.)

**IV. ARGUMENTA PRO PAPATU A BONIFACIO PRAETER-
MISSA, ET A NOSTRO IMPUGNATA:**

1. A duobus luminaribus. (Mon. III. 4.)
2. A praecedentia Levi. (Mon. III. 5.)
3. A creatione et depositione Saulis. (Mon. III. 6.)
4. Ab oblatione Magorum. (Mon. III. 7.)
5. A donatione Constantini. (Mon. III. 10.)
6. Ab advocacy Caroli M. per Hadrianum. (Mon. III. 11.)

Quid igitur erit dicendum? Nil, nisi libros de Monarchia ante bullam „Unam sanctam“, vel promulgatam, vel certe in omnium notitiam perlatam, esse compositos.

Sed ne haec quidem sufficiunt. Iam in primo Comoediae cantu habemus Poetam dicentem Virgilio:

' Tu se' lo mio maestro e il mio autore:

Tu se' solo colui, da cui io tolsi

Lo bello stile, che m' ha fatto onore.

In quonam vero auctoris nostri scripto, ante annum 1300, ad quem visionem Comoediae refert, composito, in quonam, obsecro, vestigia stili Virgilianiprehendisti? Putasne Vitam novam, vel Cantiones ante exilium compositas Virgilium, quasi magistrum scribendi redolere? Unum, praeter Comoediam, auctoris nostri exstat opus, in quo Virgilii, Monarchiae Romanae cantoris, vestigia eum esse sequutum merito dici potest: Monarchia, in qua locos ex operibus Virgilii, quem nominibus „Poetae nostri“, vel „nostri Vatis“ denotat, ut eorum auctoritate utatur, non minus duodeviginti affert.⁴³⁾

Dicamus igitur libros de Monarchia ante tempus Paschale anni 1300 non solum esse compositos, sed ita iam a coaevis fuisse lectitatos, ut auctor non immerito de honore inde consequuto gloriari potuerit.⁴⁴⁾

⁴³⁾ „Stili Virgiliani“ vestigia doctiss. quidem Wegele (D. Al. Leben u. Werke p. 348, 49) in auctoris nostri compositionibus lyricis anno 1300 anterioribus deprehendere sibi visus est, sed an multos inveniet consentientes, dubito. Citationes Virgilianas in opere nostro, et ipsius argumentum proposito Aeneidos simile, nihil pro nobis facere putat idem vir doctus, quum „stilus“ non de eo quod dicitur, sed de modo dicendi usurpetur. Advertas tamen etiam in Purgatorio (XXIV.) „id quod Amor interius dicit“, quod auctori nostro laudem „dulcis stili“ parasse, fatetur Bonajunta, dicta magis, quam modum dicendi significare. Monarchiam ab elegantis Maronianis multum abesse non negabo, licet speciminibus gravis eloquentiae non careat. Sed considerandum, aevo Dantis etiam alios, quum latine loquerentur, nostro certe non disertiores, Virgilio se aequiparasse, cujus rei exemplum habes in Johanne, qui cognomen de Virgilio ipse sibi dedit. Neque saeculo, et quod excurrit, anterior Henrichettus de Septimello se laudes Ovidii, Virgilii et Lucani mereri innere dubitavit.

⁴⁴⁾ Etiamsi lectura Monarchiae eo tempore nondum omnibus, sed intelligentioribus tantum auctoris amicis patuisset, quod indicare videtur Boccacius (*il libro, il quale infino allora appena era saputo*), merito

Si suppellectilem literariam, qua in libris de Monarchia utitur noster, accuratius inspexeris, non solum ambitu minorem eam invenies ea, quam in Convivio adhibuit, sed minor etiam in citationibus fides et eruditio te non fugiet. Taceo librum „de causis“ plus semel Aristoteli erronee tributum. Gravius est, capite quinto libri secundi opusculum Martini Dumiensis „Formula honestae vitae, sive de quatuor virtutibus cardinalibus“, quod, quum Convivium (III. 8) scriberet, non esse Senecae intellexerat auctor, sub nomine antiqui illius philosophi laudari. — Pejus etiam Livium citans erravit: non solum enim, quae Orosio debentur, passim (II. 4. lin. 48, II. 5. lin. 57) Patavino historiae Romanae scriptori tribuit, sed et commentorum medii aevi incusat (II. 9. lin. 47) anrei saeculi auctorem.

Haec omnia juvenem magis, quam virum tantae doctrinae, quantam in Dante admiramur, indicare videntur. Sed ne illud quidem praetereundum est, auctorem nostrum tempore quo lyrica ejus poemata iam per integram Italiam recitabantur, quo, vastissimae eruditionis opus, quatuor Convivii tractatus, in lucem prodierant, eam scribendi causam, ne „perniciosa vorago semper ingurgitans, et nunquam ingurgitata refundens“ diceretur, et ut „posteritas habeat quo ab eo ditetur“ proferre non potuisse.

Sed propius etiam ad tempus quo opus nostrum compositum est accedere licebit: Quae initio libri secundi

tamen, de honore ex hoc opere in se emanato gloriari poterat Dantes. Cf. Wegele l. c. p. 101. Nota 1. — Quod si ita esset, certe non foret mirandum, quod eundem virum doctum (p. 29^s) offendit, vestigia Monarchiae in vulgus prolatae vix ante mortem auctoris deprehendi.

legimus,⁴⁵⁾ ea virum produnt, qui, maturius examinatis, quae in utramque partem certant, gentis suae, et quos habuit praeceptorum, tralatitiam sententiam deposuit, quod in admodum juvene vix supponendum. Sed et in ipso operis limine se „publicis documentis imbutum“ esse profitetur auctor, quod is demum de se dicere potest, qui curarum Reipublicae administrandae iam particeps factus est. Prima vero vestigia nostri in publicis patriae suae negotiis versantis praebent gesta Consilii Centumvirorum sub die V. mens. Iunii 1296. Triennio post (d. VIII. Maji) fungitur legatione ad Communem Sancti Geminiani. In hos igitur annos compositionem librorum de Monarchia cadere conjicimus.

Cum hac nostra conjectura mirifice conveniunt, quae, longe aliam investigationis viam ingressus, de eodem argumento statuit BOEHMERUS,⁴⁶⁾ olim conjunctissimus mihi collega, quo, Argentoratum abeunte, me studiaque mea privata esse, vehementer doleo. Ultimo enim operis capite de Electoribus dicta, quatuor Electores initio 1298 de Adolpho Nassoviensi, Imperiali dignitate privando cogitantes spectare, integri vero libri occasionem in repulsa quae-

⁴⁵⁾ „Admirabar equidem aliquando, Romanum populum in Orbe terrarum siue ulla resistentia fuisse praefectum: quum tantum superficialiter intuens, illum nullo jure, sed armorum tantummodo violentia, obtinuisse arbitrabar. Sed postquam medullitus oculos mentis infixi, et per efficacissima signa Divinam providentiam hoc effecisse cognovi, admiratione cedente, derisiva quaedam supervenit despectio, quum gentes uoverim contra Romani populi praecminentiam fremuisse, quum videam populos vana meditantes, ut ipse solebam, Reges et Principes in hoc vitio concordantes, ut adversentur Domino suo, et unico suo Romano Principi.“

⁴⁶⁾ In opusculo supra laudato.

rendam esse putat, quam Johannes Catalaunicus, Imperialis in Tuscia Vicarius, iam anno 1296 passus erat.

Eorum, qui in rejicienda opinione nostra persistunt, pars ab ea tamen sententia, quam olim protulerant non modice descivit. FRATICELLIUS, qui in prima operis nostri editione (1839) a Boccatio circa ejus aetatem dicta simpliciter sua fecerat, in secunda (1857) non solum fatetur dicendi in hoc opere modum mere theoreticum, nihil prae se ferre, quod res certo quodam tempore gestas, quasi causam scribendi prodat; sed et eo procedit, ut nobiscum conveniat, hos libros longe ante Henrici VII. expeditionem Romanam, nec post annum 1305, vel 1306 esse compositos. Neque aliter in tertia editione (1862), licet non nominatis annis 1305 et 1306. Ut tamen consentiat, libros de Monarchia Decretalem „Unam sanctam“ tempore praecessisse, a se impetrare non potuit Fraticellius. Argumento quidem, quo in altera editione usus erat, fieri potuisse, ut constitutio illa, licet iam aliquot annis ante publicata, Dantem lateret, quod omnino tolerari nequit, in novissima, aliud, sed vix gravius, substituit. Vestigia enim bullae in capite 9 libri tertii reperiri putat. Minus tamen recte. Argumentum enim a duobus gladiis desumptum, tam a Bonifacio, quam ab auctore nostro tractatum, jamdudum ante tempora Decretalis illius Pontificibus ipsis et sectatoribus eorum prae caeteris fuisse familiare adnotatio nostra demonstrat. Danti igitur etiam non inspecta constitutione Bonifacii de eo erat tractandum.

Doctiss. WEGELE argumenta nostra nimium probare nobis objicit. Si enim a rationibus, quibus innititur bulla, silentio praetermissis, ad aetatem, bullae anteriorem teneret

conclusio, etiam quartum convivii tractatum, cujus capita, iam supra laudata de iisdem quaestionibus disceptant, ante annum 1302 compositum esse, foret dicendum. Sunt quidem qui hunc tractatum ad annum 1298 referendum esse putent, sed hanc opinionem erroris jamdudum a me esse convictam arbitror.⁴⁷⁾ Sed salva res est: capita Convivii de quibus diximus, conveniunt quidem cum libro secundo *Monarchiae*, sed ne attingunt quidem argumenta in libro primo et tertio exposita. Nullus igitur in Convivio erat locus disputationibus cum adversariis quibuscumque instituendis.

Eadem fere dicenda sunt de alio, quod idem vir doctus nobis opponit argumento: quum Dantes in quarto Convivii tractatu lectores ad latiore earundem quaestionum expositionem in *Monarchia* non ableget, supponendum esse, tempore quo Convivium scribebatur, *Monarchiam* nondum exstitisse. In Convivio id solum agebat Dantes, ut examinaret, quatenus auctoritas definitioni nobilitatis ab Imperatore datae tribuenda sit. Ad hanc vero quaestionem dijudicandam omnino nihil facit controversia de praeeminentia Papae vel Imperatoris, in *Monarchia* tractata. Superflua igitur fuisset hujus operis allegatio.

Praeterea ut nostram refellat sententiam vir clariss. ad duos *Monarchiae* provocat locos, in quorum altero exilium auctoris, altero autem tempora Henrici VII. annui putat. Cujus enim cap. 4. libri III adversarios (qui „dum ex patre Diabolo sunt, Ecclesiae se filios esse dicunt“) accusat, fratres, scilicet expellere, hoc de proprio exilio

⁴⁷⁾ Dante's *Lyrische Gedichte*. Ed. secunda p. 59—63.

Dantem dixisse arbitratur. Ingeniose quidem; sed vereor, ne subtilius, quam verius. Eodem enim loco adversarios illos, corvorum plumis opertos, se oves albas in grege Domini jactare ait, quod certe illis temporibus non convenit, quibus universa Florentinorum civitas in partes nigrorum et alborum erat divisa. Nunquam enim, in quantum sciam, evenit, ut parti nigrorum addictus, se album jactaret. Quod igitur contra nos adduxit argumentum humanissimus adversarius, illud, nisi omnia me fallunt, pro nobis certat.

Minus etiam alteri argumento dandum esse dixerim: verba capitis primi in libro secundo („gentes fremere contra Romani populi praecminentiam, populos vana meditari, Regesque et Principes in eo vitio concordare, ut adversentur Domino suo, et unico suo Romano Principi“) tempora Henrici VII., vel accuratius annos 1309—1311 indicare. Si enim quid video, haec omnia, et pejora etiam, optime quidem cadebant in tempus quo inter Adolphum et Albertum de Imperio certabatur, quo Electores jus auferendi ab Imperatore sceptrum sibi usurpabant; sed vix ulli aevo minus conveniebant, quam primis illis Henrici annis, quibus, post pacatam Germaniam, filiumque, vix puberem, in regiam Bohemiae sedem evectum, post concordiam cum Philippo Pulchro restitutam, auspice Clemente V. Pontifice maximo, a magnatibus Italicis obsequio, si non sincero, simulato tamen, consalutatus, Alpes transcenderat. Tam Taurini, quam Astae omnia prosperum expeditionis eventum promittere videbantur. Primi civitatum altae Italiae motus, ut Mediolani atque Cremonae, facile reprimebantur. Calamitatum, quae mu-

tatam Fortunae faciem portendebant, Brixianorum rebellio, Florentinorum contumacia, apertae Roberti Andegavensis inimicitiae, in aetatem anni 1311 incidunt, et ne tunc quidem recte dici poterat, omnes Italiae populos, civitates, reges et principes in eo concordare ut adversarentur Romano principi. Etiam hic igitur, quae contra nos affert doctissimus adversarius, id potius efficere crediderim, ut nostram sententiam confirment.

Novissimus eorum, qui ut nos impugnarent in arenam descenderunt, est Hermannus DERICH-SWEILER,⁴⁸⁾ Collegii Gebwileriensis Director. Novi tamen quid, et in supradictis a me praetermissum, virum doctum jam a Wegelio aliisque allatis addidisse, non video.

Gravissimum certe omnium, quae contra nos pugnare videntur, est argumentum, quod ipse primus in lucem protraxi, et quo neminem adversariorum usum esse, profecto miror: citatio inquam Paradisi, quam libro I cap. 12 textus latini codices fere omnes, et versionis Ficinianae complures exhibent.⁴⁹⁾ Rationes, quae me in his verbis glossema deprehendere faciunt, leguntur in annotatione. Qui contrarium sentit, necessario Monarchiae compositionem in ultimos omnino vitae Dantis annos rejicere debet, quod fieri non posse, hodie omnes consentiunt.

Nullum adversariorum argumentum a me neglectum esse sperans, nihil habeo quod addam, controversiamque confidenter doctorum iudicio submitto.

POSTERIORA LIBRORUM DE MONARCHIA FATA.

Eorum qui libros de Monarchia meminerunt, primus,

⁴⁸⁾ Collegium in Gebweiler. Jahresbericht Nr. 2. 1873.

⁴⁹⁾ Cf. supra p. IV. Nota I.

in quantum sciam, est Frater GUIDO VERNANUS, Ariminensis, Ordinis Praedicatorum, in opusculo anno 1327 conscripto, et Gratiolo de Bambajolis, nobilis Communis Bononiae Cancellario, consecrato, cujus in unica, eaque e codice manuscripto bibliothecae monasterii Classensis prope Ravennam desumta, editione titulus hic est:

F. Guidonis Vernani

Ariminensis

Ordinis Praedicator.

De potestate summi Pontificis

et

De reprobatione Monarchiae

compositae

a Dante Alligherio Florentino

Tractatus duo

nunc primum in lucem editi.

Bononiae MDCCXXXVI.

apud Thomam Coli, ex typogr. S. Thomae Aquinatis.

In ipso hujus opusculi primordio legitur:

Inter vasa mendacis, et perniciosi Patris mendacii, quidam fuit multa fantastice poetizans, et Sophista verbosus, verbis exterioribus in eloquentia multis gratus, qui suis poeticis fantasmatibus et figmentis junxit verbum Philosophiae, Boetium consolantis, et Senecam intra Ecclesias adducendo, non solum aegrotos animos, sed etiam Studiosos dulcibus Syrenarum cantibus conducit fraudulenter ad interitum salutiferae veritatis. Praetermissis autem aliis ipsius operibus cum despectu, quoddam ejus scriptum, quod MONARCHIAM voluit appellare, quia in ea

apparenter satis ordiuate processit, cum aliquibus tamen veris multa falsa permiscens, volui perscrutari. Ubi multa falsa conscripta, et ejus frivolas rationes, ut verbis utar Doctoris excellentissimi Augustini, in Deo fidens, diligentia discutio, et intelligentia clara dissolvo.

Integrum quidem opus nostrum percurrit auctor, et argumenta a Dante proposita sigillatim refellere studet, sed leviter tantum et ipsa operis verba perraro fideliter referens. Aliquot hujus generis citationes in notis libri primi retuli, sed quum neque ad emendationem textus, neque ad interpretationem eas quid conferre viderem, pergere destiti. Modus argumentandi urbanitate in Prooemio dictis est aequalis: ita, ne desideretur exemplum, de ultimo libri secundi capite tractans, ait: „Hic homo iste copiosissime deliravit, et ponendo os in coelum, lingua ejus transivit in terram.“ Notandum tamen ipsum Vernanum decantato illi argumento a sole et luna renunciare, dicentem „Quantum ad duo prima argumenta, dico et concedo, quod necessario non concludunt; nam dicere, quod duo magna luminaria significant duo regimina, est expositio mystica sive metaphorica: talis autem Theologia non est argumentativa.“

Facinus, paulo post compositionem hujus scripti perpetratum, his verbis, quae supra (p. XXXVI) relata sequuntur, et apud Sermartellium pariter desiderantur, narrat BOCCATIUS:

Questo libro più anni dopo la morte dello autore fu dannato da messer Beltrando, Cardinale del Poggetto (Bertrandus de Castenet, Cardinalis Portuensis) e legato del Papa nelle parti di Lombardia, sedente Papa

d*

Giovanni XXII. E la cagione ne fu perciocchè Lodovico duca di Baviera, dagli Elettori della Magna eletto in Re de' Romani, venendo per la sua coronazione a Roma, contr' al piacere del detto Papa Giovanni, essendo in Roma fece contro gli ordinamenti ecclesiastici uno frate minore, chiamato frate Piero della Corvara, Papa (qui Nicolaus V. dicebatur — D. XII. Maji 1328), e molti Cardinali e Vescovi; e quivi da questo Papa si fece coronare. E nata poi in molti casi della sua autorità quistione, egli e suoi seguaci, trovato questo libro a difesa di quella e di sè molti degli argomenti in esso posti cominciarono ad usare; per la qual cosa il libro, il quale infino allora appena era saputo, divenne molto famoso. Ma poi, tornatosi il detto Lodovico nella Magna (Initio anni 1330), gli suoi seguaci e massimamente i chierici, venuti al dichino e dispersi, il detto Cardinale, non essendo chi a ciò si opponesse, avuto il soprascritto libro, quello in publico, siccome cose eretiche contenente, dannò al fuoco. E' l' simigliante si sforzava di fare delle ossa dello autore a eterna infamia e confusione della sua memoria, se a ciò non si fusse opposto uno valoroso Cavaliere Fiorentino, il cui nome fu Pino della Tosa, il quale allora a Bologna, dove ciò si trattava, si trovò, e con lui messer Ostagio da Polenta, potente ciascuno assai nel cospetto del Cardinale sopradetto.

Similia leguntur in Commentariis BARTOLI A SAXO-FERRATO (Guelphorum parti addicti, et anno 1357 vita functi) in secundam Digesti novi partem, et quidem ad Legem 1, § 2. De requirendis reis (XLVIII, 17):

Quidam sunt habentes jurisdictiones separatas et distinctas, ita quod una ab alia non dependet, nec sunt sub eodem domino, ut Papa et Imperator. Tunc unus non potest citare in territorio alterius. — Ita loquitur Clementina „Pastoralis“ (2. De Sentent. et re judic. II, 11) —; sed debet requirere illum judicem, in cujus territorio est. Et hoc, prout tenemus illam opinionem, quam tenuit Dantes, prout illam comperi in uno libro, quem fecit, qui vocatur „Monarchia“, in quo libro disputavit tres quaestiones, quarum una fuit: an Imperium dependeat ab Ecclesia, et tenuit, quod non. Sed post mortem suam quasi propter hoc fuit damnatus de haeresi. Nam Ecclesia tenet, quod Imperium ab Ecclesia dependet, pulcherrimis rationibus, quas omitto.⁵⁰⁾

Inter auctores, qui de opere nostro loquuntur, proximum tenet locum JANNOTIUS MANETTUS, quem vitas Dantis, Petrarchae et Boccatii circa annum 1436 scripsisse docet Mehus. Quae apud eum habentur, et partim ad Bartoli locum modo exscriptum se referunt, haec sunt:

Soluta quoque oratione praeclarum quoddam opus edidit, quod „Monarchia“ inscribitur. Id in tres libros ob tria pulcherrima quaesita speciosissima distinxit. In primo namque ejus operis libro, more dialectico disserens, perscrutatur, an ad bonum Orbis terrarum statum, unius dominatus, qui Monarchia graece appellatur, necessario requiratur. In secundo vero, an populus Romanus hunc unius dominatum sibi non injuria adsciverit. In tertio denique, an ejusdem dominatus ab solo Deo, vel

⁵⁰⁾ Cf. TROYAM in Veltro allegorico p. 192.

ab aliquo ejus ministro dependere videatur. Ob hoc tam singulare opus, propterea quod adversus Romanae Ecclesiae Pastores editum esse videbatur, pene haeresi, ut magnus quidam legum interpres manifeste testatur, damnatus fuisse dicitur.

Ejusdem fere aevi,⁵¹⁾ optimus Dantis biographus LEONARDUS BRUNUS ARETINUS, qui anno 1443 diem obiit supremum, aliter de meritis Monarchiae judicat, his quidem verbis, quae meo e codice, in quo paulo pleniora, quam in impressis habentur, exhibeo:

In latino scrisse in prosa e in versi. In prosa è uno libro chiamato „Monarchia“ il quale libro è scritto al modo fratesco,⁵²⁾ senza niuna gentilezza di dire.

MARIUS PHILELPHUS in vita Dantis, circa annum 1468 composita, more suo arrogantia inflatum, mendaciorumque peritissimum se exhibet. Monarchiam enim, de qua tractat, non magis quam alia, quarum, ementita, verba initialia refert, eum unquam vidisse, non est dubitandum. Quae vero habet haec sunt:

Romano quidem stylo edidit opus, cui „Monarchiae“ dedit nomen, cujus hoc est principium: „Magnitudo ejus, qui sedens in throno cunctis dominatur, in coelo stans omnia videt, nusquam exclusus, nullibi est in-

⁵¹⁾ Taceo commentatorem anonymum Paradisi a FEA in libro *Nuove osservazioni sopra la div. comm. di Dante, specialmente sopra ciò che desso ha scritto ivi e altrove riguardo all' impero romano*. 1830. p. 25 citatum, quum de ejus aevo non constet.

⁵²⁾ Editio Cinellii anni 1672 loco verbi „fratesco“ post indicationem lacunae habet „e scolastico“. Vulpus (1727) in margine supplet „fratesco“. Recentiores habent „a modo disadorno“, omittentes „e scolastico“.

clusus, ita dividit gratia munera, ut mutos aliquando faciat loqui.“

In idem tempus versiones in linguam italicam, tam, si specimina a Turrio publicata exceperis, ineditam, ab anonymo factam, quam Ficinianam, incidere, jam supra (p. XX, XXI) monuimus. Haec nova studia, in Dautis Monarchiam conversa, non erant aliena ab indole Aeneae Sylvii, ejus temporis sub nomine Pii II. summi Pontificis, qui Papae et Imperatoris auctoritatem eo fere modo, quem auctor noster sub finem libri tertii indicavit, conciliare, diu studuerat.

Magis etiam aetatem, qua lucem viderunt, redolent primae Monarchiae impressiones, quarum altera, opus nostrum in linguam germanicam conversum exhibens, alteram operis ipsius, latine scripti, aliquot mensibus antecedit. Postquam enim Carolus V. imperiali corona se abdicaverat, Electoresque (d. 8. Mart. 1558) fratrem, Ferdinandum I. in ejus locum suffecerant, Paulus IV. (Caraffa) levissimis praetextibus innixus, imperium ei detrectare conabatur. Haec vero inter utranque potestatem discidia disertis verbis respicientem habemus praefationem BASILI JOHANNIS HEROLDI diei 1. Septembr. 1559, ad Electores Palatinum, Saxonicum et Brandenburgensem directam, ubi ita:

... zu diser zeht, do der amptgriff ge etlicher losen pfrundigern Rathe, bey der Wäpfflichen hehligheyt, wie man sagt, souil vermögen sölle, das sie zu der verwürrung geistlicher händeln, etwas zerrüttung in weltlicher herrschafft, bey uns Teütschen ja (wie es nitt on seyn möchte) in aller welt anstifften wöllen, vnd jr hehligkeit auff dz ergest dahin wehssen, das des Theüren Fürsten, der Kirchen so gantz geneigten Sune, Rô.

Key. Mit. wähe, mitt waigerung der bestätigung verschmälert werde . . . hatt mich die schuld die ich meynem vatterland sölle, erzwingt, das ich . . . dem gmeinen nutz vnd im Keych Teütscher Landen hebermann, sein einschlapchte, ein ganz wol erörterten fürtrag, das solliche blutigirige leüt nit zuhören von Päpstlicher Hehligheyt, so aber jr Hehligkeit überfürt, das on beschwärtß gewüssens, diser vnfür, heber widerr. den, vnnnd wo von nöten, abstehn solle. so doch vor langem in gleichem der Päpst eyngriffe, von vilen gelehrten leüten außsündig gemacht, das auß vil zu milter etlicher Rö. Keyser sänfftmutigheyt, onn alle eigenschafft der Römisch stul, der gerechtigheyt sollicher bestätigung sich augemaßt, vnnnd etwas über di maasß sehndhär mißbraucht hatt. Dessenn bericht, wehl derselb so hoch, wichtig, vnd flehßigs nachgedenkens bedarff, vnnnd ich gringsfügen meynes verstands halbe, nitt so wol, ye so weytläuffig, mangels der zeyt halben, nit außfüren hette mögenn, so reichlich vnd dapffer jne hārauß streichet, der theür vnd hochgelert mann Dantes Aligherius von Florenz, der eben in gleichem mißuerstand zwischen den geistlichen vnd weltlichen, vor zweihundert etlich vnd dreyßig jaren dises büchlein in Latein geschribenn . . . ins Teütsch bracht.

His omnibus consideratis facile quis dixerit, nova per haec ultima decennia in Dantis Monarchiam conversa studia a litigiis inter Curiam Romanam saecularesque Principes resuscitatis, animosque in dies gravius exacerbantibus, non esse aliena. Quod si recte dictum esset, etiam nostros hosce qualescunque labores non incongruo tempore in lucem prodire, foret sperandum.

Scr. Halis Saxon. mense Decembri MDCCCLXXIII.

CODICUM ELENCHUS ET SIGLARUM INTERPRETATIO.

- A. — Codex AMBROSIANUS, Mediolanensis. D. Nr. 119. Inf. chartaceus, in folio, saec. XV. Foliorum 26. Vide quae supra diximus pag. XV et XX.
- C. — Codex CHELTENHAMENSIS, olim Middlehillianus, membranaceus, in quarto, saec. XIV, de quo videndae sunt pag. XV—XVIII.
- F. — Codex FELINIANUS, Lucensis, bibliothecae Canonico-
rum S. Martini No. 224, chartaceus, in fol. min. saec. XV.
Opus nostrum, quod incipit fol. 219^v, et definit fol. 231^v,
binis columnis scriptum est. Cf. superius dicta p.
XIX, XX.
- H. — Codex Musaei Nationalis HUNGARICI, Pesthinensis
No. 2674, chartaceus, in quarto, foliorum 23, saec. XV,
uti videtur in Polonia, vel in Bohemia, certe extra
Italiam scriptus. Folio primo recentior manus ad-
scripsit: „Hic Aligherius in praesenti tractatu jus Im-
peratoris contra Papam, de quo tunc temporis inter
Imperatorem Ludovicum Bavarum et Pontifices vehe-
menter disceptabatur, et quod Imperator Papae nulla-
tenus subjectus sit, evincit. Quam ob rem ab ali-
quibus inter haereticos computatur.“ Cf. supra p.
XVIII, XIX.
- L. — Codex LAURENTIANUS, Florentinus, Plut. LXXVIII.
Cod. 1, de quo ita Bandinius in Catalogo codd.

latinorum T. III col. 153: „Codex membranac. Ms. in fol. Saec. XV. mirae pulcritudinis, cum duplici pictura in principio, quarum una operum singulorum titulos, aureis et caeruleis litteris exaratos, altera Mediceum stemma, et alia emblemata variis intermixta ornamentis exhibet.“ Opus nostrum, quod amanuensis „summa monarchia“ inscripsit, habetur inde a fol. 230. ad f. 261.

M. — Codex MAGLIABECCHIANUS, Florentinus, cl. XXX. No. 239, chartac. in quarto saec. XVI. Opus nostrum incipit fol. 87.

P. — Codex PALATINO-VATICANUS No. 1729, membran. in fol. saec. XIV. Monarchia incipit f. 31. — In calce Bucolicorum Francisci Petrarcae, quae primam voluminis partem constituunt, legitur:

Francisci de } explevi corrigere 20. Iulii Pe-
Montepolitano } rusii 1394. deo gratias Amen.

Sequitur alia, uti videtur, sed ejusdem aevi manu: Dantis Aldigherii florentini Monarchie liber incipit. Ultimo loco habentur epistolae Dantis, quarum primam notitiam dedi anno 1838,¹⁾ et quas anno 1842. Turrius publici juris fecit.

V. — Codex VENETUS, bibliothecae Sancti Marci Class. XIV. No. 204. in fol. membran. saec. XIV. Initio libri haec leguntur: „In nomine domini nostri dulcissimi, Iesu Christi, qui est lux, doctrina et vita nostra. Amen. Verum, a quocumque dicatur, a Spiritu sancto est. Incipit liber monarchie dantis alieherii florentini. Incipit prologus.“

De fragmento codicis, saeculo XVIII. scripti, quod in bibliotheca Magliabecchiana servatur, diximus supra p. XX.

¹⁾ Dante-Forschungen p. 473 sq.

Auctorem libros Monarchiae in „capitula“ distinxisse, ipse testificatur, c. gr. Lib. II. cap. 6 lin. 7. Lib. II. cap. 8. lin. 75. Lib. III. cap. 16. lin. 1. Capitulorum tamen in-scriptio, vel numeratio in nullo codice deprehenditur. Unicum hujus divisionis indicium est scriptura ad novam lineam recurrens, passim etiam litera initialis paulo major. Quantopere hae in distinctione inter se variant libri manuscripti indicant notae, quae etiam rationes nostrae numerationis exponunt. Capitulum numeros, quum in codicibus non habeantur, uncis [] inclusimus, uncis alius formae () eos addentes, quos ante nos Turrius et Fraticellius dederunt.

Enumerationem tractandorum, quam statim initio operis (cap. 2. lin. 6—10.) profert auctor, tribus libris respondere, ipse testis est Lib. III. cap. 1. lin. 4, 5, lin. 27. Sed ne hanc quidem distinctionem discrete expressam in omnibus invenies. Habetur in Feliniano et Veneto. Palatinus librum secundum a tertio, non vero primum a secundo expressis verbis distinguit. Neque aliter Ambrosianus, qui tamen librum secundum, non librum, sed quaestionem dicit. Reliqui inter libros nil nisi majus spatium interponunt.

In referendis codicum lectionibus ita egi, ut siglas librorum, quorum auctoritate textum constitui, initio notae ponerem, alias lectiones, alteram ab altera lineola (—) distinguens, subjungerem. — Quoties in eadem linea textus codices saepius variant, toties variantium enumeratio in notis ad novam lineam recurrit.

EDITIONUM SERIES.

1559. PRINCEPS

Andree Alcia-
TI IVRE CONSVLTI
clariss. De formula Romani
Imperij Libellus.
ACCESSERVNT NON DISSI-
milis argumenti,
DANTIS FLORENTINI DE
Monarchia libri tres.
RADVLPHI CARNOTENSIS
De translatione Imperij
libellus.

CHRONICA M. IORDANIS,
Qualiter Romanum Imperium trans-
latum sit ad Germanos.
Omnia nunc primū in lu-
cem edita.

BASILEAE, PER IOAN-
nem Oporinum.

Forma minori. Tempus publicationis indicant ultima volu-
minis verba:

BASILEAE, EX OFFICINA
Ioannis Oporini, Anno Salutis huma-
næ M. D. LIX. Mense
Octobri.

Monarchia legitur inde a p. 53 ad p. 179; inscribitur vero ita:

DANTIS ALIGHIERII
FLORENTINI MONARCHIA.

Ansam libri edendi dedit Oporino fragmentum tractatus, quem imperfectum reliquerat Alciatus († 1550), ab Hieronymo Frickero, Patricio Bernensi, et Praefecto Nevidunensi, sibi transmissum. Reliqua, in eodem volumine comprehensa, aliunde hausit. Auctor edendae Monarchiae fuisse videtur Heroldus,²⁾ qui ita in praefatione interpretationis germanicae:

Dieweil vnd ich auch fast ein vrsach, das solliches Latinisch schreiben mit vßgathß, vnn villeicht inn Italianischer sprach bald truckt werden muß.

De ratione, quam tenuit in constitutione textus haec praemonet Oporinus: „In quo opere typis quoque nostris³⁾ describendo, non minus raro conjectura utendum fuit: saepe vero (ubi non potuimus assequi) ipsum archetypum sequi potius, quam temere aliquid addere, sive inducere aut mutare visum est: tutius id fore, ac nostro convenientius muneris existimantibus“. cf. etiam quae diximus p. III. et IV.

²⁾ Quod eo probabilius videtur, quum in calce voluminis addatur opusculum Aeneae Sylui, praemissa sola Heroldi praefatiuncula, ubi ita: „Oporinus, cum illos (libellos) excudere inchoasset, tot obrutus laboribus, ad mercatum Francofortensem, jam praeteritum, multum atque multis de causis anhelans, absolvere eos nequivit“. Quibus addit nonnulla res illis temporibus gestas spectantia, his similia, quae ex praefatione versionis germanicae supra p. LV. retulimus.

³⁾ Verbum „quoque“ minime cum Turrio ad anteriorem aliquam ejusdem operis editionem ab Oporino factam, sed ad Alciati formulam Rom. Imp. referendum est.

1566. SCHARDIANA prima:

De Juris-
dictione, auto-
ritate, et praeceminen-
tia imperiali, ac potestate ec-
clesiastica, deque Iuribus regni & Imperii, uariorum
Authorum, qui ante haec tempora uixerunt,
scripta: collecta & redacta in
unum:
Opus non solum Iurisperitis, sed & Theologis
ac Historicis plurimum pro-
futurum
Autorum uerò nomina sequens pagina
indicabit
[Aquila Imperialis cum quatuor distichis]
Cum Caes. Maiest. gratia & priuilegio.
Basileae.

Folio. In fine voluminis legitur: „Basileae ex officina Jo-
hannis Oporini, Anno Salutis M. D. LXVI. Mense Martio.“
— Opus nostrum sic inscribitur „Dantis Aligherii Florentini
Monarchia, scripta temporibus Ludouici Bauari.“ et compre-
hendit paginas 237—284. Epistola dedicatoria ad Maximilianum II, data „Basileae, XX. die Martii, Anno Salutis
humanae M. D. LXVI.“ quam subscripsit „Simon Schar-
dius D.“ (qui obiit a. 1572), fusius, et modo Papis infestis-
simo,⁴⁾ tractat de finibus inter Imperium et Ecclesiam con-
stituendis; unde tamen opera, in unum collecta, hauserit, et
quid ad emendandum textum eorum egerit editor, silentio
praetermittit. In transitu tantum, finem versus, unum vel

⁴⁾ Bonifacium VIII. e. gr. Malefacium dicit.

alterum opus nominans, in eo sibi contradicit, quod, quum in „Catalogo authorum“ nostrum anno 1320., Johannis vero de Parisiis tractatum de potestate Regia et Papali anno 1322. assignasset, hic contrariam tueatur sententiam, his verbis: „Quam solidis ac firmis rationibus Parrisius, et post eum Dantes, . . . Thrasonicam pontificum, se Imperatoribus praeferentium superbiam redarguit.“ Caeterum confer de hac editione, quae diximus p. V. VI.

1609. SCHARDIANA altera:

Syntagma tractatum
De imperiali
iurisdictione, authoritate et praeceminentia
ac potestate ecclesiastica:
 deque Iuribus Regni et Imperii;
 Authorum variorum,
 qui ante nostram aetatem vixerunt: quorum nomina et temporis
 quo scripserunt notationem, Catalogus, ante Dedicatoriam Epistolam positus, recenset:
 Opus non solum Iuris peritis,
 sed et theologis ac historicis, adeoque
 omnibus veritatis antiquae studiosis, hoc praesertim seculo, lectu ac cognitu cum
 primis utile et necessarium:
 Cum indice rerum memorandarum evulgatarum
 Argentorati
 Sumptibus Lazari Zetzneri Bibliop.
 Anno M. DC. IX.
 Folio. Opus nostrum habetur a p. 80. ad 104.

1610. CLUTENIANA:

De
origine,
Progressuq. sacri
Rom. Imperii, tum de for-
ma, potestate, authorita-
teque sua;
et
qualiter id ipsum
ad Germanos translatum sit,
Auctores aliquot prisci, insingnes
ac praeclari.
Quorum Syllâbum versa exhibet pagella.
Recensente
Joachimo Cluten, Par-
chimensi, Megapolitano.
16 [Signum typogr.] 10.
Offenbachii.

Typis Conradi Nebenii, Impensis Petri Musculi, & Ruper-
ti Pistorii Consortum.

In octavo minori. Monarchiam exhibent p. 131—235. Unum
Engelberti Admontensis (qui testante p. 59. vixit tem-
pore Henrici VII.) tractatum „De ortu et fine Romani Im-
perii“ de suo adiecit Cluten; reliqui omnes, eodem opuseu-
lorum ordine, repetiti sunt ex collectione Oporiniana. Dixi-
mus de hac editione p. VI.

1618. SCHARDIANA tertia:

Sylloge
Historico-
politico-eccle-
siastica,
Hoc est:

variorum auctorum su-
perioribus seculis aliquot qui vixerunt,
de discrimine potestatis Imperialis et Ecclesia-
sticae, Imperialisque praeceminenti Iurisdictione et auctoritate:
de Imperii Romani ad Germanos translatione: de iuribus regni & Im-
perii; de Commentitia Constantini
donatione, &c.

Tractatus aliquot:
quorum catalogum cum tempo-
ris, quo singuli scripti sunt, adnotatione, pa-
gina auersa monstrat, collecti & coniunctim editi:

à

Simone Schardio ICto.

Opus omnibus verae antiquitatis et antiquae ve-
ritatis studiosis, haec imprimis temporibus, contra Papalis potestatis propugnatores, Imperatoriaeq.
auctoritatis contemptores & conuulsos lectu & cognitu maximè necessa-
rium & utile.

Subiunctus est index rerum et verborum
memorabilium locupletissimus.

Luc. 22. 25.

Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent in eos, benefici vocan-
ter: Vos autem non sic.

[Signum typographi]

Argentorati

Sumptibus Haeredum Latzari Zetzneri.

Anno M. DC. XVIII.

In folio. Monarchiam amplectuntur p. 80—104.

1740. GINEVRINA:

Dantis

Aligherii

Florentini

Monarchia.

[Signum typogr.]

Coloniae Allobrogum,

Apud Henr. Albert. Gosse & Soc.

MDCCXL.

Octavo, constat paginis 95. Diximus quidem p. VI. vulgo perhiberi, hanc editionem nomine tantum Ginevrae, sed re ipsa Venetiis lucem vidisse, notandum tamen, editorem operis Vermaniani (cf. p. L.), quod prodiit anno 1746, librum prelo Ginevrino merito adscribi judicasse. Ita enim in praefatione: „Prodiit anno 1740 Coloniae Allobrogum Dantis Aligherii Poetae Florentini De Monarchia Opusculum, quod tempore Ludovici Bavari scripsit adversus Apostolicam Sedem, aestu animi sane perturbati . . . et pro more illius Seculi stylo plane barbaro, ac lutulento. Novae illius editionis consilium et causam si quaeras, ex officina ipsa unde Liber emersit, facile interpretaberis. Exemplaria inde plura in Italiam transvecta, et quaquaversus sparsa et distraeta, avidissimeque a nonnullis excepta sunt“ etc.

1758. ZATTAE prima editio, in secunda parte quarti voluminis Operum Dantis, quod prodiit Venetiis 1758 in forma quadruplicata. Editio LXXXIV. paginis, separatim numeratis, constans, ordine quidem est septima, sed, altero post principem saeculo jam fere praeterlapso, prima omnium, quae in Italia lucem viderunt, vel certe Italicam originem profitentur. Praefatio, si leviusculas mutationes, finem versus factas, exceperis, eadem est quae praemittitur editioni Ginevrinae.

Confer quae de curis Zattae, in hanc editionem conversis diximus p. VII. et VIII.

1760. ZATTAE editio altera, in omnibus, praeter formam, quae est Octava, anteriori simillima. Paginae operis nostri numerantur XCIX.

1772. ZATTAE editio tertia, quam, quum non viderim, Turrii fidem sequutus enumero. Per omnia editioni anni 1760 similis esse perhibetur.

1772. Eodem anno Johannem Bapt. PASQUALEM inter caetera auctoris opera Monarchiam edidisse tradit Turrius, subdubitans, annon, mutato bibliopolae nomine, eadem sit cum ultima Zattiana.

1792. GATTIANA in secundo volumine Operum Dantis, quae prodierunt Venetiis „*Dalle stampe di Pietro qu. Gio: Gatti*“ inde a pag. 97. ad p. 156. cf. supra p. VII.

1839. FRATICELLIANA prima, in volumine tertio collectionis, cui titulus: „*Opere minori di Dante Alighieri*.“ Opus nostrum inscribitur: „Dantis | Aligherii | De Monarchia | libri III | cum italica interpretatione | Marsilii Ficini | nunc primum in lucem edita. | Florentiae Allegrini et Mazzoni | 1839.“ — In forma minori. Textus Monarchiae, latinus et italicus, occupat paginas 199. Vide quae diximus p. IX.

1841. FRATICELLIANA altera, in sexto volumine Operum Dantis, quod Josephus Molini, quinque prioribus, jam anno 1830 a Ciardettio editis, curante Fraticellio, ejusque prelis Florentiae in octavo majori excusum, addidit. Monarchia, quam exhibent paginae 507—685, iisdem, quibus prima Fraticellii editio, verbis inscribitur.

1844. TURRIANA in tertio volumine collectionis (non ad finem perductae), cui titulus „*Prose e poesie liriche di Dante Alighieri. Prima edizione, illustrata con note di diversi*.“ Monarchiae praemittitur duplex titulus, latinus et italicus, quorum alterum retulisse sufficiat: „Dantis Aligherii | De Monarchia | libri III | Editio XII | cui accesserunt variantes ex mss. codd. | et | Marsilii Ficini | italica interpretatio | e schedis | Laurentianis nunc primum de prompta |

ab Alexandro Turrio | Veronensi | Liburni | ex artificum typographeo | M. DCCC. XLIV." — Forma est octava maj. Praecedit „Introductio“ editoris XIII, vel rectius VII. paginarum, quam excipiunt A. opusculum Philippi Scholaris, cui titulus „*Avviamento allo studio della Monarchia di D. All.*“ (p. XV—XIX.). B. Prooemium editionis Fraticellianae (p. XX—XXIV). C. Dissertatio, quae inscribitur: „*Su la Monarchia di D. All. Considerazioni filosofico-critiche del Cav. Professore Giovanni Carmignani*“ (p. XXV—XXXIX). D. „*Bibliografia dei codd. manosc. e delle stampe che hanno servito o si citano nella presente edizione*“ (p. XL—XLI). Sequitur paginis 117. textus, tam latinus, quam italicus, cui adduntur „*Due squarci della traduzione antica della Monarchia, trascritti dal codice Riccardiano di Firenze No. 1043*“ (p. 118—121). Ultimum, post bilinguem indicem capitum (p. 122—126), locum tenent Appendix „*degli scrittori antichi e moderni, che per incidenza o espressamente trattarono della Monarchia di Dante*“ LVII numero (p. 127—171), Index alphabeticus rerum notabilium et nominum propriorum (p. 172—179) et Addenda et corrigenda. — De meritis hujus editionis fusius tractavimus supra p. IX—XIII.

1853. BOLLATIANA, cui, sicut Turrianæ, titulus bilinguis, latinus ita conceptus: „Dantis Alligherii | De Monarchia | libri III | Editio XIII — Taurinensis prima | cui | accesserunt variantes ex mss. codd. | et | Marsilii Ficini | italica interpretatio | Augustae Taurinorum | excudebant socii editores bibliothecae | municipalis italicae | 1853.“ In forma minori. Praefationi septem paginarum subscripsit Advocatus E. Bollati. Textui praemittuntur caput undecimum libri II. vitae Dantis a Caesare Balbo scriptae, et dissertatio Carmignanii, de qua jam diximus (p. XII—LVI). Utrumque textum comprehendunt paginae 1—165. Cf. supra p. XIII.

1857. FRATICELLIANA tertia, in volumine secundo Operum minorum Dantis. „*Firenze, Barbèra, Bianchi e Comp.*

Tipografi-Editori. Via Faenza, 4765. 1857.“ In forma minori. Dissertationi editoris circa Monarchiam (p. 266—278) subjunguntur octo paginae sic inscriptae „*In qual tempo fu scritto da Dante il trattato della Monarchia, Nota del Professor Carlo Witte.*“ Textum bilinguem exhibent pagg. 287—423. Vide supra p. XIII.

1861. FRATICELLIANA quarta, in secundo volumine iteratae editionis Operum minorum auctoris: „*Firenze G. Barbèra, editore. 1861.*“ In forma minori. Dissertatio, de qua diximus, cum „Nota“ comprehendit paginas 257—276, ipse vero textus pag. 277—409.

1863, 1867, 1871. Prima editio NOSTRA, tres libros tribus programmatibus academicis exhibens: „Halis, formis Hendeliis.“ forma quadruplicata, 29, 44, et 50 paginis constans. — Ad constituendum textum libri primi quatuor tantum codicum (Ambrosiani, Laurentiani, Magliabecchiani et Palatino-Vaticani) lectiones mihi suppeditabant. Accesserunt, quum in emendando libri secundi et tertii textu versarer, Felinianus, Hungarico-Pestbinensis et Venetus. Consilium locos ex Aristotele citatos graece exhibendi, quod in principio ceperam, rationibus, quas p. XXII, XXIII. exposui motus, postea abjeci.

VERSIONES.

I. ITALICAE.

A. MARSILII FICINI.

Interpretationem, quam Ficinus anno 1467 composuisse videtur, Antonio, Tuccii filio, Manettio, et Bernardo del Nero, familiaribus suis, inscripsit, quorum ille idem esse videtur, cui tractatum de situ, forma et mensura Inferni debemus. Dividitur in libros et capitula, quorum primum uniuscujusque libri „prooemium“ dicitur. Hoc detracto, numerus capitum in tribus libris est: XV, XI et XVI.

Codices, qui mihi quidem innotuerunt, hi sunt:

1. LAURENTIANUS Plut. XLIV. cod. 36. chartae. in quarto saec. XV. foliorum 33. In calce, referentibus Bandinio (V. 232.) et Turrio, haec leguntur: *Finisce la Monarchia di Dante, tradotta da Latino in lingua Toscana da Marsilio Ficino Fiorentino a Bernardo del Nero & Antonio di Tuccio Manetti, amicissimi suoi, & prudentissimi ciptudini Florentini, nel mese di Marzo a di XXI. MCCCCLXVII. in Firenze.*

Scripto di mano di me Antonio di Tuccio sopraddetto, tratto dello originale, ancora scripto da me, e dettato da detto Marsilio Ficino, uomo dottissimo e filosofo platonico.

Hunc codicem se sequutum esse profitetur Turrius.

2. MAGLIABECCHIANUS I. Class. VII. No. 1173. chartaceus in quarto, paginarum 94. Scriptus videtur sub finem saec. XV, vel initio XVI.

Ex hoc codice Fraticellius primam versionis Ficinia-nae editionem hausit.

3. MAGLIABECCHIANUS II. Class. XXX. No. 217. membranae. in quarto, saec. XV. Turrius initio et in medio mutilum eum dicit, accuratiora tamen non referens.

4. Codice illustr. Marchionis GINI CAPPONI, ut textum ex Magliabecchiano desumptum inde emendaret, se usum esse testatur Fraticellius.

5. Codicem chartaceum, in quarto minori saec. XVI. scriptum, et divisionibus tam librorum, quam capitum carentem, dum esset honestissimi LÄMMLEIN, bibliopolae Scaphusani, ipse manibus versavi. Num vero interim, et cui divenditus sit, ignoro.

Alios hujus versionis codices, quos exstare non dubito, quum solum latinum textum edere constituerim, conquirere non curavi.

Editiones, quae hactenus prodierunt, in recensendis ipsius de Monarchia operis editionibus sub annis 1839, 1841, 1844, 1853, 1857 et 1861 enumeravi.

B. ANONYMI.

1. Codex RICCARDIANUS No. 1043. chartae. in folio, saec. XV. Monarchia habetur inde a fol. 45. Inscriptio, referente Turrio, haec est: *Incomincia il libro di Dante Alighieri di Firenze, chiamato Monarchia, cioè principio d'ordine di reggere.* Subscriptio vero talis: *Finita la Monarchia di Dante Alighieri, poeta fiorentino, e scritta per me Pierozzo di Domenico di Jacopo De Rossio; e finita questo di XVII. di Giugno 1461.* Haec vero temporis indicatio fidem facere videtur, ut recte monet Turrius, hanc versionem, cujus specimina appendicis loco ipse dedit, Ficiniana esse anteriorem.

2. SCORIALENSIS. Codicem, quem his verbis recenset

Haenel:³⁾ „III. a. 25. *Dante, la monarchia*; 1462. membr. 4. (script. Florentiae)“ eandem versionem continere vix dubitaverim.

Quid de codice Parisiensi 7764 judicaverit Antonius Marsand supra retulimus p. XXI.

II. GERMANICAE.

A. HEROLDIANA.

Libri rarissimi, cujus unicum, quod vidi, exemplum servatur in bibliotheca regia Monacensi, titulus hic est:

Monarchey

Oder

Das; das Keyserthumb, zu der
welfart diser Welt von nöten: Den
Römern billich zugehöret, vnd allein Gott
dem Herren, sonst niemands hafft seye, auch
dem Papst nit. Herren Dantis Aligherij
Des Florentiners, ein zierlichs büch-
lein, in drey teyl auß-
geteilt.

Vñ vor zweihundert dreyßig dreyen
jare, zu vertheidigung der Würdin des Keychs
Teütscher Nation Lateinisch beschriben:
vormals nie gesehen, auch neu-
wes verdolmetscht.

Durch Basilium Joannem
Heroldt.

³⁾ Catalogus librorum mstorum. Lips. 1830. col. 960.

Dedicationi subscribitur:

Geben zu Basel den ersten Herpst-
monats: Im jar Christi,
M. D. XXX.

In fine vero libri, praeter prima sedecim folia non numerata, 207 paginis numeratis constantis, ita:

Getruckt zu Basel durch Nicolaus
Bischoff den jüngerem, im Jarre
M. D. XXX.

Forma est octava minor. Dedicationem undecim foliorum excipit Praefatio Ficini. Sequitur Prooemium auctoris, quod praeter primum caput primam et secundam lineam nostrae editionis complectitur. Sedecimum folium exhibet „Epitaphium Dantis“ (Jura Monarchiae cecini rell.) tam latine, quam versibus germanicis redditum.

Textus ab Heroldo translatus non est latinus ipsius auctoris, sed Ficinianus; se tamen passim, ut versionem suam corrigeret, archetypo latino usum esse, affirmat translator his verbis: Deseß büchlein . . . so ich erstß auß Italia-
nischẽ spraach, wie es der über die maasß gelehrt herr Marsilius
Ficinus verdolmetscht hat, ins Teütsch bracht, vnd hernach gegen
dem Lateinischẽ als es mir zur hand kommen, gehalten vnd
recht gmaacht.

B. KANNEGIESZERIANA.

Habetur in secundo volumine libri, cui titulus: „Dante
Alighieri's | profaische Schriften | mit Ausnahme der Vita nuova.
Uebersetzt | von Karl Ludwig Kannegießer. | Leipzig: | F. A. Brod-
haus. | 1845.“ Formae minoris. P. 1—91.

Interpres, caeteroquin optime meritis, non solum usus
est textu parum castigato, sed etiam reconditiorem auctoris
sensum haud raro non recte perspexit.

C. HUBATSCHIANA.

Titulus hic est: „Dante Alighieri | Ueber die Monarchie. | Uebersetzt | und | mit einer Einleitung versehen | von | Dr. Oskar Hubatsch. | Berlin 1872 | L. Heimann's Verlag. | (Erich Roschky.)“ Octavo majori. Introductio constat paginis triginta, opus ipsum sexaginta una.

Textus quem germanice reddidit doctus interpres, est, quem praesentat prima nostra editio. In omnibus, in iis etiam quae modum loquendi et doctrinam scholasticorum respiciunt, consideratissimum, et inter paucos peritum se exhibet.

Versiones in alias linguas factae, si exstant, mihi non innotuerunt.

LOCI AUCTORUM

IN LIBRIS DE MONARCHIA CITATI.

SCRIPTURA SACRA:

Genesis	I.	v. 15. 16.	Lib. III.	cap. 4.	lin. 8.
"	I.	" 26.	" I.	" 8.	" 7.
"	XXVII.	" 22.	" I.	" 13.	" 16.
"	XXIX.	" 34. 35.	" III.	" 5.	" 1.
Exodus	II.	" 14.	" II.	" 13.	" 25.
"	VI	sq.	" II.	" 8.	" 41.
"	VIII.	" 12—15.	" II.	" 4.	" 7.
"	XVIII.	" 17 sq.	" I.	" 14.	" 45.
Leviticus	II.	" 11.	" III.	" 13.	" 44.
"	XI.	" 43.	" III.	" 13.	" 49.
"	XVII.	" 3. 4	" II.	" 8.	" 26.
Numeri	XVII.	" 8.	" I.	" 1.	" 11.
"	XVIII.	" 20.	" III.	" 14.	" 20.
Deuteronom.	I.	" 10 sq.	" I.	" 14.	" 45.
"	VI.	" 4.	" I.	" 8.	" 15.
I. Regum (Samuelis)	X.	" 1.	" III.	" 6.	" 3.
"	XV.	"	" II.	" 8.	" 40.
"	XV.	" 23.	" III.	" 6.	" 4.
"	XVII.	"	" II.	" 10.	" 60.
II. Paralipomen (Chron.)	XX.	" 12.	" II.	" 8.	" 43.
Psalmi (secundum numerationem Hebraeorum, quae inde a versic. 22. Ps. 9. usque ad v. 11. Ps. 147. eam septuaginta interpretum et Vulgatae superat numero nno.)					
"	I.	v. 3.	Lib. I.	cap. 1.	lin. 7.
"	II.	" 1—3.	" II.	" 1.	" 1.
"	IV.	" 5.	" I.	" 15.	" 15.
"	VIII.	" 3.	" I.	" 4.	" 9.
"	XI.	" 7.	" II.	" 10.	" 6.

Psalmi	XXXII.	v. 9.	Lib. III. cap. 16.	lin. 51.
"	L.	" 16.	" I. " 13.	" 20.
"	LXXII.	" 1.	" I. " 13.	" 41.
"	XCV.	" 5.	" III. " 15.	" 24.
"	CXI.	" 9.	" III. " 3.	" 53.
"	CXII.	" 7.	" III. " 1.	" 21.
"	CXXXIII.	" 1.	" I. " 16.	" 24.
Proverbia	VII.	" 7.	" III. " 1.	" 9.
Canticum Cantic.	I.	" 3.	" III. " 3.	" 53.
"	VIII.	" 5.	" III. " 10.	" 39.
Isaias	LIII.	" 3.	" II. " 13.	" 30.
Daniel	VI.	" 22.	" III. " 1.	" 1.
Evang. Matthaei	II.	" 11.	" III. " 7.	" 11.
"	VII.	" 2.	" II. " 3.	" 18.
"	X.	" 9.	" III. " 10.	" 74.
"	X.	" 9.	" III. " 14.	" 24.
"	X.	" 34. 35.	" III. " 9.	" 89.
"	XIV.	" 28.	" III. " 9.	" 61.
"	XV.	" 2. 3.	" III. " 3.	" 68.
"	XVI.	" 15. 16.	" III. " 9.	" 48.
"	XVI.	" 18.	" III. " 14.	" 14.
"	XVI.	" 19.	" III. " 8.	" 2.
"	XVI.	" 21—23.	" III. " 9.	" 49—51.
"	XVII.	" 4.	" III. " 9.	" 55.
"	XVIII.	" 18.	" III. " 8.	" 5.
"	XVIII.	" 20.	" II. " 10.	" 32.
"	XXII.	" 33. 35.	" III. " 9.	" 63.
"	XXV.	" 25.	" I. " 1.	" 10.
"	XXVI.	" 51.	" III. " 9.	" 73.
"	XXVIII.	" 20.	" III. " 3.	" 58.
Marci	XIV.	" 29.	" III. " 9.	" 66.
"	XIV.	" 47.	" III. " 9.	" 73.
Lucae	II.	" 1. (14)	" I. " 16.	" 11.
"	II.	" 1.	" II. " 9.	" 75.
"	II.	" 1.	" II. " 12.	" 29.
"	II.	" 14.	" I. " 4.	" 19.
"	IX.	" 3.	" III. " 10.	" 76.
"	X.	" 4.	"	"
"	XI.	" 17.	" I. " 5.	" 41.
"	XXII.	" 7.	" III. " 9.	" 10.
"	XXII.	" 14.	" III. " 9.	" 22.
"	XXII.	" 33.	" III. " 9.	" 66.
"	XXII.	" 35. 36.	" III. " 9.	" 24.
"	XXII.	" 38.	" III. " 9.	" 1 et 40.
"	XXII.	" 50.	" III. " 9.	" 73.

Evang. Lucae	XXIII. v. 11.	Lib. II. cap. 13.	I. 36.
"	XXIII. " 36.	" I. " 4.	" 17.
" Johannis	I. " 3. 4.	" II. " 1.	" 29.
"	VIII. " 44.	" III. " 3.	" 31.
"	X. " 7. 9	" II. " 8.	" 31.
"	XIII. " 6. 8	" III. " 9.	" 69.
"	XIII. " 15.	" III. " 15.	" 14.
"	XVII. " 4.	" III. " 14.	" 15.
"	XVIII. " 10.	" III. " 9.	" 72.
"	XVIII. " 36.	" III. " 15.	" 19.
"	XIX. " 23.	" I. " 16.	" 15. et
"		III. " 10.	" 30.
"	XIX. " 30.	" II. " 13.	" 19.
"	XX. " 6.	" III. " 9.	" 74.
"	XX. " 21. et 26	" I. " 4.	" 17.
"	XX. " 23.	" III. " 5.	" 5.
"	XXI. " 7.	" III. " 9.	" 77.
"	XXI. " 21.	" III. " 9.	" 81.
"	XXI. " 22.	" III. " 15.	" 17.
Actus Apost.	I. " 1.	" III. " 9.	" 93.
"	I. " 26.	" II. " 8.	" 49.
"	XXV. " 10.	" III. " 13.	" 28.
"	XXVII. " 24.	" III. " 13.	" 30.
"	XXVIII. " 19.	" III. " 13.	" 32.
Epist. ad Roman.	I. " 7.	" I. " 4.	" 80.
"	I. " 20.	" II. " 2.	" 48.
"	II. " 33.	" II. " 9.	" 54.
"	V. " 12.	" II. " 13.	" 5.
"	VIII. " 16. 17.	" III. " 3.	" 46.
" I. Corinth.	III. " 11.	" III. " 10.	" 34.
" Galatas	IV. " 4.	" I. " 16.	" 12.
" Ephesios.	I. " 5-8.	" II. " 13.	" 11.
" Philippens.	I. " 23.	" III. " 13.	" 37.
" I. Thessal.	V. " 8.	" III. " 1.	" 15.
" II. Timoth.	IV. " 8.	" II. " 11.	" 48.
" Hebraeos	II. " 6.	" II. " 8.	" 25.
"	II. " 7.	" I. " 4.	" 9.
" Jacobi	I. " 5.	" I. " 1.	" 25.

HOMERUS.

[Ilias II. 204, locus sine nomine poetæ
desumptus ex Aristotele Metaph. XII. 10] " I. " 10. " 19.

Ilías XXIV. 259, citatio de-
sumta ex Arist. Eth. Nic.

VII. 1.

Lib. II. cap. 3. lin. 42.

ARISTOTELES.

Analytica priora	Lib.	I. cap. 5.	"	I.	"	11.	"	41.
- [vel potius Petri								
Hispani summulae lo-								
gicales?]				III.	"	7.	"	14.
De sophist. elenchis	"	II.	"	3.	"	III.	"	4.
Physica (de nat. auditu)	"	I.	"	2. (T. 10)	"	III.	"	4.
"	"	II.	"	1.	"	III.	"	15.
"	"	II.	"	1. 2.	"	II.	"	7.
"	"	II.	"	2.	"	I.	"	9.
De Anima	"	II.	"	2.	"	III.	"	16.
Ethic. Nicomach.	"	I.	"	1.	"	II.	"	8.
"	"	I.	"	4.	"	III.	"	1.
"	"	I.	"	7.	"	I.	"	3.
"	"	I.	"	7.	"	II.	"	2.
"	"	IV.	"	1.	"	III.	"	10.
"	"	V.	"	3.	"	I.	"	11.
"	"	V.	"	4.	"	I.	"	11.
"	"	V.	"	14.	"	I.	"	14.
"	"	VI.	"	2.	"	III.	"	6.
"	"	VI.	"	10.	"	II.	"	6.
"	"	X.	"	1.	"	I.	"	13.
"	"	X.	"	1.	"	II.	"	12.
"	"	X.	"	5.	"	I.	"	15.
Magna Moralia	"	I.	"	1.	"	I.	"	12.
Ethica ad Eudem.	"	I.	"	4.	"	I.	"	1.
Politica	"	I.	"	2.	"	I.	"	5.
"	"	I.	"	2.	"	II.	"	8.
"	"	I.	"	5.	"	I.	"	3.
"	"	I.	"	5.	"	I.	"	5.
"	"	I.	"	8.	"	II.	"	7.
"	"	III.	"	4.	"	I.	"	12.
"	"	III.	"	5. (?)	"	I.	"	12.
"	"	III.	"	12 et 13.	"	II.	"	3.
Rhetor. ad Theodecten	"	I.	"	1.	"	I.	"	11.
Metaphysica	"	I.	"	1.	"	I.	"	3.
"	"	I.	"	1. (?)	"	I.	"	15.
"	"	I.	"	2	"	I.	"	12.
"	"	I.	"	5.	"	I.	"	15.
"	"	IX.	"	8.	"	I.	"	13.

Metaphysica	Lib. IX. cap. 8.	Lib. III. cap. 11.	lin. 32.
"	" X. " 1.	" III. " 12.	" 2.
"	" XII. " 10.	" I. " 10.	" 19.

GALENUS.

De cognoscendis animi morbis	cap. 10. (?)	" I. " 13.	" 22.
---------------------------------	--------------	------------	-------

[ENNIUS.]

Versus, quos, poetae nomen ignorans, Dantes hausit ex Cicerone De Offi- ciis I. 12. (38.)		" II. " 10.	" 42.
---	--	-------------	-------

VIRGILIUS.

Bucolica	Ecl.	" IV. v. 6.	" I. " 11.	" 5.
Aeneis	"	" I. " 234.	" II. " 9.	" 59.
"	"	" I. " 544.	" II. " 3.	" 32.
"	"	" III. " 1.	" II. " 3.	" 47.
"	"	" III. " 163.	" II. " 3.	" 60.
"	"	" III. " 339.	" II. " 3.	" 74.
"	"	" IV. " 171.	" II. " 3.	" 80.
"	"	" IV. " 227.	" II. " 7.	" 56.
"	"	" V. " 337.	" II. " 8.	" 65.
"	"	" VI. " 170.	" II. " 3.	" 36.
"	"	" VI. " 821.	" II. " 5.	" 81.
"	"	" VI. " 826.	" II. " 5.	" 75.
"	"	" VI. " 844.	" II. " 5.	" 66.
"	"	" VI. " 848.	" II. " 7.	" 48.
"	"	" VIII. " 134.	" II. " 3.	" 53.
"	"	" VIII. " 652.	" II. " 4.	" 37.
"	"	" XII. " 936.	" II. " 3.	" 86.
"	"	" XII. " 942.	" II. " 11.	" 10.

OVIDIUS.

Metamorphos.	" IV. v. 58.	" II. " 9.	" 21.
"	" IV. " 88.	" II. " 9.	" 23.
"	" IX. " 183.	" II. " 8.	" 58.
"	" X. " 569.	" II. " 8.	" 59.

LUCANUS.

Pharsalia	Lib.	I.	v. 109.	Lib.	II.	cap. 9.	lin. 63.
"	"	II.	" 135.	"	II.	" 11.	" 31.
"	"	II.	" 672.	"	II.	" 9.	" 38.
"	"	IV.	" 593.	"	II.	" 8.	" 57.
"	"	VIII.	" 692.	"	II.	" 9.	" 49.
"	"	IX.	" 477.	"	II.	" 4.	" 24.

JUVENALIS.

Satyræ	"	VIII.	v. 20.	"	II.	" 3.	" 12.
--------	---	-------	--------	---	-----	------	-------

CICERO.

De inventione	"	I.	cap. 38. (68.)	"	II.	" 5.	" 11.
De finibus	"	II.	" 4. (12.)	"	II.	" 5.	" 59.
"	"	II.	" 19. (61.)	"	II.	" 5.	" 99.
De officiis	"	I.	" 12. (38.)	"	II.	" 10.	" 16 et 25.
"	"	I.	" 31. (112.)	"	II.	" 5.	" 110.
"	"	II.	" 8. (26. 27.)	"	II.	" 5.	" 38.
"	"	III.	" 10. (42.)	"	II.	" 8.	" 67.

LIVIVS.

Historiæ	"	I.	cap. 20. § 4.	"	II.	" 4.	" 23.
"	"	I.	" 24. 25.	"	II.	" 11.	" 25.
"	"	II.	" 5.	"	II.	" 5.	" 79.
"	"	II.	" 12.	"	II.	" 5.	" 88.
"	"	V.	" 44.—46.	"	II.	" 5.	" 71.
"	"	V.	" 47.	"	II.	" 4.	" 35.
"	"	VI.	" 28. 29.	"	II.	" 5.	" 54.
"	"	VIII.	" 9.	"	II.	" 5.	" 91.
"	"	IX.	" 28. 29.	"	II.	" 5.	" 91.
"	"	XXVI.	" 11.	"	II.	" 4.	" 48.
Livio prorsus aliena ei tribuit Dantes				"	II.	" 9.	" 47.

OROSIVS.

Historiæ	"	I.	cap. 2.	"	II.	" 3.	" 67.
"	"	I.	" 4.	"	II.	" 9.	" 18.
"	"	I.	" 14.	"	II.	" 9.	" 27.
"	"	II.	" 4.	"	II.	" 11.	" 25.
Livium nominans, de Orosio (Lib. II. cap. 12.) sensisse videtur auctor					II.	" 5.	" 57.

S AUGUSTINUS

De civitate Dei Lib. XVII. cap. 2. (?)	Lib. III. cap. 4.	lin. 37.
De doctrina christiana " I. " 36.	" III. " 4.	" 43.
" " " " I. " 37.	" III. " 4.	" 50.

PSEUDO-SENECA (Martinius Dumiensis).

De quatuor virtutibus	cap. 4.	" II. " 5.	" 17.
-----------------------	---------	------------	-------

VEGETIUS.

De re militari Lib. III. Prologus (?)	" II. " 10.	" 15.
---------------------------------------	-------------	-------

BORTHIUS.

De consolatione philos. " II. Metr. 6.	" II. " 9.	" 67.
" " " " II. " 8.	" I. " 9.	" 17.

ULPIANUS in Corpore juris civ.

Digesta Lib. I. tit. 1. Lex. 1.	" II. " 5.	" 5
---------------------------------	------------	-----

DAVID JUDAEUS (?)

Liber de causis	" I. " 11.	" 89.
" " " Propos. 9.	" III. " 16.	" 12.

AVERROES.

Comment. ad Aristotelem de anima	" III. " I. " 3.	" 53.
----------------------------------	------------------	-------

GILBERTUS PORRETANUS.

Sex principia	" I. " 11.	" 17.
---------------	------------	-------

PETRUS LOMBARDUS.

Sententiae " IV. cap. 5. § 2. 3	" III. " 7.	" 26.
---------------------------------	-------------	-------

THOMAS AQUINAS.

Contra gentiles " III. cap. 101.	" II. " 4.	" 4.
----------------------------------	------------	------

MANTISSA
LECTIONUM CODICIS OLIM MIDDLEHILLIANAE
NUNC CHELTENHAMENSIS
A CAROLO ELIOT NORTON V. CLAR. MECUM COMMUNI-
CATARUM.

(Consensum codicis cum textu nostro indicat sigla T. — Ubi vero liber Cheltenhamensis lectionem unius alteriusve codicis in adnotatione nostra citati exhibet, eodem sensu damus siglas hujus codicis, vel ei plures sunt, inter se consentientes, primi eorum.)

Lib. I. cap. 2. lin. 33. — P.	
" " " 3. " 19. — H.	
" " " 5. " 42. — T.	
" " " 6. " 18. — Desunt verba „et ipsa regna.“	
" " " 8. " 5. — M.	
" " " " 19. — L.	
" " " 11. " 69. — persitate.	
" " " " 70. — T.	
" " " " 67. — qu. causa est utilior	
" " " 12. " 26. — L.	
" " " " 39. — pollicitant	
" " " " 40. — quos ortocrates vocant	
" " " 14. " 13. — Praeterea res dicitur melior per esse propinquior optime	
" " " " 55. — acceptabilius est hoc inter hoc unum et hic plura	
" " " 15. " 11. — H.	
" II. " 1. " 27. — oriens colentus irradiat	
" " " 2. " 22. — T.	
" " " 4. " 15. — T.	
" " " " 56. — pro invisibilibus onderet illa	
" " " 5. " 103. — cogitabat nisi ut cum	
" " " 6. " 1. — Declaratum igitur duo.	
" " " " 33. — falsum medium et terminum	
" " " " 34. — T.	
" " " 7. " 14. 15. — Necesse igitur est ordinavit de jure servari.	

Lib. II. cap. 7. lin. 25. — generis sic aliquod

" " " " 42. = H.

" " " 8. " 13. 14. = T.

" " " 8. " 19. = T.

" " " " 41. — Desunt verba: judicaverat de libera-
tione filiorum Israel

" " " " 43. — sciebat qui dicebant

" " " " 60. = H.

" " " 9. " 25. — Secundus Vecoses

" " " " 26. — ad hoc bravium speravit

" " " " 29. — athlotheas et crimnum

" " 12. " 10. = A.

" " " " 11. = T.

" III. " 1. " 11. = A.

" " " 2. " 13. = A.

" " " " 14. — non falsum exeunte

" " " " 23. — otiosum moveretur

" " " 3. " 4. 5. = A. et edd. aut.

" " " " 13. — sic et hic

" " " " 60. = T.

" " " 4. " 6. = M.

" " " " 44. — desunt verba: qui vult

" " " " 88. = A.

" " " 5. " 13. = T.

" " " 6. " 10. = T.

" " " 9. " 4. — quae quod Petrus

" " " 10. " 52. = T.

" " " 13. " 13. = A.

" " " 16. " 16. = A.

" " " " 30. — Providentia illa inerrabilis.

generis sic aliquod

sciebat qui dicebant

athlotheas

crimnum

Secundus Vecoses

ad hoc bravium speravit

athlotheas et crimnum

Desunt verba: judicaverat de libera-

tione filiorum Israel

sciebat

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

Desunt verba: qui vult

CORRIGENDA.

(„N. a.“ indicat notas criticas, „N. b.“ interpretativus.)

Prolegomena	p. V.	lin. 15. et 18.	pro „Alciati“ lege „Oporini“.
„	„ VI. „	4. ante finem p.	— pro „Grosse“ lege „Gosse“.
Lib. I. cap.	5.	N. a. ad lin. 11.	— pro „auctiva“ lege „ductiva“.
„	„	„	42. in f. — adde „Pr. in iis singulis“.
„	„	6. „	12. post „V.“ — adde „et versio Ficiui.“
„	„	11. N. b. „	59. post „Stahrii“ — adde „cap. IV.“
„	„	16. „	11. post „v. 1.“ — adde „vel 14.“
„	„	24. lege	„Psalm. 133. (Cath. 132.) v. 1.“
„ II. „	1. „	1. — lege	„Psalm. 2. v. 1—3.“
„	„	2. N. a. „	26. — lege „F. quatenus jus.“
„	„	53. — lege	„A. F. voluntatem.“
„	„	56. lege	„F. ad scivas alias silvas.“
„	„	9.	— In iuscriptione p. 69. ponendum est „II. c. 9.“
„	„	12. „	36. — adde „F. Romanorum auctoris.“
„ III. „	4. N. b. „	10. — lege	„Nosse debueras“.
„	„	23. — lege	„Physica I. 2. T. 10.“
„	„	„ N. a. „	91. — lege „receperant Turrius.“
„	„	9. N. b. „	1. — lege „cap. XXII. v. 38.“
„	„	„ N. a. „	50. — verba „P quod oportebat“ novam lineam constituant.
„	„	12. „	11. in f. — F. etiam ibidem sequitur quod“.
„	„	13. „	13. f. vers. — post „practer Turr.“ adde „qui pro aliud habet aliunde.“

DANTIS ALLIGHERII
M O N A R C H I A.

~~~~~
LIBER I.

DANTIS ALLIGHERII FLORENTINI MONARCHIAE LIBER.

[LIBER PRIMUS DE NECESSITATE MONARCHIAE.]

[CAPUT. I.]

Omnium hominum, in quos amorem veritatis natura superior impressit, hoc maxime interesse videtur, ut quemadmodum de labore antiquorum ditati sunt, ita et ipsi posteris prolaborent, quatenus ab eis posteritas habeat quo ditetur. Longe namque ab officio se esse non dubitet, qui publicis documentis imbutus, ad Rempublicam aliquid adferre non curat; non enim est „lignum, quod secus decursus aquarum fructificat in tempore suo“, sed potius perniciosa vorago semper ingurgitans, et nunquam ingurgitata refundens. Hoc

ADNOTATIO CRITICA.

INSCRIPTIO OPERIS: Ita P. qui tamen pro *Alligh.* habet *Aldigh.* — V. *Incipit liber monarchie dantis aligherii florentini* — F. *Monarchia dantis aldigerii de florentia* — L. *Clarissimi poetae Florentini Dantis Aligherii summa Monarchia.* Librorum et capituli inscriptiones non leguntur in codicibus.

Cap. I. ¹ M. — al. *quos ad am.*
⁴ A. F. H. L. P. V. — M. et edd.
pro posteris laborent
⁶ F. *ad Rempubl. aliquid ferre*
⁷ F. *non est lignum*
⁹ L. M. V. — F. *Haec ergo saepe*
— A. H. P. *Haec igitur saepe*

AD INTERPRETATIONEM FACIENTIA.

Cap. I. ⁷ Psalm 1. v. 3.

10 igitur saepe mecum recogitans, ne de infossi talenti culpa
quandoque redarguar, publicae utilitati non modo turgescere,
quinimo fructificare desidero, et intentatas ab aliis ostendere
veritates. Nam quem fructum ferat ille, qui theorema quod-
dam Euclidis iterum demonstraret? qui ab Aristotele felici-
15 tatem ostensam, reostendere conaretur? qui senectutem a
Cicerone defensam, resumeret defensandam? Nullum quippe;
sed fastidium potius illa superfluitas taediosa praestaret.

Quumque inter alias veritates occultas et utiles, tempo-
ralis Monarchiae notitia utilissima sit, et maxime latens, et
20 propter non se habere immediate ad lucrum, ab omnibus
intentata; in proposito est, hanc de suis enucleare latibulis,
tum ut utiliter mundo pervigilem, tum etiam ut palmam tanti
bravii primus in meam gloriam adipiscar. Arduum quippe
opus et ultra vires aggredior, non tam de propria virtute
25 confidens, quam de lumine Largitoris illius, „qui dat omnibus
affluenter, et non impropertat“.

[CAPUT II.]

Primum igitur videudum, quid est quod temporalis Mon-
archia dicitur, typo ut dicam, et secundum intentionem. Est
ergo temporalis Monarchia, quam dicunt Imperium, unicus
Principatus, et super omnes in tempore, vel in iis et super

¹⁰ M. saepe mente recog.

F. de indefessi talenti

¹¹ F. non modo tragescere — H.
non m. transgred.

¹² ferat deest in omnibus codd.
et inter editos apud Alciatum.

¹³ F. resumeret defendendam

¹⁴ H. V. et edd. vet. provigilem

¹⁵ Sequimur codd. A. M. — F. H.
L. P. V. Arduum quidem —
edd. vett. Ard. quoddam

¹⁶ L. non tam propria

¹⁷ F. confusus

²⁵ A. de munere Largitoris

Cap. II. ¹ F. Primum ergo — H.

L. P. V. Pr. quidem igitur

F. H. L. P. V. — A. videndum
est, quae temp. — M. vid.
est, quod temp. — Edd. vid.
est, quid temp.

² A. F. H. L. P. V. — al. dica-
tur, typo

³ F. H. L. M. P. — A. Imp.
unitum — V. Imp. unitus —
Edd. antt. unus, — recentt.
unus

¹⁰ Cf. EV. MATTH. 25. v. 25.
Ethicis ad Eudemum I. C. 4 sq.

¹¹ Numeri 17. v. 8.

¹⁴ Puta in

²⁵ Epist. IACOBI 1. v. 3.

iis quae tempore mesurantur. Maxime autem de hac tria ⁵ dubitata quaeruntur. Primo namque dubitatur et quaeritur, an ad bene esse mundi necessaria sit. Secundo, an Romanus populus de iure Monarchiae officium sibi adsciverit. Et tertio, an auctoritas Monarchiae deindeat a Deo immediate, vel ab alio Dei ministro seu vicario. ¹⁰

Verum quia omnis veritas, quae non est principium, ex veritate alicuius principii fit manifesta; necesse est, in qualibet inquisitione habere notitiam de principio, in quod analytice recurratur, pro certitudine omnium propositionum quae inferius adsumuntur. Et quia praesens tractatus est inquisitio quac- ¹⁵ dam, ante omnia de principio scrutandum esse videtur, in cuius virtute inferiora consistent. Est ergo sciendum, quod quaedam sunt, quae, nostrae potestati minime subiacentia, speculari tantummodo possumus, operari autem non, velut mathematica, physica, et divina. Quaedam vero sunt, quae ²⁰ nostrae potestati subiacentia, non solum speculari, sed etiam operari possumus, et in iis non operatio propter speculationem, sed propter operationem illa adsumitur, quoniam in talibus operatio est finis. Quum ergo materia praesens politica sit, imo fons atque principium reatarum politiarum, et omne poli- ²⁵ ticum nostrae potestati subiaceat; manifestum est, quod materia praesens non ad speculationem per prius, sed ad operationem ordinatur. Rursus, quum in operabilibus principium et causa omnium sit ultimus finis (mouet enim primo agentem), conse-

⁵ L. vel in iis quae — M. vel super iis quae

Edd. vett. temporaliter mens.

F. Maxime de hac tria

⁸ L. et edd. vett. Monarchae

⁹ L. Ficin. et edd. Monarchae

¹⁰ M. ab alio ejus — An: ab aliquo ejus? Ficin. da alcuno

¹² F. sit manifesta

¹³ F. M. et edd. quaestione

¹⁷ Turrius et Fraticell. contra codicum auctoritatem, si Felinianum exceperis, caput tertium hinc incipiunt. In uno Magl.

manus recentior verbis ante omnia (lin. 16.) novi capitis signum adscripsit.

²⁰ A. velut metaphysica et div. — L. velut math. philosophica et div.

²¹ Editt. sed et

²³ A. — al. sed haec propter illam

²² ²⁴ A. et M. — F. H. P. V. in talibus operatio finis — Editt. antiquiores in tali operatione est f.

²⁵ A. M. politicarum — F. politicarum

30 quens est, ut omnis ratio eorum quae sunt ad finem, ab ipso fine, snatur. Nam alia erit ratio incidendi lignum propter domum construendam, et alia propter navim. Illud igitur, si quid est, quod est finis universalis civilitatis humani generis, erit hic principium, per quod omnia quae inferius probanda
 35 sunt, erunt manifesta sufficienter. Esse autem finem huius civilitatis et illius, et non esse unum omnium finem, arbitrari stultum est.

[CAPUT III. (IV.)]

Nunc autem videndum est, quid sit finis totius humanae civilitatis, quo viso, plus quam dimidium laboris erit transactum, iuxta Philosophum ad Nicomachum. Et ad evidentiam eius quod quaeritur, advertendum, quod quemadmodum est
 5 finis aliquis ad quem natura producit pollicem, et alius ab hoc ad quem manum totam, et rursus alius ab utroque ad quem brachium, aliusque ab omnibus ad quem totum hominem; sic alius est finis ad quem singularem hominem, alius ad quem ordinat domesticam communitatem, alius ad quem vi-
 10 ciniam, et alius ad quem civitatem, et alius ad quem regnum, et denique ultimus ad quem universaliter genus humanum Deus aeternus arte sua, quae natura est, in esse producit.

³¹ F. Nam alia est ratio³² L. P. constituendam

F. Illud ergo

³³ Edd. recentt. est, quod sit finis

A. L. M. — F. finis ultimus

utilis — P. finis utilis — Turr.

Frat. finis ultimus Non tamen

infinitas ibo etiam utilis posse

defendi, ut finis utilis dicatur

qui assequi potest, et qui pro-

dest generi humano. Neque

defuturos esse puto, qui lec-

tionem cod. Fel. caeteris prae-

ferendam esse dicant.

H. civilitati hum. gen.

³⁴ A. H. L. M. V. — F. P. erit

hoc principium

³⁵ manifesta deest in F.³⁶ P. omnium unum finemCap. III. ³ F. est transactum⁷ F. alius ab omnibus¹¹ A. — F. H. L. M. P. V. denique

optimus — Ficin. finalmente

uno ultimo

A. F. L. M. — H. P. utiliter

gen. hum.

Cap. III. ³ ARISTOTELES Eth. Nicomach. I. 7. Translat. vetus:
 „Videtur plus quam dimidium totius esse principium.“

Et hoc quaeritur hic tanquam principium inquisitionis directivum.

Propter quod sciendum est primo, quod Deus et natura 15
nil otiosum facit; sed quidquid prodit in esse, est ad aliquam
operationem. Non enim essentia ulla creata ultimus finis est
in intentione creantis, in quantum creans, sed propria essen-
tiae operatio. Unde est, quod non operatio propria propter
essentiam, sed haec propter illam habet ut sit. 20

Est ergo aliqua propria operatio humanae universitatis,
ad quam ipsa universitas hominum in tanta multitudine ordi-
natur, ad quam quidem operationem nec homo unus, nec
domus una, nec una vicinia, nec una civitas, nec regnum
particulare pertingere potest. Quae autem sit illa, manifestum 25
fiet, si ultimum de potentia totius humanitatis appareat. Dico
ergo, quod nulla vis, a pluribus specie diversis participata,
ultimum est de potentia alicuius illorum. Quia, quum illud,
quod est ultimum tale, sit constitutivum speciei, sequeretur,
quod una essentia pluribus speciebus esset specificata, quod 30
est impossibile. Non est ergo vis ultima in homine, ipsum
esse simpliciter sumptum, quia etiam sic sumptum ab ele-
mentis participatur; nec esse complexionatum, quia hoc etiam
reperitur in mineralibus; nec esse animatum, quia sic etiam
in plantis; nec esse apprehensivum, quia sic et participatur 35

¹³ A. L. M. P. — V. *Et hic quaer.*
hic tanqu. — F. et Edd. *Et*
hic quaeritur tanqu.

Vox *principium* non legitur
in F.

¹⁵ A. — al. *sciendum primo quod*
— F. *sciendum quod*

¹⁶ F. *otiosum faciunt; sed quod*
prodit

¹⁷ Edd. *Minime enim ess.*

¹⁹ H. *unum est* — Edd. ant. *Verum*
est. — An *Unde verum est?*

²² F. *ad quam quidem ipsa*

²³ H. V. *in tantam multitudinem*

ord. — F. *in tantam operatur*
multitudine

²¹ Edd. *nec vicinia*

²⁸ F. *est de potentia illorum*

²⁹ F. *ultimum sit const.*

³⁰ A. *post essentia addit sive po-*
tentia

³² A. F. H. L. V. — M. P. *quia et sic*

³³ Turr. et Fratic. *quia et hoc*
reperitur

³⁴ F. H. L. P. V. — A. *anima-*
libus — M. et Vers. Ficini:
naturalibus

³⁵ Ultimum quod genus humanum assequi potest, summus et ultimus
finis humanitatis.

a brutis; sed esse apprehensivum per intellectum possibilem, quod quidem esse nulli ab homine alii competit vel supra vel infra. Nam etsi aliae sunt essentiae intellectum participant, non tamen intellectus earum est possibilis, ut hominis,
 40 quia essentiae tales species quaedam sunt intellectuales, et non aliud, et earum esse nil est aliud, quam intelligere, quod est sine interpolatione; aliter sempiternae non essent. Patet igitur, quod ultimum de potentia ipsius humanitatis, est potentia sive virtus intellectiva.

45 Et quia potentia ista per unum hominem, seu per aliquam particularium communitatum superius distinctarum, tota

³⁶ Edd. a br. *partie*. — Verba quia sic et *partic. a br.*, sed esse *apprehens.* non habentur in codd. F. H.

³⁸ A. L. Nam etsi aliae sint — F. Nam si sunt aliae .

⁴⁰ A. species quidem sunt

⁴¹ P. — al. intelligere quid est

⁴² A. post quid est addit quod

sunt quod est sine — P. quod sunt quod sine — H. quod sunt quidem sine — reliqui quod sunt sine

F. M. — H. P. V. interpolatione — A. L. interpellatione F. alias sempiternae

⁴³ F. Patet ergo

³⁶ Intellectus, quum apprehendat, est patiens; qui vero patitur non est in actu, sed in potentia. Ideo intellectus, in quantum apprehendit, dicitur possibilis.

³⁸ Tales species materia carent, non apprehendunt ad modum hominis imagines rerum externarum.

⁴¹ FR. GUIDO VERNANUS De potest. summi Pontif. et reprobatione Monarch. compos. a Dante Alligh. Bonon 1746. „Secundus error est in hoc, quod dicit in eodem capitulo „quod in substantiis spiritualibus,“ quos nos Angelos appellamus, „idem est esse et intelligere, et quod, nisi continue intelligerent, sempiternae non essent“

⁴² De sensu huius loci non est ambigendum: Actus intelligendi harum essentiarum intelligentium, Angelorum puta, alio actu numquam interruptitur (*questo — intendere — fanno senza intermissione*, ut recte vertit Ficinus). Utraque igitur codicum lectio potest defendi, sicut etiam apud SENECAM (Epist. 47. iuit.) utrumque: „voce interpellatum“ et „interpolatum silentium“ habetur. Ut tamen interpolatione (*μεταβολήν* Aristotelis), quod exhibent editt., retinerem, me movit auctoritas locorum in Vocabulario „della Crusca“ ea sub voce relatorum, qui Italos scriptores interpolare pro „interrumpere“ saepius usurpasse probant. Cf. et Optimum, quem dicunt, interpretem ad Purgat. XXIV. 29. „questi, che interpolatamente soprastanno alla pastura.“

AUCTORIS Paradisus XXIX. 76:

*Queste sustanzie, poichè fur gioconde
 Della faccia di Dio, non volser riso
 Da essa, da cui nulla si nasconde:
 Però non hanuo vedere intereiso
 Da nuovo obbietto.*

simul in actum reduci non potest; necesse est multitudinem
 esse in humano genere, per quam quidem tota potentia haec
 aetuetur. Sicut necesse est multitudinem rerum generabilium,
 ut potentia tota materiae primae semper sub actu sit; aliter 50
 esset dare potentiam separatam, quod est impossibile. Et
 huic sententiae concordat Ayerrois, in Commento super iis
 quae de Anima. Potentia etiam intellectiva, de qua loquor,
 non solum est ad formas universales, sive species, sed etiam
 per quandam extensionem ad particulares. Unde solet dici, 55
 quod intellectus speculativus extensione fit practicus, cuius
 finis est agere atque facere. Quod dico propter agibilia,
 quae politica prudentia regulantur, et propter factibilia, quae
 regulantur arte; quae omnia speculationi ancillantur tanquam
 optimo, ad quod humanum genus prima bonitas in esse pro- 60
 duxit. Ex quo iam innotescit illud Politicae: intellectu scilicet
 vigentes aliis naturaliter principari.

[CAPUT IV. (v.)]

Satis igitur declaratum est, quod proprium opus humani
 generis totaliter accepti, est actuare semper totam potentiam
 intellectus possibilis, per prius ad speculandum, et secundo
 propter hoc ad operandum per suam extensionem. Et quia,
 quemadmodum est in parte, sic est in toto, et in homine 5
 particulari contingit, quod sedendo et quiescendo prudentia
 et sapientia ipse perficitur; patet, quod genus humanum in

⁴⁹ P. Sic necesse est

A. L. generalium

⁵⁰ P. tota mediante potestate
semper sub actu⁵² A. Potentia enim⁵¹ F. — reliqui univers. aut species⁵³ Edd. sed et per quandam⁶² A. P. iungentes — H. in gentes
— M. iungentes

In fine capitis F. addit „Baldus“.

Cap. IV. Cod. V. non indicat novi
capitis initium. ¹ F. Satis ergo

⁴⁹ VERNANUS I. c. „Dicit in eodem capitulo et sequenti, „quod intellectus possibilis non potest actuari,“ id est perfici, „nisi per totum genus humanum. Sicut potentia materiae primae non potest totaliter reduci in actum et perfectionem, nisi per multitudinem rerum naturalium“

⁵² Ad libr. tertium Ed. Venet. 1552. f. 164. ⁵⁰ ARISTOTELES Polit. I. 2. §. 6. cf. Metaphys. I. 1. Translat. vetus: „Experientia singulorum est cognitio, ars vero universalium.“

Cap. IV. ⁴ „per suam extensionem“, qua, ut vidimus, intellectus speculativus fit practicus.

quiete sive tranquillitate pacis ad proprium suum opus, quod fere divinum est (iuxta illud: „Minuisti eum paulo minus ab angelis“), liberrime atque facillime se habet. Unde manifestum est, quod pax universalis est optimum eorum, quae ad nostram beatitudinem ordinantur. Hinc est, quod pastoribus de sursum sonuit, non divitiae, non voluptates, non honores, non longitudo vitae, non sanitas, non robur, non pulchritudo; sed pax. Inquit enim coelestis militia: „Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.“ Hinc etiam „Pax vobis“, Salus hominum salutabat. Decebat enim summum Salvatorem, summam salutationem exprimere. Quem quidem morem servare voluerunt Discipuli ejus, et Paulus in salutationibus suis, ut omnibus manifestum esse potest.

Ex iis ergo quae declarata sunt, patet, per quod melius, imo per quod optime genus humanum pertingit ad opus proprium. Et per consequens visum est propinquissimum medium, per quod itur in illud, ad quod velut in ultimum finem omnia nostra opera ordiuntur, quod est pax universalis, quae pro principio rationum subsequentium supponatur; quod erat necessarium, ut dictum fuit, velut signum praefixum, in quod quidquid probandum est, resolvatur, tanquam in manifestissimam veritatem.

[CAPUT V. (VII.)]

Resumentes igitur quod a principio dicebatur, tria maxime dubitantur, et dubitata quaeruntur circa Monarchiam tempo-

¹⁰ A. post angelis addit gloria etc.

¹⁴ A. H. et edd. nec longitudo

¹⁶ F. Gl. in altissimis in excelsis

¹⁷ P. Hinc et Pax

¹⁸ F. summam salutem expr.

²¹ Turrius et qui eum sequuntur, adversantibus libris mstis, a verbis Ex iis ergo novum caput (sextum) incipiunt.

²² A. visus est propinquissimus modus, per quem

⁹ Psalm 9. v. 6, Ep. ad Hebr. 2 v. 7.

¹⁷ Ibid. 23. v. 36, Ev. Iohann. 20. v. 21. 26.

1. v. 7. etc.

²³ Edd. opera nostra

P. — reliqui quia est pax

²⁷ H. velut signo praefixum

Cap. V. ¹ L. P. — A. H. M. Resumens igitur — V. Resumentis ig. — F. Reassumens ergo — An Resumentis?

² M. quaerimus circa

¹³ Ev. Lucae 2. v. 14.

²⁰ Ep. ad Rom.

raleni, quae communiori vocabulo nuncupatur Imperium, et de iis, ut praedictum est, propositum est sub adsignato principio inquisitionem facere secundum iam tactum ordinem. 5 Prima itaque quaestio sit: Utrum ad bene esse mundi, Monarchia temporalis necessaria sit. Hoc equidem, nulla vi rationis vel auctoritatis obstante, potissimis et patentissimis argumentis ostendi potest; quorum primum ab auctoritate Philosophi adsumatur de suis Politicis. Adserit enim ibi 10 venerabilis eius auctoritas, quod quando aliqua plura ordinantur ad unum, oportet unum eorum regulare seu regere, alia vero regulari seu regi. Quod quidem non solum gloriosum nomen auctoris facit esse credendum, sed ratio inductiva. 15

Si enim consideremus unum hominem, hoc in eo contingere videbimus; quia, quum omnes vires eius ordinentur ad felicitatem, vis ipsa intellectualis est regulatrix et rectrix omnium aliarum, aliter ad felicitatem pervenire non potest. Si consideremus unam domum, cuius finis est, domesticos ad 20 bene vivere praeparare, unum oportet esse qui regulet et regat, quem dicunt patremfamilias, vel eius locum tenentem, iuxta dicentem Philosophum: „Omnis domus regitur a senissimo.“ Et huius, ut ait Homerus, est regulare omnes, et leges imponere aliis. Propter quod proverbialiter dicitur illa male- 25 dictio: „Parem habeas in domo.“ Si consideremus vicum unum, cuius finis est commoda tam personarum quam rerum

² P. *communi vocabulo*

⁴ F. *de iis, prout dictum est*

⁶ A. — Reliqui *Itaque prima*

V. *quaestio fit*

⁸ F. *et patentibus arg.* — V. *et potentissimis arg.*

⁹ M. *ab Aristotele philosopho*

¹⁰ F. *sumatur de suis Pol.*

¹³ M. *terminari seu regi*

¹¹ Edd. *ratio auctiva*

¹⁷ Edd. *vires ejus ordinantur*

²⁰ F. *si enim consideremus*

²¹ Edd. *ad bene vivendum*

²² Edd. *ant ejus locum*

²³ P. V. *regitur a senissimo*

²⁵ F. *proverbialiter datur*

²⁶ H. *maledictio, Ne parem*

Cap. V. ¹⁰ I. 5. init. ¹³ AUCTORIS CONVIVIIUM IV. 4. „il Filosofo nella Politica dice, che quando più cose a uno fine sono ordinate, una di quelle conviene essere regolante, ovvero reggente, e tutte le altre rette e regolate.“ ²³ ARISTOTELES Polit. I. 2. Transl. ant. „Omnis domus regitur a senissimo.“ ²¹ Apud ARISTOT. l. c.

auxiliatio, nnum oportet esse aliorum regulatorem, vel datum
 ab alio, vel ex ipsis praecminentem, consentientibus aliis;
 30 aliter ad illam mutnam sufficientiam non solum non perti-
 gitur, sed, aliquando pluribus praecminere volentibus, vieinia
 tota destruitur. Si vero unam civitatem consideremus, cuius
 finis est bene sufficienterque vivere, unum oportet esse
 regimen; et hoc non solum in reeta politia, sed etiam in
 35 obliqua. Quod si aliter fiat, non solum finis vitae civilis
 amittitur, sed etiam civitas desinit esse quod erat. Si denique
 unum regnum particulare, cuius finis est is qui civitatis, cum
 maiore fiducia suae tranquillitatis, oportet esse Regem unum,
 qui regat atque gubernet; aliter non modo existentes in regno
 40 finem non adsequuntur, sed etiam regnum in interitum labitur,
 iuxta illud infallibilis veritatis: „Omne regnum in se divisum
 desolabitur.“ Si ergo sic se habet in his, et in singulis, quae
 ad nnum aliquod ordinantur, verum est quod adsumitur supra.

Nunc constat quod totum humanum genus ordinatur ad
 45 unum, ut iam praeostensum fuit; ergo unum oportet esse
 regulans, sive regens: et hoc Monarcha, sive Imperator dici
 debet. Et sic patet, quod ad bene esse mundi, necesse est
 Monarchiam esse, sive Imperium.

[CAPUT VI. (VIII.)]

Et sicut se habet pars ad totum, sic ordo partialis ad
 totalem. Pars ad totum se habet, sicut ad finem et optimum.

²⁸ M. *aliorum rectorem*

²⁹ V. *ex ipsis praecminentem*

³⁰ F. *alias ad illam*

³¹ H. V. *praecminere volent.*

³² *consideremus* deest in H. L.
P. et V.

³³ Edd. *sed et in obl.*

³⁴ P. *unum regimen*

³⁵ P. *cum maiore fruenticia*

³⁶ P. *sed et regnum*

³⁷ H. *illud ineffabile* — Edd. re-
centt. cum P. et vers. Ficini *ill.*
ineffabilis

³⁸ ARISTOTELI . . . *ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου.*
³⁹ EV. LUCAE 11. v. 17.

⁴¹ L. M. *in seipsum desolab.*

⁴² L. M. P. — A. V. *in his et in*
aliis — F. *in his et singulis* —
H. *in his in singulis* — Edd.
post principem *in singulis*

⁴³ F. *oportet esse regulare*
L. M. *et hic Monarcha*
H. *sive regens Imperator*

⁴⁴ A. *necessaria est Monarchia* — F.
necesse est Monarcha sive Imp.

Cap. VI. ¹ A. non indicat novi
capitis initium.

F. *sic ordo particularis*

³⁷ Subintellige „consideremus“.

Ergo et ordo in parte ad ordinem in toto, sicut ad finem et optimum. Ex quo habetur, quod bonitas ordinis partialis non excedit bonitatem totalis ordinis; sed magis e converso. 5 Quum ergo duplex ordo reperiatur in rebus, ordo scilicet partium inter se, et ordo partium ad aliquod unum quod non est pars (sicut ordo partium exercitus inter se, et ordo earum ad ducem), ordo partium ad unum est melior, tamquam finis alterius; est enim alter propter hunc, non e converso. 10 Unde si forma huius ordinis reperitur in partibus humanae multitudinis, multo magis debet reperiri in ipsa multitudine, sive totalitate, per vim syllogismi praemissi, quum sit ordo melior, sive forma ordinis. Sed reperitur in omnibus partibus humanae multitudinis, ut per ea quae dicta sunt in capitulo 15 praecedenti, satis est manifestum; ergo et in ipsa totalitate reperitur, sive reperiri debet. Et sic omnes partes praenotatae infra regna et ipsa regna ordinari debent ad unum Principem, sive Principatum, hoc est, ad Monarchiam, sive Monarchiam.

26

[CAPUT VII. (IX.)]

Amplius, humana universitas est quoddam totum ad quasdam partes, et est quaedam pars ad quoddam totum. Est enim quoddam totum ad regna particularia, et ad gentes, ut superiora ostendunt; et est quaedam pars ad totum universum, et hoc est de se manifestum. Sicut ergo inferiora 5 humanae universitatis bene respondent ad ipsam, sic ipsa bene dicitur respondere ad suum totum. Partes eius bene respondent ad ipsam per unum principium tantum, ut ex

² P. magis etc. e conv. — V. magis et conv. — H. mag. e contrario

³ Edd. sic ordo partium

¹⁰ P. aliter propter hunc

P. V. non et e converso

¹² A. F. H. L. M. V. — P. reperiretur — Edd. dicitur reperiri

¹⁶ F. ergo in ipsa

¹⁷ Verba reperitur sive, quae de-

sunt in reliquis, addidi cum A. et L.

¹⁸ H. L. P. V. — A. iuxta regna et ipsa — M. in regna et in ipsa — F. et sic ipsa regimina et ipsa

Cap. VII. ⁴ F. et quaedam pars An debet respondere?

H. ad suum totum scilicet universum

superioribus colligi potest de facili; ergo et ipsa ad ipsum
 10 universum, sive ad eius Principem, qui Deus est et Mon-
 archa, simpliciter bene respondet per unum principium
 tantum, scilicet unicum Principem. Ex quo sequitur, Mon-
 archiam necessariam mundo, ut bene sit.

[CAPUT VIII. (X.)]

Et omne illud bene se habet, et optime, quod se habet
 secundum intentionem primi agentis, qui Deus est. Et hoc
 est per se notum, nisi apud negantes divinam bonitatem
 attingere summum perfectionis. De intentione Dei est, ut
 5 omne in tantum divinam similitudinem repraesentet, in quan-
 tum propria natura recipere potest. Propter quod dictum
 est: „Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem no-
 stram.“ Quod licet, „ad imaginem“, de rebus inferioribus
 ab homine dici non possit, „ad similitudinem“ tamen de qua-
 10 libet dici potest; quum totum universum nihil aliud sit, quam
 vestigium quoddam divinae bonitatis. Ergo humanum genus
 bene se habet, et optime, quando secundum quod potest,
 Deo adsimilatur. Sed genus humanum maxime Deo adsimi-
 latur quando maxime est unum; vera enim ratio unius in
 15 solo illo est. Propter quod scriptum est: „Audi, Israel,
 Dominus Deus tuus unus est.“

Sed tunc genus humanum maxime est unum, quando
 totum unitur in uno, quod esse non potest, nisi quando uni
 Principi totaliter subiacet, ut de se patet. Ergo humanum
 20 genus uni Principi subiacens maxime Deo adsimilatur, et per

¹⁰ Edd. *ad ipsum principium et univ.*
 Cap. VIII. ¹ F. *Et omne id bene*

² H. L. — M. P. V. *ut omne tan-
 tum divinam* — F. *ut omnem
 tant. div.* — A. *ut est causatum
 div.* — Edd. *ut omne creatum
 div.* — An: *ut omne creatum
 in tantum div.?*

¹⁶ In Vulgata legitur: *Deus noster
 Deus unus*

¹⁰ A. — F. H. V. *subiacens* —
 Edd. rec. *subiaceat*

Inde a *totaliter subiacet* usque
 ad *principi* omnia desunt in L.
 M. P. — Prima duo, sed non
 reliqua verba, leguntur in F. —
 nil nisi *subiacens* habent H. V.
 — Unus A. exhibet omnia

consequens, maxime est secundum divinam intentionem, quod est bene et optime se habere, ut in principio huius capituli est probatum.

[CAPUT IX. (XI.)]

Item bene et optime se habet omnis filius, quum vestigia perfecti patris, in quantum propria natura permittit, imitatur. Humanum genus filius est coeli, quod est perfectissimum in omni opere suo, generat enim homo hominem et sol juxta secundum de naturali auditu. Ergo optime se habet huma-⁵ num genus, quum vestigia coeli, in quantum propria natura permittit, imitatur. Et quum coelum totum unico motu, scilicet primi mobilis, et unico motore, qui Deus est, regule-¹⁰ tur in omnibus suis partibus, motibus et motoribus, ut philosophando evidentissime humana ratio deprehendit; si vere syllogizatum est, humanum genus tunc optime se habet, quando ab unico Principe tanquam ab unico motore, et unica lege, tanquam ab unico motu, in suis motoribus et motibus regnetur. Propter quod necessarium apparet, ad bene esse mundi, Monarchiam esse, sive unicum Principatum, qui Im-¹⁵ perium appellatur. Hanc rationem suspirabat Boetius, dicens:

O felix hominum genus,
Si vestros animos amor,
Quo coelum regitur, regat!

[CAPUT X. (XII.)]

Ubiunque potest esse litigium, ibi debet esse iudicium; aliter esset imperfectum sine proprio perfectivo, quod est

Cap. IX. ¹ F. *Ita bene et optime*
V. et edd. inverso ordine *se*
habet et optime

² F. *iuxta Philosophum* — M.
iuxta secundum Philosophum

³ A. M. — F. H. L. P. V. *vestigia*
coeli quantum

⁴ F. *humana ratio apprehendit;*
si vero

¹¹ F. *hum. genus tunc bene se habet*

¹² V. *quando ab uno principe*

¹⁴ M. V. *et motibus regulatur*

¹⁶ M. *sciebatatur Boetius*

¹⁸ V. *Si nostros animos*

Cap. X. ¹ L. P. — A. F. H. M. V.
et edd. ant. *Et ubicunque*

² A. F. M. P. — L. et edd. ant.
sine proprio perfectivo

Cap. IX. ⁵ Id est librorum *φυσικῶν ἀπορίων* (Physicorum) II. 2.
in f. Versio vetus: „Homo hominem generat ex materia et sol“

⁶ Cf. Averrois Inf. XI. 103. ¹⁷ De consolati. philos. II. Metr. 8.

impossibile, quum Deus et Natura in necessariis non deficiat. Inter omnes duos principes, quorum alter alteri minime sub-
 5 iectus est, potest esse litigium, vel culpa ipsorum, vel etiam subditorum, quod de se patet. Ergo inter tales oportet esse iudicium. Et quum alter de altero cognoscere non possit, ex quo alter alteri non subditur (nam par in parem non habet imperium); oportet esse tertium iurisdictionis amplioris,
 10 qui ambitu sui iuris ambobus principetur. Et hic aut erit Monarchia, aut non. Si sic, habetur propositum; si non, iterum habebit sibi coaequalem extra ambitum suae iurisdictionis; tunc iterum necessarius erit tertius alius. Et sic aut erit processus in infinitum, quod esse non potest; aut oportebit
 15 devenire ad iudicem primum et summum, de cuius indicio cuncta litigia dirimantur, sive mediate, sive immediate; et hic erit Monarchia, sive Imperator. Est igitur Monarchia necessaria mundo. Et hanc rationem videbat Philosophus, quum dicebat: Entia nolunt male disponi; malum autem
 20 pluralitas principatum, unus ergo Princeps.

[CAPUT XI. (XIII.)]

Practerea, mundus optime dispositus est, quum iustitia in eo potissima est; unde Virgilius commendare volens illud saeculum, quod suo tempore surgere videbatur, in suis Bneolicis cantabat:

5 Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna.

⁵ A. ipsorum vel subiectorum —
 Edd. ipsorum, vel subditorum

⁶ A. alter alteri sit subditus —
 M. taliter alteri non subditur

¹⁰ F. L. P. V. — H. Et hoc aut erit — M. Et haec autem erit — A. Et hic Anthonius erit — Edd. Et hic erit

¹⁵ F. P. aut oportebit venire

¹⁶ A. cuncta iudicia

L. M. et Frat. dirimantur —
 F. dirimantur

¹⁷ H. et hoc erit Monarchia
 F. Est ergo Monarchia

¹⁸ F. disponi; pluralitas principatum mala, unus

Cap. XI. ³ H. in s. Bucol. cantabat dicens

Cap. X. ⁹ Cf. L. 13. §. 4. Dig. Ad SC. Trebell. XXXVI. 1.

¹⁹ Hanc sententiam ab ARISTOTELE (Metaph. XII. 10) non addito poetæ nomine relata[m] [versio vetus: „Entia vero nolunt disponi male, nec bonum pluralitas principatum; unus ergo Princeps“], HOMERU esse (Ilias II. 204) ignoravit auctor. Cap. XI. ² Ecloga IV. v. 6. cf. AUCTORIS Purgator. XXII. 70, ubi coaeorum complurium sententiam sequutus, non de

Virgo namque vocabatur Iustitia, quam etiam Astraeam vocabant. Saturnia regna dicebant optima tempora, quae etiam aurea nuncupabant. Iustitia potissima est solum sub Monarcha; ergo ad optimam mundi dispositionem requiritur, esse Monarchiam, sive Imperium. 10

Ad evidentiam subadsumptae sciendum, quod iustitia de se et in propria natura considerata, est quaedam rectitudo sive regula, obliquum hinc inde abiiciens; et sic non recipit magis et minus, quemadmodum albedo in suo abstracto considerata. Sunt enim huiusmodi formae quaedam compositioni contingentes, et consistentes simplici et invariabili essentia, 15 ut Magister sex principiorum recte ait; recipiunt tamen magis et minus huiusmodi qualitates ex parte subiectorum, quibus concernuntur, secundum quod magis et minus in subiectis de contrariis admiscetur. Ubi ergo minimum de contrario iustitiae 20 admiscetur, et quantum ad habitum et quantum ad operationem, ibi iustitia potissima est. Et vere tunc potest dici de illa, ut Philosophus inquit, „neque Hesperus, neque Lucifer sic admirabilis est“. Est enim tunc Phoebae similis, fratrem diametraliter intuenti de purpureo matutinae serenitatis. 25

⁶ A. F. L. M. V. — H. P. *quam et Astracam*

⁷ Edd. *regna dicebantur optima*

⁸ A. F. H. L. M. V. — P. *quae et aurea*

M. nuncupabantur

A. F. L. M. V. — H. P. cum versione Ficini *Iustitia potentissima est*

⁹ H. *sub Monarchia sive imperio V. ergo ad optatam*

¹⁰ F. *requiritur Monarchia*

¹¹ Edd. post *subadsumptae* inserunt *propositionis*

¹² F. *obliquum hinc non abiiciens*

¹³ Edd. *recipit minus*

H. L. M. V. *quemadm. et albedo — F. et quemadm. albedo*

¹⁷ F. *recipiunt autem*

¹⁸ Edd. *magis et minus huius qual. M. et edd. qualitatis*

M. ex quibus continentur

²² F. *potest dici de ea*

²³ L. *intuenti de purpureis — M. int. de purpurea A. matutino seren.*

Monarchia Augusti, sed de Christo nascituro h. l. vaticinatum esse Virgilium, tradit auctor noster. ¹⁷ GILBERTUM puta PORRETANUM.

²³ ARISTOTELES Ethic. Nicomach. V. 3. Vers. ant: „Neque Hesperus, neque Lucifer ita admirabilis.“ Cf. Auctoris Paradis. XXIX. 1:

*Quando ambo e due i figli di Latona,
Coperti del Montone e della Libra,
Fanno dell' orizzonte insieme zona.*

Quantum ergo ad habitum, iustitia contrarietatem habet quandoque in velle; nam ubi voluntas ab omni cupiditate sincera non est, etsi adsit iustitia, non tamen omnino inest in fulgore suae puritatis, habet enim subiectum, licet minime, 30 aliqualiter tamen sibi resistens; propter quod bene repelluntur, qui iudicem passionare conantur. Quantum vero ad operationem, iustitia contrarietatem habet in posse; nam quum iustitia sit virtus ad alterum, sine potentia tribuendi cuique quod suum est, quomodo quis operabitur secundum illam? 35 Ex quo patet, quod quanto iustus potentior, tanto in operatione sua iustitia erit amplior.

Ex hac itaque declaratione sic arguatur: Iustitia potissima est in mundo, quando volentissimo et potentissimo subiecto inest: huiusmodi solus Monarcha est; ergo soli Monarchae 40 insitens iustitia, in mundo potissima est. Iste prosyllogismus currit per secundam figuram, cum negatione intrinseca, et est similis huic: Omne B est A, solum C est A; ergo solum C est B. Quod est: Omne B est A, nullum praeter C est A; ergo nullum praeter C est B.

²⁷ H. nam nisi voluntas
F. ab omni cupidine

²⁸ Ita habetur in versione Ficini
— Codd. et edd. sive potentia
tribuendi

²⁹ Pro quomodo cod. Felin. habet
signum abbreviationis, quod

quatenus legendum puto, licet
literarum ductus propius ad
conueniens accedant.

³⁰ F. potentissima

³¹ M. P. valentissimo et potent.

³² F. V. potentissima

³³ L. 1. Cod. De Poena iudicis qui male iudicavit (VII. 49.) „Imperator ANTONINUS (CARACALLA) A. ad Gaudium (ad Cassium Sabium?). Constituit in quacumque causa, sive privata, sive publica, sive fiscali, ut culcumque data fuerit pecunia, vel iudici, vel adversario, amittat actionem is qui diffidentia iustae sententiae in pecuniae corruptelam spem negotii reposuerit.“ Cf. L. 1. §. 3. D. De Calumniatoribus (III. 6.)

³⁴ ARISTOTELES I. c. Transl. ant.: „Quid autem differt virtus et iustitia, hoc manifestum ex his quae dicta sunt. Est quidem eadem esse subiecto; ratione autem non idem. Sed secundum quod ad alterum quidem iustitia, secundum quod autem talis habitus, simpliciter virtus.“ ³⁵ L. 10. pr. D.

De Iustitia et inre (I. 1.) „Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.“ ³⁶ ARISTOTELES Analyt. prior. I. 5.

Versio BOETHII: „Quando vero idem huic omni quidem, illi vero nulli inest, vel utique omni vel nulli, figuram quidem huiusmodi voco secundam. Medium autem in hac dico, quod de utraque praedicatur. . . . Quando autem similis figurae fuerint propositiones, ut ambae privativae vel affirmativae, nullo modo erit syllogismus.“

Et prima propositio declaratione praecedente apparet; 45
 alia sic ostenditur, et primum quantum ad velle, deinde
 quantum ad posse: Ad evidentiam primi notandum est,
 quod iustitiae maxime contrariatur cupiditas, ut innuit Aristo-
 oteles in quinto ad Nicomachum. Remota cupiditate omnino,
 nihil iustitiae restat adversum; unde sententia Philosophi 50
 est, ut quae lege determinari possunt, nullo modo iudicii
 relinquantur, et hoc metu cupiditatis fieri oportet, de facili
 mentes hominum detorquentis. Ubi ergo non est quod possit
 optari, impossibile est ibi cupiditatem esse; destructis enim
 obiectis, passionibus esse non possunt. Sed Monarcha non 55
 habet quod possit optare; sua namque iurisdictio terminatur
 Oceano solum, quod non contingit principibus aliis, quorum
 principatus ad alios terminantur; ut puta Regis Castellae,
 ad illum qui Regis Aragonum. Ex quo sequitur, quod
 Monarcha sincerissimum inter mortales iustitiae possit esse 60
 subiectum.

Praeterea, quemadmodum cupiditas habitualement iustitiam
 quodammodo, quantumcumque pauca, obnubilat, sic caritas,

⁴⁵ F. H. L. M. P. V. — Edd. etc.
Prima propositio

⁴⁶ A. H. M. V. ostenditur et primo
 F. quantum de velle

⁴⁷ M. P. — in aliis deest est inter
 notandum et quod iustit. — Unus
 F. habet sciendum, quod iust.

⁵² P. hominum torquentis

⁵⁷ H. Oceano solo

F. quod non convenit

⁵⁸ A. ut puta Regis Siciliae

⁶⁰ F. intra mortales

⁴⁵ Iustitiam, scilicet, potissimam esse in mundo, quando inest subiecto
 volentissimo et potentissimo. ⁴⁶ Puta, huiusmodi solum Monarcham
 esse. ⁴⁹ Cap. 4. Versio vetus: „Circa alias quidem omnes iustificatio-
 nes (? graece ἀδικήματα, versio DION. LAMBINI † 1572. „iniuste facta“) fit
 relatio ad quandam malitiam semper . . . . Si autem lucratus est,
 neque ad unam malitiam, sed vel ad iniustitiam.“ — THOMAS AQUINAS
 ibid. „Si aliquis inordinate lucratus est, surripienti aliena, hoc non red-
 dicitur ad aliquam aliam malitiam, sed ad solam iniustitiam.“ ⁵⁰ ARISTO-
 TELES Rhetoric. I. 1. (cuius libri translationem, saeculo auctoris cognitam,
 non habeo ad manus) Μάλιστα . . . προέχει τοὺς ὁρθῶς καί μιν νόμους,
 ὅσα ἐνδίδεται, πάντα διορίζει αὐτοῖς, καὶ ὅτι ἐλάχιστα καταλείπει ἐν
 τοῖς κρίνοντι. (Versio ANT. RICCOBONI † 1599. „Maxime igitur con-
 venit recte latas leges, quaecumque possunt, omnia ipsas distinguere, et
 quam paucissima relinquere his qui iudicant.“) ⁵¹ VIRGIL. Aeneis I.
 287. Auctoris epistola ad Henricum VII. § 3. „Romanorum potestas. . . .
 de inviolabili iure flectus Amphitrites attingens, vix ab inutili unda
 Oceani se circumcingi dignatur.“

- sen recta dilectio, illam acuit atque dilucidat. Cui ergo
 65 maxime recta dilectio inesse potest, potissimum locum in
 illo potest habere iustitia. Huiusmodi est Monarcha; ergo
 eo existente, iustitia potissima est, vel esse potest. Quod
 autem recta dilectio faciat quod dictum est, hinc haberi
 potest: Cupiditas namque, perseitate hominum sprete, quacrit
 70 alia, caritas vero, spretis aliis omnibus, quacrit Deum et
 hominem, et per consequens bonum hominis. Quumque inter
 alia bona hominis potissimum sit, in paece vivere (ut supra
 dicebatur), et hoc operetur maxime atque potissime iustitia,
 caritas maxime iustitiam vigorabit, et potior potius.
- 75 Et quod Monarchae maxime hominum recta dilectio
 inesse debeat, patet sic: Omne diligibile tanto magis diligitur,
 quanto propinquius est diligenti; sed homines propinquius
 Monarchae sunt, quam aliis principibus: ergo ab eo maxime
 diliguntur, vel diligi debent. Prima manifesta est, si natura
 80 passivorum et activorum consideretur; secunda per hoc
 apparet, quia principibus aliis homines non appropinquant
 nisi in parte, Monarchae vero secundum totum. Et rursus:
 Principibus aliis appropinquant per Monarcham, et non e
 converso; et sic per prins et immediate Monarchae inest
 85 cura de omnibus, aliis autem principibus per Monarcham, eo
 quod cura ipsorum a cura illa suprema descendit.

⁶⁴ A. et Edd. *Cum ergo maxime*

⁶⁵ F. *facit id quod dictum*

⁶⁶ A. — F. *per-* (vel *par-*) *sitate* —
 P. *parcite* — V. *perscetate* —
 H. *perseueritate* — Edd. antiqu.
parseitate — M. *per societatem*
 — L. et versio Ficini, quos se-
 quuntur edd. recentt. *societate*
 P. *hominum spretam* — F.
huiusmodi sprete

⁷⁰ *quacrit aliena* Quod olim conie-
 ceram in textum recepit Frat.

⁷³ M. *potentissime iustitia*

⁷⁷ V. *propinquiores Monarchae*

⁷⁸ A. M. *magis diligitur*

⁸¹ A. *quod principibus* — F. *quia*
si princ.

⁸² Turrius post rursus propria
 auctoritate inserit *Homines*

⁸⁴ H. *et non e contrario*
 F. *per prins et non immediate*

⁸⁵ M. *cura de hominibus*
 F. *et quod cura*

⁶⁹ „Perseitas“ est terminus barbarus Scholasticis familiaris. GUL.
 DE OCCAM in quatuor libros sentent. I. dist. 2. qu. 4. (Sin secus) „omnis
 propositio, in qua praedicatur passio de suo subiecto cum nomine per-
 seitatis, esset falsa, quod est absurdum.“

Praeterea, quanto causa est universalior, tanto magis habet rationem causae, quia inferior non est causa, nisi per superiorem, ut patet ex iis quae de Causis; et quanto magis causa est causa, tanto magis effectum diligit, quum dilectio 90 talis adsequatur causam per se. Quum ergo Monarcha sit universalissima causa inter mortales, ut homines bene vivant, quia principes alii per illum, ut dictum est; consequens est, quod bonum hominum ab eo maxime diligitur.

Quod autem Monarcha potissime se habeat ad operationem iustitiae, quis dubitat? nisi qui vocem hanc non intelligit, quum si Monarcha est, hostes habere non possit.

Satis igitur declarata subadsumpta principali, patet quia conclusio certa est: scilicet quod ad optimam dispositionem mundi necesse est Monarchiam esse. 100

[CAPUT XII. (XIV.)]

Et humanum genus, potissime liberum, optime se habet. Hoc erit manifestum, si principium pateat libertatis. Propter

⁹¹ A. et versio Ficini — alii omnes quanto causa est utilior, quod non sine ratione defendi posset.

⁹² H. et edd. causa magis est causa — Princ. causa est magis est causa

⁹³ Edd. recent. dilectio talis sequatur

H. L. P. V. igitur Monarcha

⁹⁴ A. et vers. Fic. — alii sit utilissima causa (cf. quae diximus ad lin. 87.)

A. omnes bene vivant.

⁹⁵ Edd. antiqu. et consequ.

M. conveniens est.

⁹⁶ M. ut bonum homin.

A. M. ab eo magis diligit.

⁹⁷ F. H. P. V. potentissime se habeat

⁹⁸ F. quia si Monarcha

⁹⁹ Edd. post declarata inserunt est H. V. — Reliqui omnes principalis

Codicem H. sequutus addidi patet, quod in aliis omnibus non habetur

A. F. P. (?) V. quare conclusio

¹⁰⁰ F. scilicet quantum

V. ad optatam dispos.

¹⁰¹ F. Monarcham esse

Cap. XII. ¹ H. potentissime liberum — Edd. potissimum lib.

⁹⁰ Liber „de causis, sive de essentia purae bonitatis“, medio aevo ARISTOTELI vel PROCLUSO falso attributus, et a b. Thoma Aquinate commentario illustratus. Cf. JOURDAIN Scripta Aristot. in med. aevo. versio germanica Stahrli §. 18.

⁹¹ „adsequatur“ pro „sequatur“ dictum esse puta. ⁹² Scil. vocem: Μοναρχης. ⁹³ „Subadsumpta principalis“ habetur initio huius cap. p. 17. — Modo vulgatae Bibl. vers. quia pro quod positum est.

X
 quod sciendum est, quod primum principium nostrae libertatis
 est libertas arbitrii, quam multi habent in ore, in intellectu
 5 vero pauci. Veniunt namque usque ad hoc, ut dicant liberum
 arbitrium esse, liberum de voluntate indicium. Et verum
 dicunt; sed importatum per verba longe est ab eis, quemad-
 modum tota die Logici nostri faciunt de quibusdam proposi-
 tionibus, quae ad exemplum logicalibus interseruntur, puta
 10 de hac: Triangulus habet tres duobus rectis aequales.

Et ideo dico, quod iudicium medium est apprehensionis
 et appetitus; nam primo res apprehenditur, deinde apprehensa,
 bona vel mala iudicatur, et ultimo iudicans prosequitur, sive
 fugit. Si ergo iudicium moveat omnino appetitum, et nullo
 15 modo praeveniat ab eo, liberum est; si vero ab appetitu,
 quocunque modo praeveniente, iudicium moveatur, liberum
 esse non potest, quia non a se, sed ab alio captivum trahitur.
 Et hinc est, quod bruta iudicium liberum habere non possunt,
 quia eorum iudicia semper appetitu praeveniuntur. Et hinc

³ est post sciendum deest in F.
 H. P. et in edd.

⁶ A. veniunt usque ad hoc —
 F. ven. namque ad hoc

⁹ F. logicalibus interserunt —
 L. log. inferuntur

¹⁰ Edd. recentt. post tres inserunt
 angulos

¹³ Edd. bona aut mala

Edd. rectius, sed contra codd.
 auctoritatem prosequi. aut fugit

¹⁴ A. moveat animo appetitum

¹⁵ A. si vero appetitu

¹⁷ P. ab alio captivus trah

¹⁹ A. ab impetu — M. ab appetitu

Cap. XII. ¹⁰ Cf. ARISTOTELES Magna moralia I. 1. fin. vers. Ἀπορ-
 γὰρ, εἰ τις βουλόμενος τὸ τρίγωνον, ὡς δεῖν ὁρθαῖς ἰσας ἔχειν δεῖξαι, λαβοῖ
 ἀρχὴν οὗτις ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, quem locum, graece a me exhibitum, quum
 eius translatio Dantis tempore usitata non sit ad manus, ita vertit
 GEORGICUS VALLA, mortuus circa ann. 1500: „Absurdum quippe fuerit
 volenti ostendere tringulum duobus rectis aequales habere angulos sumere
 principium eiusmodi: anima immortalis est.“ ¹³ Auctoris Purgat.
 XVIII. 22.

*Vostra apprensiva da esser verace
 Tragge intenzione, e dentro a voi la spiega,
 Si che l'animo ad essa volger face,
 E se, rivolto, inver di lei si piega,
 Quel piegare è amor, quello è natura
 Che per piacer di nuovo in voi si lega.*

*Questa prima voglia
 Merto di lode o di biasmo non cape.*

etiam patere potest, quod substantiae intellectuales, quarum 20 sunt immutabiles voluntates, nec non animae separatae bene hinc abeuntes, libertatem arbitrii ob immutabilitatem voluntatis non amittunt, sed perfectissime atque potissime hoc retinent.

Hoc viso, iterum manifestum esse potest, quod haec libertas, sive principium hoc totius libertatis nostrae, est 25 maximum donum humanae naturae a Deo collatum, sicut dixi; quia per ipsum hic felicitamur, ut homines, per ipsum alibi felicitamur, ut Dii. Quod si ita est, quis erit qui

²⁰ A. F. quae sunt immutabiles

²¹ F. P. bene hinc habentes

H. abeuntes in coelum

M. P. immutabilem voluntatis

²² Scribendum videtur hanc retinent. Ficini. questa ritengono

²³ L. et edd. nostrae libertatis

²⁴, ²⁵ F. a Deo collatum sicut in . . . . quia — P. a Deo coll.

sicut . . . . commedie iam dixi

quia — L. ad eo coll. sicut in

Paradiso comedie iam dixi, quia

— A. H. V. a Deo coll. sicut in

Par. comedie iam dixi, quia —

Edd. a Deo coll. quia — Ficinus:

che Iddio alla umana natura

abbia attribuito: imperocchè —

Verba ut dixi, quae retinenda

puto, ad initium huius capitis:

„primum principium nostrae

libertatis est libertas arbitrii.“

respicere videntur. Commemo-

rationem Comoediae neque Fi-

cinus habuit, nec habuerunt

primi huius operis editores.

Reliquis igitur codicibus a cu-

rioso quodam Paradisi lectore

addita dixerim.

²⁶ An felicitabimur ut Dii?

ut Dii deest in F. P. — H. ut dixi

Edd. Quod si ita erit

H. quisquidem humanum genus

Or, perchè a questa ogni altra si raccoglie,

Innata v'è la virtù che consiglia,

Che dell'assenso de' tener la soglia.

Quest'è il principio, là onde si piglia

Ragion di meritare in voi, secondo

Che buoni e rei amori accoglie e viglia.

Color che ragionando andaro al fondo,

S'accorser d'esta innata libertate,

Però moralità lasciaro al mondo.

Onde, pognam che di necessitate

Surga ogni amor che dentro a voi s'accende,

Di ritenerlo è in voi la potestate.

La nobile virtù Beatrice intende

Per lo libero arbitrio.

²⁷ AUCTORIS Paradisus V. 19.

Lo maggior don, che Dio per sua larghezza

Fesse creando, ed alla sua bontate

Più conformato, e quel ch'ei più apprezza,

Fu della volontà la libertate,

Di che le creature intelligenti

E tutte e sole furo e son dotate.

humanum genus optime se habere non dicat, quum potissime
 30 hoc principio possit uti? Sed existens sub Monarcha, est
 potissime liberum. Propter quod sciendum, quod illud est
 liberum, quod suimet, et non alterius gratia est, ut Philosopho
 placet in iis, quae de simpliciter Ente. Nam id quod est
 alterius gratia, necessitatur ab illo, cuius gratia est; sicut
 35 via necessitatur a termino. Genus humanum, solum imperante
 Monarcha, sui et non alterius gratia est; tunc enim solum
 politicae diriguntur obliquae, demoeratiæ scilicet, oligarchiæ
 atque tyrannides, quae in servitutem cogunt genus humanum,
 ut patet discurrenti per omnes, et politizant reges, aristocratici,
 40 quos optimates vocant, et populi libertatis zelatores. Quia,
 quum Monarcha maxime diligat homines, ut iam tactum est,
 vult omnes homines bonos fieri, quod esse non potest apud
 oblique politizantes. Unde Philosophus in suis Politicis ait:
 Quod in politia obliqua bonus homo est malus civis; in
 45 recta vero, bonus homo et civis bonus convertuntur. Et
 huiusmodi politicae rectae libertatem intendunt, scilicet ut
 homines propter se sint. Non enim cives propter Consules,
 nec gens propter Regem; sed e converso Consules propter
 eives, et Rex propter gentem. Quia quemadmodum non
 50 politia ad leges, quinimo leges ad politiam ponuntur, sic
 secundum legem viventes, non ad legislatorem ordinantur,
 sed magis ille ad hos, ut etiam Philosopho placet in iis,
 quae de praesenti materia nobis ab eo relicta sunt. Hinc

²¹ M. P. *Propter quod sciendum est*

²² P. *polityzantur* — F. *politicant* — V. *policitant*

²³ H. *et propriae libertatis*
F. P. *lib. relationes*

²⁴ A. *magis diligat homines*

²⁵ F. H. L. P. *huius politiae*

²⁶ H. *e contrario propter civ.*

²⁷ F. H. M. P. — A. L. V. *propter cives, Rex pr. gentem*

²⁸ P. *immo leges*

²⁹ P. *secundum leges viventes* 1

³⁰ F. H. L. M. P. V. — A. *ut Philos. placet*

³¹ M. *ab eo relata sunt*

³² Id est in ARISTOTELIS Metaphys. I. 2. Translat. ant.: „liber homo suimet, et non alterius causa est“. ³³ „politizant“, verbum barbarum, mihiq. novum, quo „regitare et civitati praeesse“ significari puto. ³⁴ III. 5. (?) ³⁵ E. gr. ARISTOTELES Politic. III. 4. et 16.

etiam patet, quod quamvis Consul sive Rex respectu viae sint domini aliorum; respectu autem termini aliorum ministri 55 sunt, et maxime Monarcha, qui minister omnium procul dubio habendus est. Hinc etiam iam innotescere potest, quod Monarcha necessitatur a fine sibi praefixo in legibus ponendis. Ergo genus humanum sub Monarcha existens, optime se habet: ex quo sequitur, quod ad bene esse mundi Monarchiam 60 necesse est esse.

[CAPUT XIII. (XV.)]

Adhuc, ille qui potest esse optime dispositus ad regendum, optime alios disponere potest. Nam in omni actione principaliter intenditur ab agente, sive necessitate naturae, sive voluntarie agat, propriam similitudinem explicare, unde fit, quod omne agens, in quantum huiusmodi, delectatur; quia, 5 quum omne quod est appetat suum esse, ac in agendo agentis esse quodammodo ampliatur, sequitur de necessitate delectatio, quia delectatio rei desideratae semper adnexa est. Nihil igitur agit, nisi tale existens, quale patiens fieri debet; propter quod Philosophus, in iis, quae de simpliciter Ente: „Omne“, 10 inquit, „quod reducitur de potentia in actum, reducitur per tale existens in actu“; quod si aliter aliquid agere conetur, frustra conatur. Et hinc destrui potest error illorum, qui bona loquendo, et mala operando, credunt alios vita et moribus informare; non advertentes, quod plus persuaserunt manns 15 Jacob, quam verba, licet illae falsum, illa verum persuaderent.

¹⁰ H. et Monarcha, qui¹¹ A. hinc etiam innot. — Edd. Hinc iam innotescere¹² Turrius necessitatur fuit — Edd. antiqui. necess. in fineCap. XIII. ¹³ P. voluntate agat¹⁴ Post huiusmodi versio Ficini agendo addere videtur¹⁵ H. nisi tale agens¹⁶ F. de potentia ad actum¹⁷ H. L. M. V. existens actu — in reposuimus cum A. F. P.¹⁸ quod si . . . conatur inter codd. manu exaratos habet solus A. Edd. Et hic potest destrui¹⁹ F. et male operando²⁰ F. nam advertentes

Cap. XIII. ²¹ ARISTOTELES Metaphys. IX. 8. Versio vetus: „Semper enim ex potestate ente fit actu ens ab actu ente, semper movente aliquo primo. Movens autem actu iam est.“ ²² Genesis 27. v. 22. „Dixit Isaac: vox quidem vox Jacob, sed manus manus sunt Esau.“

- Unde Philosophus ad Nicomachum: „De iis enim,“ inquit, „quae in passionibus et actionibus, sermones minus sunt credibiles operibus.“ Hinc etiam dicebatur de coelo peccatori
- 20 David: „Quare tu enarras iustitias meas?“ quasi diceret: Frustra loqueris, quum tu sis alius ab eo quod loqueris. Ex quibus colligitur, quod optime dispositum esse oportet, optime alios disponere volentem.

- Sed Monarcha solus est ille, qui potest optime esse
- 25 dispositus ad regendum. Quod sic declaratur: Unaquaeque res eo facilius et perfectius ad habitum et ad operationem disponitur, quo minus in ea est de contrarietate ad talem dispositionem: unde facilius et perfectius veniunt ad habitum philosophicae veritatis, qui nihil unquam audiverunt, quam
- 30 qui audiverunt per tempora, et falsis opinionibus imbuti sunt. Propter quod bene Galenus inquit: Tales duplici tempore indigere ad scientiam acquirendam. Quum ergo Monarcha nullam cupiditatis occasionem habere possit, vel saltem minimam inter mortales, ut superius est ostensum, quod caeteris
- 35 principibus non contingit, et cupiditas ipsa sola sit corruptiva iudicii, et iustitiae praepeditiva; consequens est, quod ipse vel omnino, vel maxime bene dispositus ad regendum esse potest, quia inter caeteros iudicium et iustitiam potissime

²⁰ Post *iustitias meas* L. addit *per os tuum*, quae in fine versus habet Psalmista.

²¹ F. *Tu frustra loqueris. Ex quibus*

A. quum sis alius ab eo

²² A. F. — Reliqui omittunt secundum *ad*

²³ L. V. *nihil nunquam* — A. *nunquam aliquid*

²⁴ Ita in omnibus. Iam olim cum

vers. Ficini „*che hanno udito il falso*“ emendaveram *per-versa*, quod in textum recepit Fraticellius.

²⁵ A. F. H. P. V. *Galenus.*

²⁶ F. *ad scientiam adipiscendam*

²⁷ A. et ed. Fratic. *caeteris principibus cont.*

Edd. antiqu. *non contigit*

L. *cupiditas illa sola*

¹⁷ ARISTOTELES Eth. Nicomach. X. 1. Translat. ant.: „De his quidem enim qui“ (quae?) „in passionibus et actionibus, sermones minus sunt credibiles operibus.“ ²⁰ Psalm 50 (Cath. 49) v. 16. ²⁰ „per tempora“, i. e. tempore incongruo.

²² GALENUS De cognoscendis curandisque animi morbis cap. 10. f. vers. Ed. KUEHN V. *Ὅπου γὰρ εἴη μεγίστων ὄντων (τῶν παθῶν) ἐκράτιστα ὁ λογισμὸς ἀγόμενος ὥρ, μᾶλλον χρητέσει, διττῆς ἐπεροχῆς ἐν τῷ χρόνῳ προγενομένης αὐτῇ.*

habere potest. Quae duo principalissime legislatori et legis executori conveniunt, testante Rege illo sanctissimo, quum 40 convenientia regi et filio regis postulabat a Deo: „Deus,“ inquit „iudicium tuum regi da, et iustitiam tuam filio regis.“

Bene igitur dictum est, quum dicitur in subadsumpta, quod Monarcha solus est ille, qui potest esse optime dispo- 45 situs ad regendum. Ergo Monarcha solus optime alios dispo- nere potest. Ex quo sequitur, quod ad optimam mundi dispositionem Monarchia sit necessaria.

[CAPUT XIV. (XVL)]

Et quod potest fieri per unum, melius est per unum fieri quam per plura. Quod sic declaratur: Sit unum, per quod aliquid fieri potest, A, et sint plura, per quae similiter illud fieri potest, A et B. Si ergo illud idem quod fit per A et B, potest fieri per A tantum, frustra ibi adsumitur B; 5 quia ex ipsius adsumptione nihil sequitur, quum prins illud idem fiebat per A solum. Et quum omnis talis adsumptio sit otiosa sive superflua, et omne superfluum Deo et Naturae displiceat, et omne quod Deo et Naturae displicet, sit malum, ut manifestum est de se; sequitur, non solum melius esse 10 fieri per unum, si fieri potest, quam fieri per plura, sed quod fieri per unum est bonum, per plura simpliciter malum.

⁴² Edd. inquit⁴³ F. *iustitiam tuam regi da, et iust. tuam f. r.* — Edd. iud. *t. regi da et filio regis iustitiam*⁴⁴ F. *Bene ergo dictum est in subadsumpta*Cap. XIV. ¹, ² F. et edd. *est fieri per unum quam*³ Edd. *per quod aliquod*⁴ F. *sim. id fieri*F. *quod potest fieri per A et B*¹¹ H. L. P. V. — A. *et quod fieri* — Edd. *sed fieri*⁴⁴ Psalm 72 (Cath. 71.) v. 1. Cf. AUCTORIS Parad. XIII. 95. ⁴⁵ Vide supra p. 26. lin. 24. ⁴⁷ AUCTORIS Convivium IV. 4. „Manifestamente*veder si può, che a perfezione della umana specie conviene essere uno quasi nocchiere, che considerando le diverse condizioni del mondo, e li diversi e necessarj officj ordinando, abbia del tutto universale e irrepugnabile ufficio di comandare. E questo ufficio è per eccellenzia Imperio chiamato.“*

Praeterca res dicitur esse melior, per esse propinquior optimo, et finis habet rationem optimi; sed fieri per unum est propinquius fini, ergo est melius. Et quod sit propinquius, patet sic: Sit finis C, fieri per unum A, per plura A et B. Manifestum est, quod longior est via ab A per B in C, quam ab A tantum in C. Sed humanum genus potest regi per unum supremum principem, qui est Monarcha.

Propter quod advertendum sane, quod, quum dicitur, humanum genus potest regi per unum supremum Principem, non sic intelligendum est, ut minima iudicia cuiuscumque municipii ab illo uno immediate prodire possint; quum etiam leges municipales quandoque deficiant, et opus habeant directivo, ut patet per Philosophum in quinto ad Nicomachum, *ἐπιτελεῖν* commendantem. Habent namque nationes, regna, et civitates, inter se proprietates, quas legibus differentibus regulari oportet. Est enim lex regula directiva vitae. Aliter quippe regulari oportet Scythas, qui extra septimum clima
videntes, et magnam dierum et noctium inaequalitatem patientes, intolerabili quasi algore frigoris premuntur, et

¹³ A. F. M. V. — L. *Propter res* — P. et edd. ant. *Prima res* — H. *Quae res* — Edd. recent. *Praeterca prima res* F. H. L. P. dicitur melior

A. H. M. V. Ita et Ficinus „per l'essere più propinqua all' ottimo“ — Reliqui propinquior optima, quod prima manu et in Ven. legebatur.

¹⁴ Edd. *habet rationem operati* — F. *habet rat.; sed fieri*

¹⁵ M. *summum principem*

¹⁶ M. *advertendum est sane*

¹⁷ Edd. *quum et leges*

¹⁸ V. *opus habeat* — F. *opus habent*

¹⁹ F. M. V. — L. *directio* — A. *directius* — P. *directum* — Edd. et Ficin. *directione*

²⁰ Unus L. *epyeiam* — cacteri sensu carentia quaeque.

²¹ V. *quas regulis differ.*

²² H. *Schitas extra septimum*

Cap. XIV. ²³ ARISTOTELES Ethic. Nicom. V. 14. Translat. ant.: „Et est haec natura quae Epyches, directio legis, ubi deficit propter universale. Haec enim causa, et eius quod non omnia secundum legem esse, quoniam de quibusdam impossibile ponere legem, quare sententia caret“. Aliquanto clarius b. THOMAS AQUINAS ibid. „Haec est natura eius quod est Epyches, ut sit directivum legis, ubi lex deficit propter aliquem particularem casum. Quia enim lex deficit in particularibus, ista est causa, quod non omnia possunt determinari secundum legem, quia de quibusdam, quae raro accidunt, impossibile est quod lex ponatur, eo quod non possunt omnia talia ab homine provideri.“ Cf. L. 3—6. D. De Legibus (I. 3.)

aliter Garamantes, qui sub aequinoctiali habitantes, et coaequatam semper lucem diurnam noctis tenebris habentes, ob aestus aëris nimietatem vestimentis operiri non possunt. Sed sic intelligendum est, ut humanum genus secundum sua communia, quae omnibus competunt, ab eo regatur, et communi regula gubernetur ad pacem. Quam quidem regulam, sive legem, particulares principes ab eo recipere debent, tamquam intellectus practicus ad conclusionem operativam recipit maiorem propositionem ab intellectu speculativo, et sub illa particularem, quae proprie sua est, adsumit, et particulariter ad operationem concludit. Et hoc non solum possibile est uni, sed necesse est ab uno procedere, ut omnis confusio de principiis universalibus auferatur. Hoc etiam factum fuisse per ipsum, ipse Moyses in lege conscribit: qui adsumptis primatibus de tribubus filiorum Israel, eis inferiora iudicia relinquebat, superiora et communiora sibi soli reservans, quibus communioribus utebantur primates per tribus suas, secundum quod unicuique tribui compete-³⁵bat.

Ergo melius est humanum genus per unum regi, quam per plura, et sic per Monarcham, qui unicus est princeps; et si melius, Deo acceptabilius, quum Deus semper velit⁵⁰

³⁴ Edd. recentt. *vestimenti*

³⁸ F. V. *regulam sive leges*

⁴¹ F. M. et edd. ant. *sub illo particularem*

A. sua est propria

⁴⁴ A. M. vers. Ficini — H. L. P. V. et edd. *de princ. utilibus aufer.* — F. *de principiis auferatur*

⁴⁵ Edd. *Hoc et factum*

F. factum per ipsum

⁴⁶ F. *de tribu filiorum* — M. P. *de tribus fil.*

⁴⁷ M. *cariora sibi soli*

⁴⁸ M. *carioribus utebantur*

⁴⁹ F. H. M. P. V. *per tribus secundum*

Edd. uni tribui

⁵¹ *Vellem quam per plures*

F. per plura Monarcham

⁵² Editf. *et sic melius acceptabilis usque est Deo* — sic melius habent et F. et Ficini.

⁴³ Particularis propositio, alterum syllogismi membrum, quod maiori propositioni subicitur, non est intellectus speculativi, sed practici, ad quem sola, quasi ei propria, spectat, quum per conclusionem ad id tendat ut ad operationem perveniat. ⁴⁶ Exod. 18. v. 17—26. Deuteronom. 1. v. 10—15. ⁴⁷ Ea scilicet quae universo Iudaeorum populo erant communia. ⁴⁸ Sicut supra dixit, particulares principes communem regulam a Monarcha recipere debere.

quod melius est. Et quum, duorum tantum inter se, idem sit melius et optimum, consequens est, non solum Deo esse
 55 acceptabilius hoc, inter hoc: unum et haec: plura, sed acceptabilissimum. Unde sequitur, humanum genus optime se habere, quum ab uno regitur. Et sic ad bene esse mundi, necesse est Monarchiam esse.

[CAPUT XV. (XVII.)]

Item dico, quod ens, et unum, et bonum, gradatim se habent secundum quintum modum dicendi „prius“. Ens enim natura praecedit unum, unum vero bonum; maxime
 5 enim ens maxime est unum, et maxime unum est maxime
 10 bonum. Et quanto aliquid a maximo ente elongatur, tanto et ab esse unum, et per consequens ab esse bonum. Propter quod in omni genere rerum illud est optimum, quod est maxime unum, ut Philosopho placet in iis, quae de simpliciter Ente. Unde fit, quod unum esse videtur esse radix eius,
 10 quod est esse bonum; et multa esse, eius quod est esse malum. Quare Pythagoras in correlationibus suis, ex parte

⁵⁴ M. et optimum, conveniens est

⁵⁵ P. — L. haec inter haec unum et hoc plura — A. H. M. et edd. antiqu. hoc inter hoc unum et hoc plura — F. hoc inter hoc unum et hoc inter plura neque aliter Turr. et Frat., nisi quod ultimum hoc omittunt — V. hoc int. un. hoc et hic plura

⁵⁷ Editt. recentt. ab uno regatur
 Cap. XV. ¹ F. quod ens unum et bonum — P. ens et un. bon. — A. quod ens et un. bon.

² A. — F. H. L. M. V. primum modum — P. modum primum

³ F. H. L. M. P. V. — A. et edd. producit unum — Eadem lectionis varietas et in codicibus versionis Ficini

⁴ A. — alii max. unum max. bonum

⁵ A. magis ente — An maxime ente?

¹¹ F. Ita olim cum Ficino reposuimus, neque aliter antiqua manus correxit in cod. Ven. — A. Quem Pythagoras — H. L. M. P. et editt. (praeter ultimam Fratic.) Quia Pyth.

Cap. XV. ² ARISTOTELES Categoriae 2. Translat. BOETHII: „Prius autem alterum altero dicitur quadrupliciter . . . . Videtur autem, praeter eos qui dicti sunt, alter esse prioris modus. Eorum enim quae convertuntur secundum essentiae consequentiam, id quod alterius quolibet modo causa est, digne prius natura dicitur . . . . Ideoque secundum quinque modos prius alterum altero dicitur.“ ⁹ ARISTOTELES Metaphys. cap. 1.

boni ponebat unum, ex parte vero mali plura, ut patet in primo eorum, quae de simpliciter Ente. Hinc videri potest, quod peccare nihil est aliud, quam progredi ab uno spreto ad multa; quod quidem Psalmista videbat, dicens: „A fructu 15 frumenti, vini, et olei multiplicati sunt“.

Constat igitur, quod omne quod est bonum, per hoc est bonum, quod in uno consistit. Et quum concordia, in quantum huiusmodi, est quoddam bonum, manifestum est, ipsam consistere in aliquo uno, tanquam in propria radice. Quae quidem radix apparebit, si natura vel ratio concordiae sumatur. Est enim concordia, uniformis motus plurium voluntatum; in qua quidem ratione apparet, unitatem voluntatum, quae per uniformem motum datur intelligi, concordiae radicem esse, vel ipsam concordiam. Nam sicut plures glebas diceremus 25 concordēs, propter condescendere omnes ad medium, et plures flammās propter coascendere omnes ad circumferentiam, si voluntarie hoc facerent; ita homines plures concordēs dicimus, propter simul moveri secundum velle ad unum, quod est formaliter in suis voluntatibus, sicut qualitas una formaliter 30 in glebis, scilicet gravitas, et una in flammis, scilicet levitas. Nam virtus volitiva, potentia quaedam est; sed species boni apprehensi, forma est eius, quae quidem forma, quemadmodum et aliae, una in se multiplicatur, secundum multiplicationem materiae recipientis, ut anima et numerus, et aliae formae 35 compositioni contingentes.

¹² H. M. P. V. ex parte vero mali plurale

¹⁴ A. F. V. nihil aliud est

¹⁵ P. quod quidem spiritus Edd. Psalm. bene vid.

¹⁷ H. Constat ergo,

¹⁸ F. concordia etiam quantum huius fit quoddam

¹⁹ Edd. eam consistere

²¹ F. si natura vel radix

²² H. P. informis motus

²⁴ H. P. per informem motum

²⁷ F. P. coascend. ad circumf.

²⁹ P. propter simile moveri secundum velle non legitur in F.

³⁰ Edd. formaliter involuntatibus — P. quidem form. in suis vol. F. sicut gravitas una

³² A. virtus volitiva

³³ F. et aliae materiae

¹³ Ibidem I. 5. cf. AUCTORIS CONVIVIIUM II. 11. „Pittagora secondo che dice Aristotile nel primo della Fisica, poneva i principii delle cose naturali lo pari e lo dispari“ ¹⁶ Ps. 4. v. 5. ²⁵ Anima, una in se multiplicatur, est enim vegetativa, sensitiva, vel rationalis. Ita et numerus, unus in se, e. gr. denarius, multiplicatur secundum multiplicationem materiae, puta decem asses, vel decem aureos.

His praemissis, propter declarationem adsumendae propositionis ad propositum, sic arguatur: Omnis concordia dependet ab unitate quae est in voluntatibus; genus humanum
 40 optime se habens est quaedam concordia. Nam sicut unus homo optime se habens, et quantum ad animam, et quantum ad corpus, est concordia quaedam, et similiter domus, civitas, et regnum; sic totum genus humanum. Ergo genus humanum optime se habens, ab unitate, quae est in voluntatibus,
 45 dependet. Sed hoc esse non potest, nisi sit voluntas una, domina et regulatrix omnium aliarum in unum; quum mortalium voluntates propter blandas adolescentiae delectationes indigeant directivo, ut in ultimis ad Nicomachum docet Philosophus. Nec ista una potest esse, nisi sit Princeps unus omnium,
 50 cuius voluntas domina et regulatrix aliarum omnium esse possit. Quod si omnes consequentiae superiores verae sunt, quod sunt; necesse est, ad optime se habere humanum genus, esse in mundo Monarchiam, et per consequens, Monarchiam ad bene esse mundi.

[CAPUT XVI. (XVIII.)]

Rationibus omnibus supra positis, experientia memorabilis attestatur; status videlicet illius mortalium, quem Dei Filius, in salutem hominis hominem adsumpturus, vel expectavit, vel quum voluit ipse disposuit. Nam si a lapsu primorum
 5 parentum, qui diverticulum fuit totius nostrae deviationis, dispositiones hominum et tempora recolamus; non inveniemus, nisi sub divo Augusto Monarchia, existente Monarchia perfecta,

⁴² A. simil. domus et civitas⁴⁶ F. aliarum; quum mortal.⁴⁸ H. in ultimis ad Nic. dicit
Edd. inverso ordine docet
Phil. ad Nicom.⁴⁰ Edd. Nec una ista⁴² A. verae sunt, prout sunt —
F. ver. s., quod scilicet — H
verae quidem sunt⁴⁴ Edd. Mon. esse in mundoCap. XVI. ¹ F. P. appositisP. et per existentiam spiritus
vel essentiam mem. — F. et per
essentiam mem.² V. status inde illius³ M. hominis hominem adsumtus⁴ A. F. L. — V. quid diverticul. —
M. P. et edd. quod diverticul.
— H. quoddam diverticul.

M. nostrae damnationis

⁴⁵ ARISTOTELES Ethic. Nicom. X. 5.

mundum undique fuisse quietum. Et quod tunc humanum genus fuerit felix in pacis universalis tranquillitate, hoc historiographi omnes, hoc poetae illustres, hoc etiam Scriba 10 mansuetudinis Christi testari dignatus est, et denique Paulus, „plenitudinem temporis“ statum illum felicissimum appellavit. Vere tempus et temporalia quaeque plena fuerunt, quia nullum nostrae felicitatis ministerium ministro vacavit. Qualiter autem se habuerit orbis, ex quo tunica ista inconsutilis, 15 cupiditatis ungue scissuram primitus passa est, et legere possumus, et utinam non videre. O genus humanum! quantis procellis atque iacturis, quantisque naufragiis agitari te necesse est, dum bellua multorum caput factum, in diversa conaris. Intellectu aegrotas utroque, similiter et affectu: Rationibus 20 irrefragabilibus intellectum superiorem non curas; nec experientiae vultu inferiorem, sed nec affectum dulcedine divinae suasionis, quum per tubam Sancti Spiritus tibi affletur: „Ecce quam bonum et quam iucundum, habitare fratres in unum.“ 25

* F. mundum utique fuisse

⁹ L. M. — A. in pace humilis tranqu. — F. H. V. in pace utilis tranqu. — P. sub pacis utilis tranqu.

¹⁰ Edd. hoc et scriba — L. hoc scriba

¹¹ L. — alii inverso ordine appellavit felicissimum

¹² F. H. P. V. — A. ministerium — L. M. mysterium — M. ministerio

¹³ F. tunica est incons. cupiditas

¹⁴ M. et utinam non viderem

¹⁵ A. aegrotaris — L. et edd. recentt. aegrotans

¹⁶ F. — A. H. L. P. V. effletur — M. affatur

¹⁷ Cod. Ven. adūcit in fine *Explicit liber primus, incipit liber secundus* — Fel. *Explicit liber primus monarchie dantis aldigerii de florentia. Incipit secundus liber* — Apud reliquos nihil horum.

* AUCTORIS CONVIVIVM IV. 5. „Nella sua venuta nel mondo non solamente il cielo, ma la terra conveniva essere in ottima disposizione, e la ottima disposizione della terra è quando ella è a Monarchia, cioè tutta a uno Principe.“

¹¹ EVANG. LUCAE 2. v. 1. ¹² Epist. ad GALATAS 4 v. 4. „At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub lege.“ cf. ad Eph. 1. v. 10. ¹³ EV. IOHANNIS 19. v. 23. ¹⁴ Psalm. 132. (Cathol. 133.) v. 1.

DANTIS ALLIGHERII
M O N A R C H I A.

~~~~~
LIBER II.

[DANTIS ALLIGHERII FLORENTINI MONARCHIAE.

LIBER SECUNDUS

QUOMODO ROMANUS POPULUS DE JURE SIBI ADSCIVERIT
OFFICIUM MONARCHIAE SIVE IMPERII.]

[CAPUT I.]

„Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania?
Adstiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum
adversus Dominum, et adversus Christum ejus. Dirumpamus
vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum!“

Sicut ad faciem causae non pertingentes, novum effectum 5
communiter admiramur, sic, quum causam cognoscimus, eos
qui sunt in admiratione restantes, quadam derisione despici-
mus. Admirabar equidem aliquando, Romanum populum in
Orbe terrarum sine ulla resistantia fuisse praefectum; quum
tantum superficialiter intuens, illum nullo jure, sed armorum 10
tantummodo violentia, obtinuisse arbitrabar. Sed postquam

ADNOTATIO CRITICA.

Cap. I. ³ F. P. Edd. *Dirum-*
pamus

⁵ H. *novum officium*

⁷ F. *quadam decisione*

⁹ A. H. *Admirabamur* — P. *Ad-*
mirabile

P. V. *et quidem* — Edd.
siquidem

aliquando deest in cod. Fel.

⁹ A. V. *fuisse perfectum*

¹⁰ Edd. post *illum*, non vero post
intuens distinguunt

AD INTERPRETATIONEM FACIENTIA.

Cap. I. ¹ Psalm *134* v. 1—3. Actus Apostol. 4. v. 25. 27.

¹¹ Eadem fere ratione ENGELBERTUS abbas ADMONTENSIS De ortu et fine
Romani imperii cap. 11. „Certissimum est ex historiis, quod Romanum
regnum et imperium ab initio conditae urbis non crevit neque pervenit
ad suum statum, nisi vicinos primo, et deinde remotos, ac remotissi-

- medullitus oculos mentis infixi, et per efficacissima signa
divinam providentiam hoc effecisse cognovi, admiratione ce-
dente, derisiva quaedam supervenit despectio, quum gentes
15 uoverim contra Romaui populi praeemiuentiam fremuisse,
quum videam populos vana meditantes, ut ipse solebam,
quum iusuper doceam, Reges et Principes in hoc vitio con-
cordantes, ut adversentur Domino suo, et unico suo Romaui
Principi. Propter quod derisive, non siue dolore quodam,
20 cum illo clamare possum pro populo glorioso et pro Cae-
sare, qui pro Principe Coeli clamabat: „Quare fremuerunt
gentes, et populi meditati sunt inania? Adstiterunt reges ter-
rae, et principes coueuerunt in unum, adversus Dominum,
et adversus Christum ejus.“
25 Verum (quia naturalis amor diuturnam esse derisionem
non patitur, sed ut sol aestivus, qui disiectis nebulis matu-
tinis oriens luculentus irradiat, derisione omissa, lucem cor-

¹⁶ L. *vana quippe med.*

¹⁷ F. H. L. P. — M. in *hoc vinculo* — A. V. et Edd. ant. in *hoc unico* — Frat. in *hoc uno*

¹⁸ M. *concordes ut adv.* — F. *concordantes, non ut adv.*

A. H. L. M. V. et Ficin. — F. P. et Edd. antiqu. *uncto*

²⁰ Verba *pro populo* — *clama-*
bat desunt in F.

M. *pio Caesare*

²⁵ H. *naturaliter*

²⁶ L. P. *dejectis nebulis* — A. *desertis neb.*

²⁷ A. *oculis* (pro *oriens*)

F. H. L. M. P. V. — A. et
Edd. *luculenter. Anluculentius?*

mos usque ad fines orbis invadendo, expugnando et subjiciendo, et in-
terfectis vel remotis Regibus, eorum regna in provincias redigendo et
sub suum jugum et imperium coercendo.“ — Cf. AUCTORIS Convivium
IV. 4 „Potrebbe alcuno cavillare, dicendo che . . . la romana poten-
zia non per ragione, nè per decreto di convento universale fu acquistata,
ma per forza, che alla ragione pare esser contraria“. ¹⁶ Patriam
auctoris inde a prima ejus pueritia dominabant Guelphi, inter quos ado-
lescens, et a Brunetto Latino, Guelphae parti inter primores, institutus,
cum Guelphis sentire admodum juvenis didicerat. Neutquam tamen
admittendum est, Dantem quum ita sentiens primum Monarchiae librum
composuisset, hisce verbis, se interim in oppositam Ghibellinorum par-
tem transmigrasse innuere. ¹⁷ Reges et Principes, Guelphos puta
tam Italicos, quam extra Italiam, ut Carolum II. Andegavensem Neapolis,
et Philippum Pulchrum Galliae Reges ²⁰ Cf. AUCTORIS Paradisum VI. 31.

Perchè tu veggì con quanta ragione

Si muove contra il sacrosanto segno,

E chi 'l s'appropria, e chi a lui s'oppone.

rectionis effundere mavult) ad dirumpendum vincula ignorantiae Regum atque Principum talium, ad ostendendum genus humanum liberum a iugo ipsorum, cum Propheta sanctissimo meme subsequentem hortabor, subsequencia subadsu-³⁰ mens: „Dirumpamus,“ videlicet, „vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum.“

Hæc equidem duo fient sufficienter, si secundam partem præsentis propositi prosequutus fuero, et instantis quaestio-³⁵ nis veritatem ostendero. Nam per hoc, quod Romanum imperium de jure fuisse monstrabitur, non solum ab oculis Regum et Principum, qui gubernacula publica sibi usurpant, hoc ipsum de Romano populo mendaciter existimantes, ignorantiae nebula elnetur; sed mortales omnes esse se liberos⁴⁰ a iugo sic usurpantium recognoscent. Veritas autem quaestio-⁴⁵ nis patere potest non solum lumine rationis humanæ, sed etiam radio divinæ auctoritatis. Quæ duo quum simul ad unum concurrunt, coelum et terram simul assentire necesse est. Igitur fiducia prænotatæ innixus, et testimonio rationis et auctoritatis præfretus, ad secundam quaestio-⁴⁵ nem dirimendam ingredior.

²⁸ A. F. *maluit* — L. *malui*

L. *irrupendum* — P. *rum-*
pendum — M. *dirumpenda*

²⁹ L. M. et Fraticell. *inserunt et*
ante ad ostendend.

³¹ A. F. H. L. P. V. et Edd. ant.
— M. Turr. et Frat. *sanctiss.*
me subs.

A. F. H. P. V. *subsequenter*
— L. M. *subsequatur*

M. *hortabar*

F. *assumens*

³⁴ P. V. *Hæc quidem*

³⁵ V. *partis præsentis propo-*
sitionem

³⁶ P. *veritatis quaestionem* — A.
opinionis veritatem

Turrius et Fratic. *ostendam*

³⁸ *Regum et, quod habent om-*

nes, cum Ficino omitunt Edd.

H. M. *gubern. pauca*

³⁹ H. *de Romano Imperio*

⁴⁰ L. *evelletur* — A. *ellevetur*

⁴¹ F. *usurpant. recognoscerent*

⁴¹, ⁴² F. P. *Ver. aut. communis pat.*

⁴³ Edd. *sed et radio*

⁴⁴ V. *quum similiter* — F. *quum*
insimul

V. *concurrant*

⁴⁵ A. F. L. *Ergo*

⁴⁶ F. H. P. — V. *prefetus* — M.
perfectus — L. *prefertur* —
A. *perfecte* — Edd. *fretus*

⁴⁷ M. *progredior*

P. addit in fine *Explicit pri-*
ma questio Monarchie Dantis.
incipit secunda

⁴⁸ Vide lib. I. cap. 2.

[CAPUT II.]

Postquam sufficienter, secundum quod materia patitur, de veritate primae dubitationis inquisitum est, instat nunc de veritate secundae inquirere: hoc est, utrum Romanus populus de jure sibi adseiverit Imperii dignitatem. Cujus quidem
 5 inquisitionis principium est, videre quae sit illa veritas, in quam rationes inquisitionis praesentis, velut in principium proprium, reducantur.

Sciendum est igitur, quod quemadmodum ars in triplici gradu invenitur, in mente scilicet artificis, in organo,
 10 et in materia formata per artem, sic et naturam in triplici gradu possumus intueri. Est enim natura in mente primi motoris, qui Deus est, deinde in coelo tanquam in organo, quo mediante similitudo bonitatis aeternae in fluitantem materiam explicatur. Et quemadmodum perfecto existente
 15 artifice, atque optime organo se habente, si contingat peccatum in forma artis, materiae tantum imputandum est, sic, quum Deus ultimum perfectionis attingat, et instrumentum ejus (quod coelum est) nullum debitae perfectionis patiatur defectum, ut ex iis patet quae de coelo philosophamur,
 20 restat, quod quidquid in rebus inferioribus est peccatum, ex parte materiae subjacentis peccatum sit, et praeter intentionem Dei naturantis et coeli; et quod quidquid est in

Cap. II. ³ V. *secunda*

H. *haec enim est*

⁴ A. *adquisiverit*

F. *inserit Romanum Imperium sive inter adseiverit et Imperii*

⁵ A. et Edd. *quaestionis*

⁶ A. F. P. V. *in qua rationes*

¹¹ F. *presumimus intueri*

¹² A. H. *qui est Deus*

P. *demum in coelo*

¹³, ¹⁴ P. *fluitantem naturam*

¹⁶ H. *inserit et non artifice vel organo inter artis et materiae*

¹⁸ M. *instrum. suum sive organum ejus per celum est*

²² F. H. P. — M. *Dei naturalis. — L. V. Dei narrantis. — A. Celi natura entis. — Edd. omitunt naturantis*

F. *et quidquid est*

Cap. II. ²² Similia habemus in Paradiso AUCTORIS XIII. 67.

*La cera di costoro (rerum generatarum) e chi la duce,
 Non sta d'un modo, e però sotto il segno
 Ideale poi più e men traluce:*

rebus inferioribus bonum, quum ab ipsa materia esse non possit, sola potentia existente, per prius ab artifice Deo sit, et secundario a coelo, quod organum est artis divinae, 25 quam Naturam communiter appellant.

Ex his jam liquet, quod jus, quum sit bonum, per prius in mente Dei est: et quum omne quod in mente Dei est, sit Deus (juxta illud: „Quod factum est, in ipso vita erat“); et Deus maxime seipsum velit, sequitur, quod jus a Deo, 30 prout in eo est, sit volitum. Et quum voluntas et volitum in Deo sit idem, sequitur ulterius, quod divina voluntas sit ipsum jus. Et iterum ex hoc sequitur, quod jus in rebus nihil est aliud, quam similitudo divinae voluntatis. Unde fit, quod quidquid divinae voluntati non consouat, ipsum jus 35 esse non possit; et quidquid divinae voluntati est consouum, jus ipsum sit. Quapropter quaerere, ntrum de jure factum

²⁶ P. *que natura communiter appellatur* — M. *quam natura comm. appellat*

²⁷ Lectio *quatenus jus*, quam affert Zatta, non habetur in F. Omnes quae Fraticell. prae-

cesserunt editiones male: *pro-prius*

²⁸ F. *maxime ipsum sequitur* non legitur in F.

²⁹ *est* deest in F.

³⁰ An *quaerendo*?

*Ond' egli avien ch'un medesimo legno,
Secondo specie, meglio e peggio frutta;
E voi nascete con diverso ingegno.*

*Se fosse a punto la cera dedutta,
E fosse il cielo in sua virtù suprema,
La luce del suggel parrebbe tuita;*

*Ma la natura la dà sempre scema,
Similmente operando all' artista,
Ch' ha l'abito dell' arte, e man che trema.*

*Però, se il caldo amor la chiara vista
Della prima virtù dispone e segna,
Tutta la perfezion quivi s' acquista.*

Cf. ibid. l. 127—130.

³¹ Ibidem XXIX. 32.

*..... quelle (substantiae) furon cima
Nel mondo, in che puro atto fu prodotto.
Pura potenza tenne la parte ima:
Nel mezzo strinse potenza con atto
Tal vime, che giammai non si divina.*

³² EPIST. IACOBI I. v. 7.

³³ EVANG. IOHANN. I. v. 3, 4.

sit aliquid, licet alia verba sint, nihil tamen aliud quaeritur, quam utrum factum sit secundum quod Deus vult. Hoc ergo
 40 supponatur, quod illud quod Deus in hominum societate vult, illud pro vero atque sincero jure habendum sit.

Praeterea meminisse oportet, quod, ut Philosophus docet in primis ad Nicomachum: „Non similiter in omni materia certitudo quaerenda est, sed secundum quod natura
 45 rei subjectae recipit.“ Propter quod sufficienter argumenta sub invento principio procedent, si ex manifestis signis atque sapientum auctoritatibus jus illius populi gloriosi quaeratur. Voluntas quidem Dei per se invisibilis est, sed invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur. Nam
 50 occulto existente sigillo, cetera impressa de illo, quamvis occulto, tradit notitiam manifestam: nec mirum, si divina voluntas per signa quaerenda est; quum etiam humana extra volentem non aliter quam per signa cernatur.

³⁸ L. non tamen aliud quaerit

³⁹ F. P. omittunt quam

^{39, 40} F. Hic supponatur quod Deus in hom. — P. Hoc ergo supp. quod illud in hom.

⁴¹ M. et Edd. recentt. omittunt ut — F. oportet, ut Philos.

⁴² Turr. et Fratic. male in primo

⁴³ F. signis aut sapientum

⁴⁴ Ita emendavimus probante Fraticellio. Codd. et Edd. antiquiores et invisibilia

⁴⁵ intellectu conjecerat Turrins; auctoritatem Bibliorum sequuti,

retinuimus lectionem Codd. et Edd. antiquarum

⁵¹ A. tradit notionem — H. tradidit notitiam

⁵² Edd. quum et hum.

L. M. P. V. humana exempla

⁵³ M. volente — A. voluntatem quam lectionem Zatta et codici F. tribuit. — L. voluntatum

P. per signa quaeratur

Integrum locum, ad quem conferendum est caput quintum verbis „De intentione om-

⁴³ ARISTOTELES in Eth. Nicomach. I. 7, secundum veterem translationem in Operibus S. THOMAE AQUINATIS (Lectio XI.) „Meminisse oportet, certitudinem non in omnibus similiter exquirere, sed in singulis secundum subjectam materiam.“ ⁴⁴ Epist. ad Romanos I. v. 20 „Invisibilia Ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta“ (ποσάφρα) „conspiciuntur.“ — Cf. finem capitis quarti et §. 8. Epistolae ad Reges etc. (Fraticelli p. 444) „Si a creatura mundi invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, et si ex notioribus nobis innotiora: similiter interest humanae apprehensioni, ut per motum coeli motorem intelligamus et ejus velle.“ Voluntatem Dei sigillum dicit, Cf. Parad. VII. 68, 69. VIII. 127. XIII. 68, 75, ceram vero materiam. Ibid. XIII. 67, 73.

[CAPUT III.]

Dico igitur ad quaestionem, quod Romanus populus de jure, non usurpando, Monarchae officium, quod Imperium dicitur, sibi super mortales omnes adsevit. Quod quidem primo sic probatur: Nobilissimo populo convenit, omnibus aliis praeferrri: Romanus populus fuit nobilissimus; ergo con- 5 venit ei, aliis omnibus praeferrri. Adsumpta ratione probatur: nam quum honor sit praemium virtutis, et omnis praelatio sit honor, omnis praelatio virtutis est praemium. Sed constat, quod merito virtutis nobilitantur homines: virtutis videlicet propriae, vel majorum. Est enim nobilitas, virtus 10 et divitiae antiquae, juxta Philosophum in Politicis, et juxta Juvenalem:

„Nobilitas animi sola est atque unica virtus.“

Quae duae sententiae ad duas nobilitates dantur: propriam scilicet, et majorum. 15

Ergo nobilibus, ratione causae, praemium praelationis conveniens est. Et quum praemia sint meritis mensuranda,

nium... per signa exteriora,
ita corruptit Turrius: *quum
ei humana extra quaeratur,
non aliter quam per signa,
voluntas*

Cap. III. ¹ F. Dico ergo

² H. non sibi usurp.

M. P. Monarchiac offic.

³ Ita omnes — Edd. omnes mortales

A. omnes assumit

⁴, ⁵ F. omnibus praeferrri

⁶ A. M. V. omnibus aliis — F. etiam hic omittit aliis

⁷ V. praemium veritatis

¹⁰ F. virtutis scilicet propriae
H. M. virtutes et divit.

¹³ animi, quod, quum non habeatur apud Juvenalem, expunxerunt editores, versus explendi gratia codices manu exarati inserunt unanimi consensu

F. P. est et unica

¹⁴ P. Quae diversae sent.

¹⁶, ¹⁵ A. F. P. — M. primam scil. — Reliqui ad propriam scil.

¹⁷ Ita omnes praeter L. qui (cum editis) habet meritis sint

Cap. III. ¹¹ Quae ex ARISTOTELE refert Dantes, etsi non totidem verbis, habentur in Polit. III. 12, 13, et in Rhetor. II. 15. ¹² JUVENALIS Satir. VIII. 20. ¹⁴ Non duas nobilitates, ut hic, sed unam solummodo, propriis meritis quacsitam, statuit ARCTOR in cantione: *Le dolci rime d'amor ch'io solia:*

*Ed è tanto durata
La così falsa opinion tra nui,
Che l'uom chiama colui*

juxta illud Evangelicum, „Eadem mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis“: maxime nobili, maxime praesente
 20 convenit. Subadsumptam vero, testimonia veterum persuadent; nam divinus poeta noster Virgilius, per totam Aeneidem, gloriosum regem Aeneam, patrem Romani populi fuisse testatur in memoriam sempiternam. Quod Titus Livius,
 25 voluminis, quae a capta Troja sumit exordium, contestatur. Qui quidem invictissimus atque piissimus pater, quantae nobilitatis vir fuerit, non solum sua considerata virtute, sed progenitorum suorum atque uxorum, quorum utrorumque nobilitas hereditario jure in ipsum confluit, explicare nequit
 30 rem, sed summa sequar vestigia rerum.

Quantum ergo ad propriam ejus nobilitatem,

¹⁹ A. F. L. V. messi

²⁰ A. H. L. P. V. subassumpta —
M. subassumpte

A. F. II. L. P. V. — M. et
libri impressi veterum testi-
monia

A. F. H. L. M. P. V. — Edd.
suadent

²² F. P. gloriosissimum

²⁶ Edd. ant. Qui quid. mitissimus

²⁷ A. F. II. L. P. — M. vita fuerit
— V, et Edd. omittunt vir
Edd. inter sed et progenito-
rum inserunt et, quod abest a
codicibus.

²⁸ A. genitorum

³¹ A. et F. non habent ejus

*Uomo gentil, che può dicere, „io fui
Nipote, o figlio di cotai valente,
Benchè sia da niente.
Ma vilissimo sembra a chi 'l ver guata
Cui è scorto il cammino e poscia l'erra.*

Quos versus in Convivio (IV. 3.) ita commentatur: *Federigo di Soave*
... domandato che fosse gentilezza, rispose: „Ch'era antica ricchezza
e be' costumi“. . . . E dico che questa opinione è quasi di tutti coloro
che fanno altrui gentile per essere di progenie lungamente stata ricca;
conciossia cosa che tutti così latrano. — Cf. et AUCTORIS PARAD. XVI. 1.

*O poca nostra nobiltà di sangue!
Se gloriar di te la gente fai
Quaggiù, dove l'affetto nostro langue,*

*Mirabil cosa non mi sarà mai;
Chè là, dove appetito non si torce,
Dico nel cielo, io me ne gloriai.*

*Ben sei tu manto che tosto raccorce,
Sì che, se non s'appou di die in die,
Lo tempo va dintorno con le force.*

¹⁸ EVANG. MATTHAEI 7. v. 2.

audiendus est Poeta noster, introducens in primo Ilioneum orantem sic:

Rex erat Aeneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major et armis.

35

Audiendus est idem in sexto, qui quum de Miscno mortuo loqueretur, qui fuerat Hectoris minister in bello, et post mortem Hectoris, Aeneae ministrum se dederat, dicit ipsum Misenum „non inferiora sequuntur,“ comparisonem faciens de Aenea ad Hectorem, quem prae omnibus Homerus glorificat, ut refert Philosophus in iis, quae de moribus fugiendis ad Nicomachum.

Quantum vero ad hereditariam, quaelibet pars tripartiti orbis tam avis, quam conjugibus illum nobilitasse invenitur.

45

Nam Asia propinquioribus avis, ut Assaraco et aliis qui Phrygiam regnaverunt, Asiae regionem, unde poeta noster in tertio:

Postquam res Asiae, Priamique evertere gentem
Immeritam visum Superis.

50

Europa vero avo antiquissimo, scilicet Dardano. Africa quoque avia vetustissima, Electra scilicet, nata magni nomi-

³³ P. *Ilioneum hortantem*

³⁶ H. *Videndus*

⁴¹ *fugiendis*, quod omnes exhibent, temere in *fugendis* mutavit Turrius, in *fungendis* vero Fraticellius. Temere: respice enim prima septimi Ethices Nicom. libri verba, quae versum Homericum a Philosopho relatum immediate praecedunt: „Circa mores *fugientorum* tres sunt species: malitia, incontinentia et bestialitas.“

⁴² F. ad novam lineam recurrens, capitis initium indicare videtur

⁴⁶ F. *propinquior avis*

⁴⁷ Edd., refragantibus libris manu exaratis, in *Phrygia*
Edd. *regione*

⁴⁸ A. F. P. V. *rex Asiae*

⁵⁰ F. *Immeritum* — L. *Innummeram*

⁵¹ Ita quotquot inspeximus codices et edd. ant.; recentiores omittunt *avo*, et Fratic. vero

⁵² A. F. et V. *Africa vero avia*

³³ VIRGIL. Aeneis I. 544. ³⁶ Ibid. VI. 170. ⁴² ARISTOTELES Eth. Nicomach. VII. 1. (Versio vetus): „Quemadmodum Homerus de Hectore fecit dicentem Priamum quoniam valde erat bonus, neque videbatur viri mortalis puer existere, sed Dei.“ ⁴⁷ VIRGIL. Aeneis III. 1.

nis regis Atlantis; ut de ambobus testimonium reddit Poeta noster in octavo, ubi Aeneas ad Evandrum sic ait:

- 55 Dardanus Iliacae primus pater urbis, et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, et Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, aethereos humero qui sustinet orbes.

Quod autem Dardanus ab Europa originem duxerit,
60 noster Vates in tertio cantat, dicens:

- Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae.
Oenotrii coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
65 Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus.

Quod vero Atlas de Africa fuerit, mons in illa, suo nomine dictus, est testis, quem esse in Africa dicit Orosius, in sua mundi descriptione, sic: „Ultimus autem finis ejus est mons Atlas, et Insulae quas Fortunatas vocant.“ „Ejus,“
70 id est Africae, quia de ipsa loquebatur.

Similiter etiam conjugio nobilitatum fuisse reperio. Prima namque conjux Creusa, Priami regis filia, de Asia fuit, ut superius haberi potest per ea quae dicta sunt. Et quod fuerit conjux, testimonium perhibet noster Poeta in
75 tertio, ubi Andromache de Ascanio filio Aeneam genitorem interrogat sic:

Quid puer Ascanius? superatne, et vescitur aura,
Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa?

⁵⁵ A. et V. *urbis et actor*

⁵⁷ Ultimum et penultimum ver-
sum, quos exhibent libri vete-
res, edd. omittunt.

⁶¹ H. *cognom. dictus*

⁶³ F. *nec fama*

⁶⁵ L. P. V. *Haec vobis*

⁶⁶ M. L. *Quod autem*
F. *de Africa fuit*

⁶⁸ L. *Ultimus amphionis*

⁷⁰ F. *Ejus, scilicet Africae*

⁷¹ A. *omittit etiam; Edd. et*

⁷² F. *uxor Creusa*

⁷³ A. *Poeta dicens in tertio*

⁷⁷ P. *an vescitur — F. evescitur*

⁷⁸ Ultimum hemistichium, Maroni
ignotum, habent omnes. — L.
M. *peperit Troja*

⁵⁵ VIRGIL. Aeneis VIII. 134.
Historiae lib. I. cap. 2. in.

⁶⁰ Ibid. III. 163.
⁷⁴ VIRGIL. Aeneis III. 339.

⁶⁷ OROSII

Secunda, Dido fuit, regina et mater Carthaginensium in Africa; et quod fuerit conjux, idem noster Poeta vaticina- 80
tur in quarto; inquit enim de Didone:

Nec jam furtivum Dido meditatur amorem,
Conjugium vocat; hoc praetexit nominae culpam.

Tertia, Lavinia fuit, Albanorum Romanorumque mater, 85
regis Latini filia pariter et heres; si verum est testimonium
nostri Poetae in ultimo, ubi Turnum victum introducit, oran-
tem suppliciter ad Aeneam sic:

. . . Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre. Tua est Lavinia conjux.

Quae ultima uxor de Italia fuit, Europae regione nobi- 90
lissima.

His itaque ad evidentiam subadsnmptae praenotatis, eni
non satis persuasum est, Romani populi patrem, et per con-
sequens ipsum populum, nobilissimum fuisse sub coelo? Aut
quem in illo duplici concursu sanguinis a qualibet mundi 95
parte in unum virum, praedestinatio divina latebit?

[CAPUT IV.]

Illud quoque, quod ad sui perfectionem miraculorum
suffragio jnvatur, est a Deo volitum, et per consequens de
jure fit. Et quod ista sint vera, patet, quia, sicut dicit
Thomas in tertio suo contra Gentiles: „Miraculum est, quod

⁷⁹ M. V. fuit Dido

Cap. IV. ¹ P. Illud quod ad sui

⁸⁰ M. V. — L. noster vates —
Reliqui omittunt poeta

— H. Illud quoque ad sui

⁸¹ L. simpliciter — H. similiter

² H. cum a Deo volitum

⁸² L. reddere palmas

^{2, 3} P. per cons. a Deo fit

⁸³ F. non habet Europae

³ F. ista sit vera — H. L. ista
sit natura

⁸⁴ Pro illo F. exhibet abbrevia-
tionem quae aliquo significare
videtur.

F. P. patet sic:

F. sicut Thomas

⁸⁵ VIRGIL. Aeneis IV. 171.

⁸⁶ Ibid. XII. 936.

⁸⁷ AUCTORIS

Epist. ad Reges §. 7. „Deum Romanum Principem praedestinasse re-
lucet in miris effectibus.“

Cap. IV. ⁴ THOMAE AQUINATIS Summa contra Gentiles III. 101.
„Haec quae praeter ordinem communiter in rebus statutum quandoque
divinitus fiunt, miracula dici solent.“

- ⁵ praeter ordinem in rebus communiter institutum, divinitus fit.
Unde ipse probat, soli Deo competere, miracula operari: quod auctoritate Moysis roboratur, ubi quum ventum est ad sciniphes, Magi Pharaonis, naturalibus principiis artificiose utentes, et ibi deficientes, dixerunt: „*Digitus Dei est*
¹⁰ *hic.*“ Si ergo miraculum est immediata operatio primi, absque cooperatione secundorum agentium, ut ipse Thomas in praecallegato libro probat sufficienter, quum in favorem alicujus portenditur, nefas est dicere, illud cui sic favetur, non esse a Deo, tanquam beneplacitum sibi provisum. Quare
¹⁵ suum contradictorium concedere sanctum est: Romauum Imperium ad sui perfectionem, miraculorum suffragio est adjunctum; ergo a Deo volitum, et per consequens, de jure fuit et est.

Quod autem, pro Romano Imperio perficiendo, miracula
²⁰ Deus portenderit, illustrium auctorum testimoniis comprobatur. Nam sub Numa Pompilio, secundo Romanorum rege, ritu Gentilium sacrificante, ancile de coelo in urbem Deo

⁵ *statutum pro institutum legitur apud Aquinatem*

⁷ *M. Moysi*

⁹ *L. M. P. V. — H. cinifes — F. synifes — A. sinistros — Edd. cyniphes*

¹⁰ *M. Si vero*

¹² *protenditur habent codices et Turrinus. Sed portenditur, quod legitur in editt. antt. magis placet, quum Deos auspicia vel oracula portendere, non protendere dicamus*

¹⁴ *A. a Deo tanquam beneplacito sibi — F. addens beneplacitum sic*

H. L. Quia suum

¹⁵ *F. P. — V. concederunt sacrum — H. L. concedere falsum — A. M. conc. factum — Ficinus conc. licitum legisse videtur — Edd. conc. visum*

¹⁷ *In cod. H. deest fuit — Edd. antt. fit*

²⁰ *A. P. V. et edd. antt. — F. partem dederit — Reliqui protenderit*

^{22, 23} *A. H. L. P. V. — M. Deo volente — Editt. a Deo electam*

⁷ *Exodus 8. v. 12—14. „Extende virgam tuam et percutite pulverem terrae, et sint sciniphes (al. „ciniphes“) in universa terra Aegypti.“*

⁹ *Exodus 1. c. v. 15.*

¹⁴ *Cf. Auctoris Epist. ad Reges §. 8. „Si a prima hujus ignis favilla revolvamus praeterita, ex quo scilicet Argis hospitalitas a Phrygibus denegata, et usque ad Octaviani triumphos gesta revisere vacet; nonnulla eorum videbimus humanae virtutis omnino culmina transcendisse, et Deum per homines, tanquam per coelos novos, aliquid opertum fuisse.“*

electam delapsam fuisse, Livius in prima parte testatur. Cujus miraculi Lucanus in nono Pharsaliae meminit, incredibilem vim auctri, quam Libya patitur, ibi describens; 25 ait enim:

. . . . Sic illa profecto
Sacrificio cecidere Numae, quae lecta juvenus
Patricia cervice movet; spoliaverat Auster,
Aut Boreas populos ancilia nostra ferentes. 30

Quumque Galli, reliqua urbe jam capta, noctis tenebris confisi, Capitolium furtim subirent, quod solum restabat ad ultimum interitum Romani nominis, anserem, ibi non ante visum, cecinisse, Gallos adesse, atque custodes ad defendendum Capitolium excitasse, Livius et multi scriptores 35 illustres concorditer contestantur. Cujus rei memor fuit Poeta noster, quum clypeum Aeneae describeret in octavo; canit enim sic:

In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat, 40
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat.

At quum Romana nobilitas, premente Hannibale, sic caderet, ut ad finalem Romanae rei delectionem non restaret 45 nisi Poenorum insultus ad urbem, subita et intolerabili gran-

²⁶ Edd. male ait enim sic: Sic illa

²⁸ A. F. H. P. V. Sacrificio

H. L. P. laeta juvenus

²⁹ F. H. L. P. V. movit

F. spoliaverit

³³ A. ultimum introitum — ultimum non habetur in F.

M. ans. omnino ante non visum

²⁷ F. defendendum

F. incitasse

³⁶ F. attestantur

³⁹ A. F. L. Malius

⁴³ F. dilectionem — A. delectationem — Frat. delectionem

⁴⁶ F. P. subita intolerab.

²³ Anciliorum de coelo delapsorum historiam non refert, sed ut in transitu tangit Livius I. 20. 4. et V. 52. 7. ²¹ LUCANI Pharsalia IX. 477.

³⁵ LIVIUS V. 47. Cf. AUCTORIS Convivium IV. 5: Non pose Iddio le mani proprie, quando li Franceschi, tutta Roma presa, prendeano di furto Campidoglio di notte, e solamente la voce di un'oca fe' ciò sentire? ³⁷ VIRGIL. Aeneis VIII. 652.

dine proturbante, victores victoriam sequi non potuisse, Livius in bello Punico inter alia gesta conscribit.

Nonne transitus Cloeliae mirabilis fuit, quum mulier,
⁵⁰ quumque captiva in obsidione Porsenae, abruptis vinculis, miro Dei auxilio adjuta, transnavit Tiberim, sicut omnes fere scribae Romanae rei ad gloriam ipsius commemorant?

Sic illum prorsus operari decebat, qui cuncta sub ordinis pulchritudine ab aeterno providit; ut, qui, visibilis, erat
⁵⁵ miracula pro invisibilibus ostensurus, Idem, invisibilis, pro visibilibus illa ostenderet.

[CAPUT V.]

Quicumque praeterea bonum Reipublicae intendit, finem juris intendit. Quodque ita sequatur, sic ostenditur: Jus est

⁴⁷ H. V. — A. F. L. M. P. et edd. antt. *perturbante*

⁴⁸ P. *scribit*

⁴⁹ A. L. P. *Cocleae* — H. *Colee* — V. *Coclee* — In P. tamen *Cloelie* inter lineas substitutum.

⁵⁰ H. L. M. P. V. — F. *quantumcunque capt.* — A. *quoque capt.* — Edd. *et captiva*

⁵¹ V. et editt. *adjuta auxilio*
 F. L. P. V. *transnavit* — A. *transiit*

⁵² H. *ut qui visibile erat* — Ficinus *ut qui invisibilis erat legisse videtur*

⁵³ H. *Idem invisibile* — A. *Id. visibilis.*

⁵⁴ A. L. H. *pro invisibilibus*
 Totius loci restitutionem quam olim talem proposueram: *ut, qui visibilis visibilia erat miracula pro invisibilibus ostensurus, idem invisibilis per visibilia illa se ostenderet, jam rejiciendam esse credo.*

Cap. V. ⁵⁵ F. *Quodque illa* — F. *sequitur*, quam lectionem in cod. V. secunda manus in marg. correxit

⁴⁶ Minus ad LIVII locum XXVI. 11. respexisse puto auctorem quam ad OROSIIUM IV. 17: „Ubi expositae utrimque acies constiterunt, in conspectu Romae, praemium victoris futurae, tantus subito se imber e nubibus grandine mixtus effudit, ut turbata agmina, vix armis retentis, in sua se castra colligerent.“ ⁴⁷ AUREL. VICTOR. De viris illustr. cap. 13. OROSIIUS l. c. II 5. „Nisi hostem“ (Porsenam) „... Cloelia admirabili transmeati fluminis audacia permovisset, profecto Romani compulsi fuissent perpeti aut captivitatem, hoste inistente superati, aut servitutem, recepto regi subjecti.“ Cf. LIVIUM II. 13. ⁴⁸ Haec ita intelligenda esse puto: Deus, dum visibilis, in Christo esset, ut invisibilia Divinitatis arcana manifestaret, miracula hominibus ostendit. Eadem ratione, Deus, nunc rursus invisibilis, ad significandum Romanum Imperium orbis terrarum, id est effectum visibilem, divinitus esse praedestinatum, miracula Romanam historiam concomitantia operatus est et operatur. Cf. supra cap. 2 in f.

realis et personalis hominis ad hominem proportio, quae servata hominum servat societatem, et corrupta corrumpit. Nam illa Digestorum descriptio, non dicit quod quid est ⁵ juris, sed describit illud per notitiam utendi illo. Si ergo definitio ista bene quid est, et quare comprehendit, et ejuslibet societatis finis est commune sociorum bonum; necesse est, finem ejusque juris bonum commune esse, et impossibile est jus esse, bonum commune non intendens. ¹⁰ Propter quod bene Tullius in prima Rhetorica: „Semper,“ inquit, „ad utilitatem Reipublicae leges interpretandae sunt.“ Quod si ad utilitatem eorum, qui sunt sub lege, leges directae non sunt, leges nomine solo sunt, re autem leges esse non possunt. Leges enim oportet homines devincere ¹⁵ ad invicem, propter communem utilitatem. Propter quod bene Seneca de lege in libro de quatuor virtutibus, „Legem vineulum“ dicit „humanae societatis.“ Patet igitur, quod quicumque bonum Reipublicae intendit, finem juris intendit. Si ergo Romani bonum Reipublicae intenderunt, ²⁰ verum erit dicere, finem juris intendisse.

⁴ A. corrumpitur

⁵ A. quod quidquid — F. quod quidem

⁶ M. est jus

⁷ A. et quando — F. M. V. et quia — H. et quem

⁸ H. ejuslibet juris

¹² sunt, quod codd. habent omnes, omittunt edd.

F. P. sub lege directae

¹⁴ F. nomine solam sunt

¹⁵ F. M. V. devincere — A. dividere

¹⁷ Edd. quum in libro

quatuor deest in L.

H. virtutibus cardinalibus

¹⁸ F. H. V. dicat

¹⁹, ²⁰ II. omittit quae inter primum et alterum Reipublicae leguntur.

²¹ A. verum est

Cap. V. ³ Haec juris definitio, unde sumta sit, nescio. ⁵ L. 1. pr. Dig. De Justitia et jure (l. 1.): „Ut eleganter Celsus definit, jus est ars boni et aequi.“ ¹¹ CICERO de Inventionem I. 38 (68.) „Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicae servimus, ex reipublicae commodo atque utilitate leges interpretemur.“ ¹⁷ MARTINUS abbas DUMIENSIS, deinde episcopus Braccariensis, Formula honestae vitae, sive de quatuor virtutibus cardinalibus (Maxima Biblioth. Patrum Lugd. Anisson 1677. Tom. X, p. 382 sq.) Cap. 4: „Justitia non nostra constitutio, sed divina lex est, et vinculum societatis humanae.“ — Hoc opusculum Senecae injuria tribui, quum Convivium scriberet, intellexisse videtur Dantes. Ibi enim (III. 8.) non adjecto auctoris nomine provocat ad librum „delle quattro virtù cardinali.“

Quod autem Romanus populus bonum praefatum intenderit, subjiciendo sibi Orbem terrarum, gesta sua declarant. In quibus, omni cupiditate submota, quae rei publicae semper adversa est, et universali pace cum libertate dilecta, ²⁵ populus ille sanctus, pius et gloriosus, propria commoda neglexisse videtur, ut publica pro salute humani generis procuraret. Unde recte illud scriptum est: Romanum Imperium de fonte nascitur pietatis.

³⁰ Sed quia de intentione omnium ex electione agentium, nihil manifestum est extra intendentem, nisi per signa exteriora, et sermones inquirendi sunt secundum subjectam materiam, ut jam dictum est; satis in hoc loco habebimus, si de intentione populi Romani signa indubitabilia tam in ³⁵ Collegiis, quam in singularibus personis ostendantur.

De Collegiis quidem, quibus homines ad Rempublicam quodammodo religati esse videntur, sufficit illa sola Ciceronis auctoritas in secundis Officiis: „Quamdiu“, inquit, „Imperium Reipublicae beneficiis tenebatur, non in- ⁴⁰ juriis, bella aut pro sociis aut de Imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii; Regum, populorum, et nationum portus erat et refugium Senatus. Nostri autem Magistratus Imperatoresque in ea re maxime laudem capere

²² H. L. *populus Romanus* —
M. *populus ille*

²⁴ Edd. contra unanimem codicum consensum *remota*, et paulo postea *semper aversa*

²⁵ F. H. P. *utili pace*

²⁷ F. *ut publica commoda*

²⁸ F. *procuraret. Recte*

²⁹ F. P. *Et quia*

³² A. *exquirendi*

³³ F. *satis enim in hoc*
P. *habemus*

³⁵ F. *ostenduntur*

²⁷ *quodammodo* deest in L. —
Edd. vett. *quodam*

Pro *videntur*, quod, praeter L. in quo legitur *viderentur*, omnes peraeque codd. exhibent, editt. habent *jure debent*

³⁸ A. F. H. L. P. V. — M. et edd. *in secundo de Officiis*

⁴⁰ A. F. M. et edd. male pro *Imperio*

⁴² F. *Nostri autem et Mag.* —
Reliqui et edd. *Nostri et Magistratus*

²⁹ Eadem sententia, quae unde hausta sit, ignoro, recurrit in epistola Regibus inscripta §. 3. „Ignosceat omnibus misericordiam implorantibus, quum sit Caesar, et Majestas ejus de fonte defluat pietatis.“

³⁸ Cicero de Officiis II. S. (26. 27.)

studuerunt, si provincias, si socios acqutate et fide defeu-
dissent; itaque illud patrociniū orbis terrarum potius, quam 45
Imperium poterat nominari.“ Haec Cicero.

De personis autem singularibus compendiose pro-
grediar. Numquid non bonum commune intendisse dicendi
sunt, qui sudore, qui paupertate, qui exilio, qui filiorum
orbatone, qui amissione membrorum, qui denique animarum 50
oblacione bonum publicum exaugere conati sunt?

Nonne Cincinnatus ille sanctum vobis reliquit exem-
plum, libere deponendi dignitatem in termino, quum, as-
sumptus ab aratro, Dictator factus est, ut Livius refert?
Et post victoriam, post triumphum, sceptrō imperatorio re- 55
stitutō Consulibus, sudaturus post boves ad stivam libere
reversus est. Quippe in ejus laudem Cicero, contra Epi-
curum, in iis quae de Fine bonorum, disceptans, hujus beue-
ficii memor fuit: „Itaque,“ inquit, „et majores nostri ab ar-
atro duxerunt Cincinnatum illum, ut Dictator esset.“ 60

Nonne Fabricius altum nobis dedit exemplum avari-

⁴⁴ *studuerunt* deest in F.

⁴⁵ L. M. *progrediat*

⁵⁰ P. *abscissione* (in marg.: „alias
amissione“)

⁵¹ M. et edd. *augere*

⁵³ M. *in animo* — L. *in agro* —
F. *in toto*

⁵⁶ H. L. M. P. V. et versio Fi-
cini — F. *subditurus* (Zatta
subditur) — A. *se daturum* —

Edd. *subadactus* (Princeps in
marg. *subditus*)

F. *ad scivas* — *alias silvas*
— M. *ad sua* — A. *et asinam*
libere, quod habent F. H. L.

M. P. V. omittunt A. et edd.

⁵⁴ H. L. P. V. *disiectans* — A.
dixerat

⁶¹ F. H. P. V. et versio Ficini
— A. L. M. et edd. (praeter
Turrium) *alterum exemplum*

⁵⁴ LIVIUS VI. 29, 29. ⁵⁷ OROSIUM magis quam Livium sequutum
esse auctorem nostrum, illius docent verba, quae habentur in ejus Histo-
riis II. 12. „Quinctius Cincinnatus.... Dictator.... qui repertus ruri,
ab aratro accersitus ad fascēs, sumpto honore, instructoque exercitu,
jugum bonū equis imposuit, victoriamque quasi stivam tenens, sub-
jugatos hostes prae se primus egit.“ Cf. AUCTORIUS Parad. VI. 46.

... *Quinzio che dal cirro*
Negletto fu nomato

ejusque Convivium IV. 5. „Chi dirà di Quinzio Cincinnato fatto Ditta-
tore, e tolto dall' aratro, dopo il tempo dell' ufficio, spontaneamente
quello rifiutando, allo arare essere tornato?“ ⁵⁹ De finib. bonor. et
malor. II. 4 (12.)

65 tiae resistendi, quum pauper existens, pro fide qua Reipublicae teuebatur, auri grande pondus oblatum derisit, ac derisum, verba sibi convenientia fundens, despexit, et refutavit? Hujus etiam memoriam confirmavit Poeta noster in sexto, cum caneret:

. . . . parvoque potentem
Fabricium.

70 Numquid non praeferendi leges propriis commodis, memorabile nobis exemplar Camillus fuit? qui, secundum Livium, damuatus exilio, postquam patriam liberavit obsessam, et spolia etiam Romana Romae restituit, universo populo reclamante, ab urbe sancta discessit, nec ante reversus est, quam sibi repatriaui licentia de auctoritate Senatus
75 allata est. Et hunc magnanimum Poeta commendat in sexto, quum dicit:

. . . . referentem signa Camillum.

Nonne filios, an non omnes alios, postponendos patriae libertati, Brutus ille primus edocuit? quem Livius dicit,

⁶⁴ V. verba convenientia

L. exemplum

⁶⁵ etiam inter codices abest ab uno V. et praeterea ab edd.

⁷⁰ F. L. M. P. obsessam spolia

A. F. L. M. P. V. et edd. antiq. — V. et edd. recent. confirmat

⁷³ P. ab urbe sanata

⁷⁵ A. oblata — L. illata

Turrius et Fratic., nescio qua auctoritate moti, esset

⁶⁹ A. Non et quid praef. — V. Non quid praef.

⁷⁸ A. Numne

A. L. M. praeponendos

⁷⁰ H. memoriale

⁶³ EUTROPII Breviarium II. 7. Cf. AUCTORIS Convivium I. c. „Chi dirà che fosse senza divina spirazione Fabrizio, infinita quasi moltitudine d'oro rifiutando, per non volere abbandonare sua patria?“ Purgat. XX. 25. ⁶⁶ VIRGIL. Aen. VI. 544. ⁷¹ LIVIUS V. 32, 44 — 46. 49. Cf. EUTROPIUM I. c. I. 18. et AUCTORIS Convivium loco quo supra: „Chi dirà di Camillo, sbandeggiato e cacciato in esilio, esser venuto a liberare Roma contro alli suoi nemici, e dopo la sua liberazione spontaneamente essere tornato in esilio per non offendere la senatoria autorità, senza divina istigazione?“ ⁷⁵ VIRGIL. Aen. VI. 826. ⁷⁹ LIVIUS II. 5. Cf. OROSIUM II. 5. VALERII MAXIMI Memorab. V. 8. 1. AUREL. VICTOR De viris illustr. cap. 10 et AUCTORIS Convivium I. c. „Chi dirà di Torquato, giudicatore del suo figliuolo a morte per amore del pubblico bene, senza divino ajutorio ciò avere sofferto? e Bruto predetto similmente.

Consulem existentem, proprios filios cum hostibus conspicientes morti dedisse. Cujus gloria renovatur in sexto Poetae nostri, de ipso canentis:

. . . . Natosque pater nova bella moventes
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit.

Quid non audendum pro patria, nobis Mucius persuasit, quum incautum Porsenam invasit, quum deinde manum errantem, non alio vultu quam si hostem cruciari videret, suam adhuc, cremari adspiciebat? Quod etiam Livius admiratur testificando.

Accedunt nunc illae sacratissimae victimae Deciorum, qui pro salute publica devotas animas posuerunt: ut Livius, non quantum est dignum, sed quantum potuit, glorificando renarrat. Accedit et illud inenarrabile sacrificium severis-

⁸⁰ F. P. *Consule existente*

⁸¹ F. *morti desisse*

⁸¹, ⁸² F. *Poeta noster*

⁸³ A. V. *patri*

⁸⁴ V. *pulchram* — A. *plena*

A. P. *vocavit* — L. *vocabat*
— F. H. *clamavit*

⁸⁵ M. *Quid autem aud.*

A. F. *audiendum* — P. *audiendus*

⁸⁶ A. F. H. L. M. P. — V. *invasit, deinde* — Edd. *inv., ac deinde*

⁸⁶, ⁸⁷ F. H. P. V. — L. M. *manu errantem* — A. *manum erectam* — Edd. *manum suam qua aberrasset*

⁸⁷ H. L. M. P. V. *cruciare*

⁸⁸ *suam adhuc*, quod in omnibus libris manu exaratis legitur, eiecerunt impressi.

P. *cruciari* — A. *triumphari*
P. *videbat*

F. H. L. P. V. — M. *Et etiam Liv.* — A. *Quod Liv.* — Edd. *Quod et Liv.*

⁸⁹ L. *Accedunt illae* — H. et Edd. *Accedant illae sacratissimae* deest in A. et V. L. *lacrimae Dec.*

⁹⁰ F. L. M. *potest*

⁹¹ L. et editt. *narrat*

Turr. et Fratic. *Accedat* — L. *et accedit*

⁹², ⁹³ F. *serenissimi* — L. *severissimae*

⁸¹ VIRGIL. Aen VI. 821. ⁸⁸ LIVIUS II. 12. Cf. VALER. MAX. l. c. cap. 12 et AUCTORIS Convivium l. c. „... Muzio la sua mano propria incendere, perchè fallato avea il colpo che per liberare Roma pensato avea.“ ⁹¹ LIVIUS VIII. 9. IX. 28, 29. Cf. VALER. MAX. l. c. l. 3. V. 6. Nr. 5, 7. AUREL. VICTOR. l. c. cap. 26, 27 et AUCTORIS Convivium l. c. „Chi dirà de' Decii . . . che posero la loro vita per la patria.“ — Parad. VI. 47

. i Deci . . .
Ebber la fama che volentier mirro

simi verae libertatis auctoris Marci Catonis; quorum al-
 95 teri pro salute patriae mortis tenebras non horruerunt; alter,
 ut mundo libertatis amores accenderet, quanti libertas esset
 ostendit, dum e vita liber decedere maluit, quam sine liber-
 tate manere in illa. Horum omnium nomen egregium voce
 Tullii recalescit, in iis quae de Fine Bonorum. Inquit
 100 enim Tullius hoc de Deciis: „Publius Decius, princeps in ea
 familia, Consul, quum se devoveret, et equo admisso in
 mediam aciem Latinorum irruerat, aliquid de voluptatibus
 suis cogitabat, ubi eas caperet, aut quando? quum sciret
 confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio
 105 peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putavit? Quod

⁹⁴ P. — F. *veri libertatis* — V. *veritatis libertatis* — Reliqui omittunt *verae*

F. H. L. M. P. V. et Ficinus in versione — A. et editt. *tutoris*

⁹⁵ F. L. M. P. V. — A. *alterius pro* — H. Ficinus et edd. *alter pro* L. M. P. V. — F. *horruerit* — A. *occurrerunt* — H. Ficius et editt. *horruit*

⁹⁶ In P. deest *amores* — Turr. et Fratic. *amorem* F. P. *accederet*

⁹⁸ Edd. *remanere in illa*. — F. *man. etiam illa*

⁹⁹ L. *recalescit*

¹⁰¹ V. *Consulem*. (Apud Tullium *Consulatus*.)

H. L. M. P. V. *equo amisso*

¹⁰² Turrius et Fratic. contra codicum auctoritatem, ipsiusque Ciceronis textum: *irrueret num aliquid*

F. H. V. *voluntatibus*

¹⁰³ Ita scripsimus cum Ficino. (*in che modo ei li pigliasse*) Turrius et Fratic. — L. et editt. *antiqui ubi eam* — M. *ut eam* — A. *ubi etiam* — F. P. *ubi ut eam* — V. *nisi ut eam* — H. *ubi nisi ut eam* — Apud Ciceronem: *cogitabat? Nam ubi eam, alias: cog.? ubi autem cap.*

¹⁰⁴ P. V. *ardentior* — L. M. *ardentiori*

¹⁰⁵ F. H. V. *voluntatem*

⁹⁷ Conf. Auctoris Purgatorium I. 71.

Libertà che è sì cara,

Come sa chi per lei vita rifiuta.

Tu il sai; chè non ti fu per lei amara

In Utica la morte, ove lasciasti

La vesta che al gran di sarà sì chiara.

Et Convivium I. c.: „O sacratissimo petto di Catone, chi presumerà di te parlare? Certo maggiormente parlare di te non si può, che tacere e seguitare Jeronimo quando nel proemio della Bibbia, là dove di Paolo tocca, dice che meglio è tacere, che poco dire.“ ⁹⁹ CICERO de Finib. bon. et mal. II. 19. (61.)

quidem ejus factum, nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto Consulatu suo filius; neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, Consul eo cecidisset in praelio, seque e continenti genere tertiam victimam Reipublicae tribuisset." In iis vero quae de Officiis, de Catone dicebat: 110
 „Non enim alia in causa Marcus Cato fuit, alia caeteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt; atque caeteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod levior eorum vita, et mores fuerunt faciliores. Catoni vero quum incredibilem natura tribuisset gravitatem, eamque perpetua con- 115
 stantia roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum ei potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit."

[CAPUT VI.]

Declarata igitur duo sunt; quorum unum est, quod quicumque bonum reipublicae intendit, finem juris intendit: aliud est, quod Romani populus subjiciendo sibi orbem, bonum publicum intendit. Nunc arguatur ad propositum sic:

¹⁰⁶ F. *Quia quidquid ejus*
 Ita omnes cum Cicerone —
 Edd. *non fuisset imit.*

¹⁰⁸ F. *consulte cecidisset* — A
 Ciceronis textu abest eo

¹⁰⁹ P. *sicque* — F. *sique*
 H. M. V. — P. et edd. *et*
continenti — F. *et in conti-*
nenti — A. *in continenti* —
 L. *continenti*

¹¹⁰ F. *In iis vero de Off.*

¹¹¹ H. *Num cum* — F. L. M.
Num enim

¹¹² Abbreviationis signum, quod
 habetur in F. *delicto* (pro vitio)
 legendum esse videtur

¹¹³ *si se* deest in F. L. M. P. V.
 A. *quod livor* — In textu
 Ciceronis *quod lenior*

¹¹⁴ Ita omnes cum Cicerone. —
 Edd. *dum incredibilem*

¹¹⁶ H. M. *semper* (sine conjun-
 ctione)

¹¹⁷ *permansisset* deest in F. P.
 Cap. VI. ' A. F. L. H. non indi-
 cant novi capituli initium.

A. F. H. V. — M. P. *De-*
clarat — L. *Declarant* —
 Versio Ficini et Edd. *Decla-*
randa. Sed utrumque (finem
 juris intendere, qui bonum rei-
 publicae intendunt, ut Roma-
 num populum, quum orbem
 terrarum sibi subjiceret, finem
 juris intendisse) jam in praecedente
 capitulo exposuit auctor.
 F. H. *Decl. ergo*

¹¹⁰ IDEM de Offic. I. 31. (112.)

- 5 Quicumque finem juris intendit, cum jure graditur: Romanus populus subjiendo sibi orbem, finem juris intendit, ut manifeste per superiora in isto capitulo est probatum; ergo Romanus populus subjiendo sibi orbem, cum jure hoc fecit; et, per consequens, de jure sibi adscivit Imperii dignitatem.
- 10 Quae conclusio, ut ex omnibus manifestis illata sit, manifestandum est hoc, quod dicitur: quod quicumque finem iuris intendit, cum jure graditur. Ad ejus evidentiam advertendum, quod quaelibet res est propter aliquem finem, aliter esset otiosa; quod esse non potest, ut superius dice-
- 15 batur. Et quemadmodum omnis res est ad proprium finem, sic omnis finis propriam habet rem, ejus est finis. Unde impossibile est, aliqua duo per se loquendo, in quantum duo, finem eundem intendere; sequeretur enim idem incon-
- 20 veniens, quod alterum scilicet esset frustra. Quum ergo juris finis quidam sit, ut jam declaratum est; necesse est, fine illo posito, jus poni, cum sit proprius et per se juris effectus. Et quum in omni consequentia impossibile sit ha-
- 25 bere antecedens absque consequente, ut hominem sine animali, sicut patet construendo et destruendo; impossibile est, juris finem quaerere sine jure, quum quaelibet res ad proprium finem se habeat velut consequens ad antecedens: nam impossibile est, bonam valetudinem membrorum attin-

⁷ A. manifestissime

⁸ A. sibi adquisivit

¹⁰, ¹¹ Ita omnes (nisi quod L. pro illata habeat illa, et hocque pro hoc). — Editi cum Ficino: *Quae conclusio ex omnibus manifestis illata est. Manifestandum est autem quod dicitur*

¹¹, ¹² M. quisque finem juris intendens

¹² F. cum motu graditur

¹⁶ F. omnis finis habet proprium esse

¹⁷ F. P. Unde impolitice

¹⁹ F. inconv. scilicet quod alt. esse

²⁰ H. L. M. P. consentiente Ficino („perchè egli è alcuno fine della ragione,“); neque aliter conjecerat BOEHMERUS. — F. quedam — V. et Edd. quidem — In A. deest quidam

²¹ et destruendo deest in F. et P. Edd. sic impossibile

²³ M. finem queri — P. finem quem — H. finem esse

²⁵ F. siend consequ. — per consequ.

²⁷ est omitunt M. P. V.

Cap. VI. ⁷ „In isto,“ puta in quinto capitulo.

gere sine sanitate. Propter quod evidentissime patet, quod finem juris intendentem, oportet cum jure intendere; nec valet instantia, quae de verbis Philosophi eubuliam pertractantis elici solet. Dicit enim Philosophus: „Sed et hoc falso syllogismo, sortiri, quod quidem oportet sortiri, per quod autem, non, sed falsum medium terminum esse.“ Nam si ex falsis verum quodammodo concluditur, hoc est per accidens, in quantum illud verum importatur per voces illationis; per se enim verum nunquam sequitur ex falsis, signa tamen veri bene sequuntur ex signis, quae sunt signa falsi. Sic et in operabilibus. Nam, licet fur de furto sub-

³⁰ F. nec valet sententia

³¹ ³⁰ Lectio quam in textum recepinus, licet obscuriorem, siue ulla varietate habetur in F. L. P. V., et ad verbum convenit cum loci Aristotelici versione antiqua. — Pro terminum esse H. exhibet tibimmini est. — M. omittit Philosophus, et quod quidem oportet sortiri — Paulo latius distat A. dicit enim Philosophus super hoc falso syllogismo sortitur quod quidem oportet per quod autem rell. — Editt. antiquiores habent: Dicit enim sed et hoc falso syllogismo: Sortiri, quod quidem oportet sortiri, sortiri oportet, per quod autem rell., neque aliter Turrius. — Fraticellius, conjecturam olim a me

propositam sequutus: dicit enim: Falso syllogismo sortiri quod quidem oportet sortiri, posse: per quod autem rell. — BOEHMERUS nuper coniecit: dicit enim in sexto ad Nicomachum, falso syllog. rell.

³⁴ A. H. — F. M. P. V. et editt. antiqu. Nam si ex syllogismis — L. Nam si ex philosophis — Nam si ex falsis syllogismis, quod, quum Ficiuum ita habuisse viderem, commendaveram, in textum recepit Fraticell.

³⁶, ³⁷ L. sequitur ex philosophis significatum veri bene sequ. ex signis quae sunt signa philosophi

³⁸ P. Nam si fur — M. Ut hujusmodi: fur

³¹ ARISTOTELIS Eth. Nicom. VI. 10. (ex vers. vet.): „Eubulia . . . consilium quoddam . . . Rectitudo quaedam est eubulia consilii . . . Talis rectitudo consilii eubulia, quae boni adeptiva. Sed est et hoc falso syllogismo, et quod quidem oportet facere sortiri, per quod autem non, sed falsum medium terminum esse.“ Cf. THOMAM AQUINATEM ibi lectio VIII.: „Manifestum est, quod non dicitur recte syllogizare, qui veram conclusionem per falsum medium concluderet; unde consequens est, quod non sit vere eubulia, secundum quam aliquis adipiscitur finem quem oportet, non autem per viam per quam oportet.“ Longe clarius siue dubio rem exponit versio BERNARDI FEBRIANI: „Fieri tamen potest, ut falsa ratiocinatione bonum assequamur; per quod tamen oportet, non assequamur, sed medius terminus falsus sit.“

veniat pauperi, non tamen eleemosyna dicenda est, sed est
 40 actio quaedam, quae, si de propria substantia fieret, eleemosynae formam haberet. Similiter est de fine juris: quia si aliquid, ut finis ipsius juris, absque jure obtineretur, ita esset finis juris, hoc est commune bonum, sicut exhibitio facta de male acquisito est eleemosyna: et sic, quum in pro-
 45 positione dicatur de fine juris existente, non tantum appa-
 rente, instantia nulla est. Patet igitur, quod quaerebatur.

[CAPUT VII.]

Et illud quod natura ordinavit, de jure servatur: natura enim in providendo non deficit ab hominis providentia, quia si deficeret, effectus superaret causam in bonitate, quod est impossibile. Sed nos videmus, quod in collegiis insti-
 5 tuendis, non solum ordo collegarum ad invicem consideratur ab instituente, sed etiam facultas ad officia exercenda, quod est considerare terminum juris in collegio, vel in ordine; non enim jus extenditur ultra posse. Ergo ab hac providentia natura non deficit in suis ordinatis. Propter quod
 10 patet, quod natura ordinat res cum respectu suarum facultatum; qui respectus est fundamentum juris in rebus a natura positum. Ex quo sequitur, quod ordo naturalis in rebus absque jure servari non possit, quum inseparabiliter

³⁹ A. F. M. P. — Reliqui et impr. dicendum est

^{41, 42} A. H. L. consentiente Ficino — F. quod si aliquid — M. quasi aliquod — P. quia sicut — V. et edd. quia si aliud

⁴² H. M. aut finis
F. absque fine

⁴³ Edd. juris finis
Edd. bonum commune

⁴⁴ F. de malo acquis.
Fratric., sicut olim emenda-
veram, esset eleem.

⁴⁵ A. F. P. et editt. praeter Fratric. non tamen app.

⁴⁶ F. Patet ergo quod quaer. — A. addit in fine capitis: erat illud quod natura ordinaverat
Cap. VII. ¹ H. quod natura ordinat

⁶ Editt: sed et facultas

⁸ F. jus ostenditur

¹⁰ H. qualitatium

¹¹ M. Ficinus et edd. recentt. — Antiquiores cum reliquis codd. rebus et natura

juris fundamentum ordini sit annexum. Necesse est igitur,
ordinem de jure servari. 15

Romans populus ad imperandum ordinatus fuit a natura,
et hoc sic declaratur: Sicut ille deficeret ab artis perfectione,
qui finalem formam tantum intenderet, media vero, per quae
ad formam pertingeret, non curaret; sic natura, si solam
formam universalem divinae similitudinis in universo inten- 20
deret, media autem negligeret. Sed natura in nulla per-
fectione deficit, quum sit opus divinae intelligentiae; ergo
media omnia intendit, per quae ad ultimum suae intentionis
devenitur.

Quum ergo finis humani generis sit, et sit aliquod me- 25
dium necessarium ad finem naturae universalem; necesse
est, naturam ipsam intendere. Propter quod bene Philo-
sophus, naturam semper agere propter finem, in secundo
De naturali auditu probat. Et quia ad hunc finem

¹⁴ H. P. igitur est — M. est ergo
— A. F. ergo est

¹⁵ A. F. L. P. — H. ordinatum
de jure servari — M. quod
natura ordinavit, de jure ser-
vari — V. quod ordinavit de
jure servari. Recentior tamen
manus inter quod et ordina-
vit adjecit quidquid natura. —
Ficin. et edd. ad unam omnes:
quod quidquid natura ordina-
vit, de jure servari debeat

¹⁷ A. H. L. M. P. — V. et sic
decl. — F. et editt. quod sic
decl.

¹⁸ F. media autem

¹⁹ L. ad formam attingeret

²⁰ A. formam diversalem — L.
form. humilem — P. form. velut

²¹ L. M. mediam autem

F. Si natura

²³ F. suae perfectionis

²⁵ et sit, quod abest a codicibus
et editis, ut plenam et intelli-
gibilem redderemus orationem,
inserendum esse duximus. Cf.
vers. Ficini: *Adunque esistendo
il fine della ragione umana,
esiste un certo mezzo neces-
sario al fine universale della
natura, e quindi è necessario
che la natura a questo attenda.*

²⁶ F. P. naturae velle necesse

²⁷ F. P. naturam ipsam — A.
ipsam naturam

Cap. VII. ²³ „ad ultimum,“ puta finem, „suae intentionis.“
²⁷ „ipsum,“ medium scilicet. ²⁹ ARISTOTELIS *Physica* (de physico
auditu) II. 1. (vers. ant.): „Est igitur natura principium alicujus et causa
movendi et quiescendi, in quo est primum per se, et non secundum ac-
cidens.“ Ibi cap. 2: „Adhuc quod cujus causa fit et finem ejusdem,
et quaecunque sunt propter hoc. Natura autem finis est, et cujus
causa fit.“

30 natura pertingere non potest per unum hominem, quum multae
sint operationes necessariae ad ipsum, quae multitudinem requi-
runt in operantibus; necesse est naturam producere hominum
multitudinem ad diversas operationes ordinatorum, ad quod
multum conferunt, praeter superiorem influentiam, locorum
35 inferiorum virtutes et proprietates. Propter quod videmus,

³⁰ F. *natura attingere*

sas operationes. — M. et edd.

³¹ F. *sunt operationes*

ad operationes

F. P. *necessariissimae* — M.

³⁴ F. P. *multum conferre potest*

V. *necesse*

— V. *multum confert*

³² M. P. *requirit* — F. *requiritur*

F. P. *omitunt praeter*

V. *in operationibus*

F. *superiorum influentia*

³³ A. F. H. L. P. — V. *ad ver-*

³⁵ H. et edd. *inferiorum et virtutes*

³¹ ad ipsum finem humani generis. ³⁴ „superiorem:“ puta coe-
lorum „influentiam.“ ³⁴ Idem fere argumentum tractat Aucton in
Parad. VIII. 97 sqq.

*Lo ben ehe tutto il regno che tu scandi
Volge e contenta, fa esser virtute
Sua provvidenza in questi eorpi grandi;*

*E non pur le nature provvedute
Son nella mente eh' è da sè perfetta,
Ma esse insieme con la lor salute.*

*Per ehe quantunque questo arco saetta
Disposto cade a provveduto fine,
Sì come eosa in suo segno diretta.*

*Se ciò non fosse, il ciel ehe tu cammine
Producerebbe sì li suoi effetti,
Che non sarebbero arti, ma ruine;*

*E eiò esser non può, se gl' intelletti
Che moron queste stelle non son manchi,
E maneo il primo che non gli ha perfetti.*

*Vuoi tu ehe questo ver più ti s' imbianehi?
Ed io: Non già, perèhè impossibil veggio
Che la natura, in quel eh' è uopo, stanehi.*

*On d' egli ancora: Or dī, sarebbe il peggio
Per l' uomo in terra, se non fosse cive?
Sì, rispos' io, e qui ragion non cheggio.*

*E può egli esser, se giù non si vive
Diversamente per diversi officii?
No, se il maestro vostro ben vi scrive.*

*Sì venne dedueendo infino a quici;
Pocchia conehinse: Dunque esser diverse
Convien dei vostri effetti le radici:*

*Per ehe un nasce Solone ed altro Xerse,
Altro Melchisedech, ed altro quello
Che rolando per l' aere, il figlio perse.*

quod quidam non solum singulares homines, quin etiam populi, apti nati sunt ad principari, quidam alii ad subijci atque ministrare: ut Philosophus adstruit in iis quae de Politicis; et talibus, ut ipse dicit, non solum regi est expediens, sed etiam justum, etiamsi ad hoc cogantur. 40

Quae si ita se habent, non dubium est, quin natura locum et gentem disposuerit in mundo ad universaliter principandum; aliter sibi defecisset, quod est impossibile. Quis autem fuerit locus, et quae gens, per dicta superius et per dicenda inferius satis est manifestum, quod fuerit Roma, et 45 cives ejus, sive populus. Quod etiam Poeta noster valde subtiliter in sexto tetigit, introducens Anchisen praemonentem Aeneam, Romanorum patrem, sic:

³⁶ V. videmus quod quidem

³⁷ A. F. H. L. P. V. — M. quidam alii subj. — Editt. quidam ad subj.

³⁹ F. L. M. — A. H. P. V. et edd. de Politicis

⁴⁰ Edd. sed et justum — A. addit est

H. M. ad haec

F. P. cogatur

⁴² utiliter pro universaliter habent

A. F. L. M. P. — Nobiscum

faciunt H. V. Ficius et editt.

⁴⁴ A. Quis autem sit

P. per praedicta — M. praedicta

^{41, 45} per dicenda quod libri veteres exhibent ad unum omnes, exulat ab editis.

⁴⁵ H. satis est jam monif.

⁴⁶ A. F. H. M. P. V. — L. et edd. Quod et

⁴⁷ L. sublimiter

*La circular natura, ch' è suggello
Alla cera mortal, fa ben sua arte,
Ma non distingue l' un dall' altro ostello.*

*Quinci addirien ch' Esau si diparte
Per seme da Jacob, e vien Quirino
Da sì vil padre che si rende a Marte.*

*Matura generata il suo cammino
Simil farebbe sempre ai generanti,
Se non vincesse il provveder divino.*

Cf. et Purgator. XIV. 35.

³⁹ ARISTOTELIS Politica I. 8. (translatio antiqua) „In quibusdam determinatum, quod tale, quorum quidam huic expedit servire, huic autem dominari, et justum est, et oportet hunc quidem subijci, hunc autem principari, quo nati sunt principatu, principari.“ THOMAS AQUINAS ibid.: „In quibusdam distinguitur per naturam, et in talibus expedit, huic quod serviat, et illi quod dominetur, et hoc etiam justum est. Et hoc probat, quia opportunum, quod unusquisque subijciatur vel principetur, secundum quod habet aptitudinem naturalem: unde et his qui habent aptitudinem naturalem ad hoc, expedit, quod dominantur servis.“ ⁴⁸ VIROIL. Aen. VI. 545.

50

Excudent alii spirantia mollius aera,
 Credo equidem; vivos ducent de marmore vultus,
 Orabunt causas melius, coelique ~~meatus~~
 Describent radio, et surgentia sidera dicent:
 Tu regere imperio populos, Romane, memento;
 Hae tibi erunt artes, pacique imponere morem,
 Parcere subjectis, et debellare superbos.

55

Dispositionem vero loci subtiliter tangit in quarto, quum introducitur Jovem ad Mercurium de Aenea loquentem isto modo:

60

Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
 Promisit, Grajumque ideo bis vindicat armis:
 Sed fore qui gravidam imperiis, belloque frementem
 Italiam regeret.

Propterea satis persuasum est, quod Romanus populus a natura ordinatus fuit ad imperandum. Ergo Romanus populus subijciendo sibi orbem, de jure ad imperium venit.

[CAPUT VIII.]

Ad bene quoque venandum veritatem quaesiti, scire oportet, quod divinum iudicium in rebus quandoque hominibus est manifestum, quandoque occultum.

Et manifestum potest esse dupliciter, ratione scilicet, et fide.

Nam quaedam iudicia Dei sunt, ad quae humana ratio propriis pedibus pertingere potest, sicut ad hoc: Quod homo pro salute patriae seipsum exponat. Nam si pars

⁴⁹ A. F. *spirantia melius*

⁵⁰ P. *equidem, et vivos*

⁵² F. *radio surgentia*

⁵¹ H. L. V. *Haec tibi*

F. *pacemque imponere more*

⁵³ M. *Propter quod* — P. *Pre-
terea*

Edd. *populus Romanus*

a *natura* legunt omnes —

Editt. simpliciter exhibent
natura

⁵⁴ M. *ad imperandum*

⁵⁵ *ibidem* IV. 227.

Cap. VIII. ² F. *oportet ad div.
jud. — P. oportet ad divinam
providentiam*

^{4, 5} F. P. *scil. rat. et fide*

⁶ F. P. *Nam quae iudicia*

⁷ F. *pedibus perficere*

⁸ *pro*, quod praeter omnes libros manu exaratos habent edd. ant., excidit in Ginevrina (1740) et, quae eam sequuntur sunt, Venetis saec. praeterlapsi.

debet se exponere pro salute totius, quoniam homo sit pars quaedam civitatis, ut per Philosophum patet in suis¹⁰ Politicis; homo pro patria debet exponere seipsum, tamquam minus bonum pro meliori. Unde Philosophus ad Nicomachum: „Amabile quidem enim et uni soli; melius et divinius vero genti et civitati.“ Et hoc iudicium Dei est; aliter humana ratio in sua rectitudine non sequeretur naturae intentionem, quod est impossibile.¹⁵

Quaedam etiam iudicia Dei sunt, ad quae, etsi humana ratio ex propriis pertingere nequit, elevatur tamen ad illam enim adiutorio fidei eorum quae in sacris literis nobis dicta sunt; sicut ad hoc: Quod nemo, quantumque moralibus et intellectualibus virtutibus, et secundum habitum et²⁰ secundum operationem perfectus, absque fide salvari potest, dato, quod nunquam aliquid de Christo audiverit; nam hoc ratio humana per se iustum intueri non potest, fide tamen

⁹ H. totius corporis

¹⁰ Ita in omnibus codd. — Edd. ut ait Philosophus

¹¹ F. L. M. — Reliqui et edd. Politis

^{12, 14} L. — Concordant A. H. M. P. V. praeter leviores quasdam lectionis varietates: pro enim, quod ab H. prorsus abest, M. exhibet esse, F. vero est, et pro genti P. habet enti et M. senatus. Ultimum et non legitur in A. — Pessime corruptum hunc locum ita exhibent edd. *Amabile quidem esse, et uni soli melius, sed divinius genti et civitati.*

¹⁴ Edd. post *Dei est* cum Ficino inserunt *cognoscibile*; sed

obstat unanimis codd. consensus

¹⁷ Ita F. H. L. M. P. V. licet varient in ordine verborum (F. P. *jud. et. sunt D. — V. et. sunt D. iud.*) — A. enim *jud. sunt Dei* — Edd. autem *sunt Dei iudicia*

H. si humana — Edd. humana ratio, etsi

¹⁸ F. attingere

¹⁹ F. cum auctoritate

fidei et eorum, auctoritate Ficini ni fallor moti, sed reprobantibus libris manu exaratis et edd. antiquis, habent Turrius et Fratic.

F. H. L. V. *sanctis literis*

²² F. L. M. nam hec

Cap. VIII. ¹¹ ARISTOTELIS Politica I. 2. ¹³ Ejusd. Ethica Nicom. I. 1. (Transl. ant.) „Amabile quidem enim et uni soli, melius vero et divinius genti et civitatibus.“

- 25 adjuta potest. Scriptum est enim ad Hebracos: „Impos-
 sibile est sine fide placere Deo.“ Et in Levitico: „Homo
 quilibet de domo Israel, qui occiderit bovem, aut ovem, aut
 capram in castris vel extra castra, et non obtulerit ad ostium
 tabernaculi oblationem Domino, sanguinis reus erit.“ Ostium
 30 tabernaculi Christum figurat, qui est ostium conclavis aeterni,
 ut ex Evangelio elici potest: occisio animalium, operationes
 humanas.

Occultum vero est iudicium Dei, ad quod humana
 ratio, nec lege naturae, nec lege scripturae, sed de gratia
 35 speciali quandoque pertingit, quod fit pluribus modis: quan-
 doque simplici revelatione, quandoque revelatione discepta-
 tione quadam mediante. Simplici revelatione dupliciter:

²⁵ V. *aducta potest*

²⁶ F. P. *Et etiam Levitice — I.
 M. Etiam Levitico*

²⁹ *oblat. Dom. sangu. reus erit.
 Ostium tabern. abest a F. P.*

³⁰ F. *ostium et clavis — Ficina
 il quale è l'uscio e la chiave
 dello eterno regno.*

³³, ³⁴ Ita consentiente Ficino om-
 nes (Codex M. omittit *quod et de*)
 — Editi: *ab humana ratione,
 quae nec lege naturae, nec
 lege scripta ad eum pertingit,
 sed de gratia*

³⁵ M. *contingit.*

²⁵ PAULI Epist. ad Hebr. 2. v. 6. Cf. quae de eadem quaestione
 disputat AUCTOR in Parad. XIX. 70.

*... Tu dicevi: Un uom nasce alla riva
 Dell' Indo, e quivi non è chi ragioni
 Di Cristo, nè chi legga, nè chi scriva;*

*E tutti i suoi voleri ed atti buoni
 Sono, quanto ragione umana vede,
 Senza peccato in vita o in sermoni.*

*More non battezzato e senza fede;
 Ov' è questa giustizia che il condanna?
 Ov' è la colpa sua, se ei non crede?*

*Or tu chi sei, che vuoi sedere a scranna,
 Per giudicar da lungi mille miglia,
 Con la veduta corta d'una spanna?*

*Certo a colui che meco s' assottiglia,
 Se la scrittura sopra voi non fosse,
 Da dubitar sarebbe a meraviglia.*

²⁶ III. MOYS. 17. v. 3, 4. ³¹ EVANG. IOHANN. 10. v. 7, 9. ³² „Nos
 moraliter offerimus vitulum, quum carnis superbiam vincimus; agnum,
 quum irrationales motus corrigimus; haedum, quum lasciviam supera-
 mus; columbam, dum simplices sumus; turturem, dum castitatem ser-
 vamus; panes azymos, quum non in fermento malitiae, sed in azymis
 sinceritatis et veritatis epulamur.“ (ISIDORUS.)

aut sponte Dei, aut oratione impetrante. Sponte Dei dupliciter: aut expresse, aut per signum. Expresse, sicut revelatum fuit iudicium Samueli contra Saulem; per signum, 40 sicut Pharaoni revelatum fuit per signa, quod Deus iudicaverat de liberatione filiorum Israel. Oratione impetrante, quod sciebat, qui dicebat secundo Paralipomenon: „Quum ignoremus quid agere debeamus hoc solum habemus residui, quod oculos nostros ad Te dirigamus.“ 45

Disceptatione vero mediante dupliciter: aut sorte, aut certamine. Certare etenim, ab eo quod est certum facere, dictum est. Sorte quidem Dei iudicium quandoque re- 50 latur hominibus, ut patet in substitutione Matthiae in Actibus Apostolorum.

Certamine vero dupliciter Dei iudicium aperitur: vel ex collisione virium, sicut fit per duellum pugilum, qui duelliones etiam vocantur; vel ex contentione plurium ad aliquod signum praevalere conantium, sicut fit per pugnam athletarum currentium ad bravium. Primus horum 55 modorum apud Gentiles figuratus fuit in illo duello Herculis et Antaei, ejus Lucanus meminit in quarto Pharsaliae, et Ovidius in nono de rerum transmutatione. Secundus figu-

⁴² Edd. *per signum* — Nobiscum faciunt codd. et Ficinus

F. judicaverit de lib. — Edd. ant. *iudicaverat de lib.* — V. *indicar. liberationem*

⁴³ Numerum singularem, codd. A. et M. sequuti, restituiimus, quum verba ex Paralipomenis relata sint unius Josaphat. — Caeteri et edd. exhibent *quod sciebant, qui dicebant* Citatio textus biblici exstat in omnibus praeter L. et V., sed deest in edd.

⁴⁴ H. — reliqui omnes *ignoramus*

⁴⁵ V. *residuum*

⁴⁶ Ita in omnibus praeter P. in quo est lacuna. — Edd. *ut ad te oculos dirigamus*

⁴⁷ L. — F. P. *Certate et tamen* — A. H. V. *Certare etiam* — M. et edd. *Certare enim*

⁴⁸ A. F. H. P. V. — Reliqui et edd. *Sorte siquidem* Edd. *quandoque Dei iudicium*

⁴⁹ V. *quod patet*

A. P. *Mathei*

⁵⁰ A. H. L. M. V. *ex collectione*

⁵¹ P. *qui perduelliones*

⁵² Edd. *Primus istorum*

⁵³ A. *transformatione*

⁴⁰ I. Samuel. (Cathol. Regum) cap. 15. ⁴¹ II. Moys. cap. 7 sq.
⁴² II. Chron. (Cathol. Paralipom.) 20. v. 12. ⁴³ Actus 1.
v. 26. ⁴⁴ LUCANI Phars. IV. 593. ⁴⁵ OVID. Metamorphos. IX. 183.

ratur apud eosdem in Atalanta et Hippomene, in decimo de
60 rerum transmutatione.

Similiter et latere non debet, quoniam in his duobus
decertandi generibus ita se habet res, ut in altero sine in-
juria decertantes impedire se possint, puta duelliones, in altero
vero non; non enim athletae impedimento in alterutrum uti
65 debent. Quamvis Poeta noster aliter sensisse videatur
in quinto, quum fecit remunerari Enryalum. Propter quod
melius Tullius in tertiis Officiis hoc prohibuit, sententiam
Chrysippi sequens; ait enim sic: „Scite Chrysippus, ut multa:
Qui stadium (inquit) currit, eniti et contendere debet, quam
70 maxime possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet,
nullo modo debet.“

His itaque in Capitulo distinctis, duas rationes efficaces
ad propositum accipere possumus; scilicet a disceptatione
athletarum unam, et a disceptatione pugilum alteram: quas
75 quidem prosequar in sequentibus et immediatis Capitulis.

[CAPUT IX.]

Ille igitur populus, qui cunctis athletizantibus pro im-
perio mundi praevalnit, de divino iudicio praevaluit. Nam

⁵⁹ Edd. in decimo ejusdem

⁶⁰ H. transformatione — lectio
de rerum terminis, quam re-
fert Zatta, non habetur in F.

⁶¹ Similiter in P. conjungitur
cum periodo praecedente

⁶² F. possunt

⁶³ M. et edd. autem non

⁶⁴ Edd. aliter sentire

A. F. L. M. videtur

⁶⁵ F. L. P. V. — H. in suis Of-
ficiis — Reliqui et edd. in ter-
tio de Officiis

⁶⁶ H. L. M. P. V. Te Chrysippus
— A. F. Te Crispus

⁶⁰ F. M. currenti cont. — P. currit
etiam cont. — H. tunc con-
tendere

H. post debet inserit viribus
suis

⁷⁰ H. ut rivat — Edd. (cum
ipso Cicerone) retinent autem
(suppl. autem eum), quod abest
a codicibus.

H. L. qui concertet — F. P.
certet, omisso quicum

⁷³ Edd. in Capitulo hoc

⁷⁴ Omnes praeter A, una et altera
Cap. IX. ' F. Ille ergo pop. —
P. Ille pop.

⁵⁶ OVID. Metam. X. 569. ⁶¹ „quoniam“ more medi aevi pro
„quod“ usurpatum. ⁶³ VIRGIL. Aeneis V. 337 sq. ⁶⁷ CICERO de
Officiis III. 16. (42.)

quum diremtio universalis litigii magis Deo sit curae, quam diremtio particularis, et in particularibus litigiis quibusdam per athletas divinum iudicium postulatur, juxta tritum pro-⁵ verbum: Cui Deus concedit, benedicat et Petrus; nullum dubium est, quin praevalentia in athletis pro Imperio mundi certantibus Dei iudicium sit sequuta. Romanus populus, cunctis athletizantibus pro Imperio mundi, praevaluit: quod erit manifestum, si considerentur athletae, si consideretur¹⁰ et braviu sive meta. Braviu sive meta fuit, omnibus praeesse mortalibus; hoc enim Imperium dicimus. Sed hoc nulli contigit, nisi Romano populo: hic non modo primus, quin etiam solus attingit metam certaminis, ut statim patebit.

Primus namque in mortalibus, qui ad hoc braviu an-¹⁵ helavit, Ninus fuit, Assyriorum rex; qui, quamvis cum consorte thori Semiramide per uonaginta et plures annos (ut Orosius refert) Imperium mundi armis tentaverit, et Asiam totam sibi subegerit, non tamen occidentales mundi partes eis unquam subiectae fuerunt. Horum amborum²⁰ Ovidius memoriam facit in quarto, ubi dicit in Pyramo:

Cottilibus muris cinxisse Semiramis orbem;

et infra:

Convenient ad busta Nini, lateantque sub umbra.

³ *directio* habent omnes codd.

⁴ A. *direptio* — reliqui etiam hic *directio*

⁵ A. L. *postulamus* — M. *postulemus*

Edd. *juxta jam tritum*

⁶ F. P. *Deus concedat*

H. *nulli dubium*

¹⁰ F. *quod est manifestum* — H. et P. *quod erit maximum*

Inter *athletae* et *si consid.* conjunctionem, quam sensus quodammodo desiderare videtur, inserit Fratic. Sed sufficit alterum et inter *consid.*

et *braviu*, quod (a Ven. in *etiam* mutatum) abest a F. et H.

¹² A. H. P. V. *contingit* — F. *convenit*

¹⁴ Edd. *quin et solus*

Edd. *qui attingit* — A. F. H. P. *attingit* — V. *contingit*

¹⁵ Ita omnes (ab uno M. abest in) — Edd. *inter mortales*

¹⁷ Edd. *annos et plures*

¹⁸ A. ut Servius refert

F. *armis tractaverit*

¹⁹ Edd. *totam Asiam* — H. *Assyriam totam*

²¹ A. H. V. *memoriam fecit*

- 25 Secundus, Vesoges, rex Aegypti, ad hoc bravium spiravit: et quamvis Meridiem atque Septentrionem in Asia exagitaverit, ut Orosius memorat, nunquam tamen dimidiam partem orbis obtinuit; quinimo a Scythiis, inter quasi athlothetas et terminum, ab incepto suo temerario est aversus.
- 30 Deinde Cyrus rex Persarum tentavit hoc, qui, Babylone destructa, imperioque Babylonis ad Persas translato, nec adhuc partes occidentales expertus, sub Tamiride regina Scytharum vitam simul et intentionem deposuit.

- Post hos vero Xerxes, Darii filius et rex in Persis, cum tanta gentium multitudine mundum invasit, eum tanta potentia, ut transitum maris, Asiam ab Europa dirimentis, inter Seston et Abydon, ponte superaverit. Cujus

25 P. Sec. Vesoges — M. Sec. Vesoses — A. Sec. Vesotes — L. Sec. Veloces — H. sed Swesortes — F. V. Sec. Xerxes — Etiam in Orosii et Justini (II. 3.) codd. variat nominis scriptura.

26 P. aspiravit

27 P. pro exagitaverit habet ex Egipto venit

28 M. dimidiam partem mundi — F. dimid. orbis

29 Verba inter quasi — terminum, quae neque apud Ficinum, neque in edit. habentur, auctoris esse, nequit dubitari, quum, plus minusve corrupta, in omnibus legantur. Exstant qualia in textu exhibentur in F. P. et V. — Pro quasi A. habet quos, H. quae — Pro athlotetas, V. athletatas, L. et M. atholotas, A.

athletas, et pro terminum, L. terminum

30 Edd. Persarum rex

F. tractavit hoc

31 Edd. nec quidem adhuc

32 Tamiride exhibent F. H. M. V. — Thameride (cum VALERIO MAXIMO IX. 10. ext. 1.) A. P. — Thameride L. — Tamiri Auctor noster in Purg. XII. 56. — Edd. cum OROSIO II. 7. aliisque Tomiride

23 H. L. M. V. — A. vitam simul et intentione — F. P. vita sim. et intentione — Edd. vitam simul cum intentione

35 H. invasit et cum

36 transitus maris habent omnes codd.

37 Edd. ant. Abydon

L. pontem sup.

P. V. superavit

27 OROSII'S Histor. I. 14. 29 AUCTOREM id significare voluisse puto, quod Vesoges (vel Vexoris) ad ultimam jam fere metam, inter iudices certaminis et ipsum terminum, pervenerit, quum a Scythiis superaretur. Vocem athlothetarum ex ARISTOTELIS Eth. Nicom. I. 2. haurisse videtur noster.

operis admirabilis Lucanus in secundo Pharsaliae memor fuit. Canit enim ibi sic:

Talis fama canit tumidum super aequora Xerxem 40
Construxisse vias;

et tandem miserabiliter ab incepto repulsus, ad bravium pervenire non potuit.

Praeter istos, et post, Alexander rex Macedo maxime omnium ad palmam Monarchiae propinquans, dum per legatos ad deditionem Romanos praemoneret, apud Aegyptum, ante Romanorum responsionem, ut Livius narrat, in medio quasi cursu collapsus est. De ejus etiam sepultura ibidem existente Lucanus, in octavo, invehens in Ptolemaeum regem Aegypti, testimonium reddit dicens: 50

Ultima Lageae stirpis perituraque proles
Degener, incestae sceptris cessure sorori,
Quum tibi sacrato Macedo servetur in antro.

³⁸ P. opus admirabile — V. operis admirabiliter

A. F. H. L. P. — V. fuit memor — Edd. meminuit

³⁹ L. P. — A. enim ibi sicut — F. H. M. V. et edd. ant. enim sic

⁴⁰ H. Talem — Edd. Tales
Impressa Lucani exemplaria habent *aequ. Persen*

⁴¹ H. rex Macedonum — A. rex Macedon

⁴⁶ A. F. H. L. P. — V. praemoneretur — M. et editt. praemonet

⁴⁷ A. H. L. M. P. V. et Ficinus — F. et edd. pessime ante Romanorum rationem

⁴⁸ V. Ptholomaeum

⁴⁹ Omnes, tam manu exarati, quam typis expressi pro *sorori*, quod est in Lucano, exhibent *sororis*

³⁸ LUCAN. Pharsal. II. 672. ⁴⁷ Tales fabulas ut tradat tantum abest LIVIUS, ut potius (IX. cap. 18 Nr. 6.) Alexandri nomen Romanis conavis ne fama quidem notum fuisse arbitretur. Graeci quidem, CLITARCHUM sequuti, legatos Romanorum Alexandrum tunc Babylone morantem adiisse ferunt; sed, si NIEBUHRUM (Hist. Rom. III. 194.) exceperis, nostri temporis auctores tantum non omnes, neque hanc narrationem fide dignam existimant. Longe aliter quae sub mentito CALLISTHENIS nominis circumferuntur recentioris aevi scripta, JULIUSQUE VALERIUS eorum pedisequus rem expediunt, quibus si credideris, Alexandrum jam ante Indicam expeditionem cum exercitu in Italiam trajecisse, et a Romanis summo honore exceptum, eos in fidem suam recepisse, diees. Sed et haec ab auctoris nostri narratione magnopere distant. Tam hoc ex loco igitur, quam ex illo Inferni (XIV. 31.) statuendum erit, Dantem fabulis circa res ab Alexandro gestas nostratibus incognitis usum esse. ⁴⁹ LUCAN. Pharsal. VIII. 692.

„O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei,“ quis
 55 hic te non obstupescere poterit? Nam conantem Alexandrum
 praepedire in cursu coathletam Romanum, tu, ne sua teme-
 ritas prodiret ulterius, de certamine rapuisti.

Sed quod Roma palmam tanti bravii sit adepta, multis
 comprobatur testimoniis; ait enim Poeta noster in primo:

60 Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
 Hinc fore ductores, revocato a sanguine Tencri,
 Qui mare, qui terras omni ditione tenerent.

Et Lucanus in primo:

Dividitur ferro regnum, populique potentis
 65 Quae mare, quae terras, quae totum possidet orbem,
 Non cepit fortuna duos.

Et Boethius in secundo, quum de Romanorum principe
 loqueretur, sic inquit:

Hic tamen sceptro populos regebat,
 70 Quos videt condens radios sub undas
 Phoebus extremo veniens ab ortu,
 Quos premunt septem gelidi triones,
 Quos notus sicco violentus aestu
 Torret, ardentes recoquens arenas.

75 Hoc etiam testimonium perhibet seriba Christi Lucas, qui
 omnia vera dicit, in illa parte sui eloquii: „Exivit edictum
 a Caesare Augusto, ut describeretur universus orbis.“ In
 quibus verbis universalem mundi jurisdictionem tunc Roma-
 norum fuisse, aperte intelligere possumus.

⁵⁴ *divitiarum*, quod habent omnes,
 abest a Ficino et ab edd.

A. F. M. P. V. *scientiae et
 sapientiae*

⁵⁶ F. P. *cursu quo athletam*

⁵⁸ A. M. *testimoniis comprobatur*
 — Edd. *approbatur testim.*

⁶⁰ Pessimum editorum errorem

*Qui mare, qui terras, qui to-
 tum* rell. legentium, unus pro-
 bat F.

⁷⁰ H. *sub undis*

⁷² H. *Quos notus*

⁷⁸ A. F. P. — H. M. *etiam in
 illa* — L. et edd. *etiam illa
 V. dicit: Exivit*

⁵⁴ PAULI Epist. ad Roman. 2. v. 33.

⁵⁸ VIRGIL. Aeneis I. 234.

⁶² LUCAN. Pharsal. I. 109.

⁶⁷ BOETHIUS De consolat. philos. II.

Metr. 6. ⁷⁵ EVANG. LUCAE 2 v. 1.

Ex quibus omnibus manifestum est, quod Romanus populus cunctis athletizantibus pro Imperio mundi praevaluit: ergo de divino iudicio praevaluit, et per consequens de divino iudicio obtinuit, quod est de jure obtinuisse.

[CAPUT X.]

Et quod per duellum acquiritur, de jure acquiritur. Nam ubicumque humanum iudicium deficit, vel ignorantiae tenebris involutum, vel propter praesidium iudicis non habere; ne justitia derelicta remaneat, recurrendum est ad illum, qui tantum eam dilexit, ut quod ipsa exigebat, de proprio sanguine ipse moriendo supplevit. Ude Psalmus: „Justus Domini et justitias dilexit.“ Hoc autem fit, quum de libero adsensu partium, non odio, sed amore justitiae, per virum tam animi quam corporis mutuam collisionem, divinum iudicium postulatur. Quam quidem collisionem, quia primitus unius ad unum fuit ipsa inventa, duellum appellamus.

Sed semper cavendum est, ut, quemadmodum in rebus bellicis prius omnia tentanda sunt per disceptationem quamdam, et ultimum per proelium dimicandum est, ut Tullius et Vegetius concorditer praecipunt, hic in Re militari, ille

⁸² M. *ergo divino iudicio*

F. ab uno ad alterum praevaluit prosilit.

Frat. iudicio praevaluit, per cons.

Cap. X. ³, ⁴ H. iudicis, quod haberi nequit, justitia

⁴ V. justitia non maneat derel. — F. ne just. derel. maneat

⁶ A. H. L. V. — P. sanguine suo mor. suppl. — F. M. et editt. sanguine moriendo suppl. — F. sangu. ipse complevit

A. Unde satur Psalmista

⁷ Copulam, quae habetur in textu sacro et in omnibus codd. manuscriptis, praeter Ambr., omittunt editt.

A. M. justitiam

⁸ F. libero consensu

⁹, ¹⁰ M. diurnum jud. — F. divin. auxilium

¹² F. omnia tractanda

¹⁴ M. et ultimo

In V. deest per — in P. deest per proelium

Cap. X. ¹ Cf. ENGELBERTUM ADMONTENSEM De ortu et fine Rom. imp. cap. 11: „Regnum Romanorum ab initio et deinceps triplici justitia adeptum est dominium et imperium aliorum regnorum sibi subjectorum: Primo per justitiam bellicam; quia illa regna, quae justo bello devicta sibi subiecit, iuste sub ipsius imperio et dominio permanserunt.“ ⁶ Psalm. 11. (Cathol. 10.) v. 7. ¹⁵ VEGETIUS De re milit. Prologus libri III (?).

vero in Officiis; et quemadmodum in cura medicinali ante ferrum et ignem omnia experienda sunt, et ad hoc ultimo recurrendum; sic omnibus viis investigatis pro iudicio de lite habendo, ad hoc remedium ultimo, quadam iustitiae necessitate coacti recurramus.

Duo igitur formalia duelli apparent: unum hoc, quod nunc dictum est; aliud, quod superius tangebatur: scilicet, ut non odio, non amore, sed solo zelo iustitiae, de communi adsensu agonistae seu duelliones palaestram ingrediantur. Et propter hoc bene Tullius, quum de hac materia tangeret; iniebat enim: „Sed bella, quibus Imperii corona proposita est, minus acerbè gerenda sunt.“

Quod si formalia duelli servata sunt (aliter enim duellum non esset), iustitiae necessitate de communi adsensu congregati propter zelum iustitiae, nonne in nomine Dei congregati sunt? Et si sic, nonne Deus in medio illorum est, quum ipse in Evangelio nobis hoc promittat? Et si Deus adest, nonne nefas est, arbitrari, iustitiam succumbere posse? quam ipse in tantum diligit, quantum superius praenotatur. Et si iustitia in duello succumbere nequit, nonne de jure acquiritur, quod per duellum acquiritur?

¹⁷ P. omnia tentanda

A. L. P. — H. ad hujusmodi — Reliqui et edd. ad haec

¹⁸ A. F. H. M. P. V. — L. et edd. omn. viis prius invest.

¹⁹ A. H. L. M. V. — F. P. et edd. remedium ultimum
F. quidem iustitiae

²⁰ F. Duo ergo

²¹ A. H. L. M. P. — libri impr. sed solo iustitiae zelo. — F. sed zelo just. — In V. est lacuna

²² Fraticell., vitio typosethae, nisi fallor, omittit haec

²³ F. P. bella pro quibus
Apud Ciceronem Imp. gloria

²⁴ CICERO De officiis I. 12. (35.)
MATTHAEI 15. v. 20.

²⁵ A. F. L. P. V. et edd. antiqu. — H. M. et Turrius cum Fratic. servanda

²⁶ L. duellum non erit

²⁷ F. P. nonne et nomine

²⁸ F. in Evangel. hoc — P. in Ev. nobis haec

²⁹ F. H. L. M. — P. habitari iustit. — A. V. et editt. habendo iustit.

³⁰ A. quam ille

³¹ Edd. antiqu. in bello succumb. Inde a verbis succumbere nequit usque ad verba sub edicto Romanae auctoritatis circa finem capituli duodecimi (p. 80 v. 29) est lacuna in cod. Palatino.

³² De offic. l. c.

³³ EVANG.

Hanc veritatem etiam gentiles ante tubam Evangelicam cognoscebant, quum iudicium a fortuna duelli quaerebant. Unde bene Pyrrhus ille, tam moribus Aeacidarum, quam sanguine generosus, quum Legati Romanorum pro redimen- 40 dis captivis ad illum missi fuerunt, respondit:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;
Non cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro, vitam cernamus ntrique.
Vosne velit, an me, regnare Hera, quidve ferat sors, 45
Virtute experiamur. Et hoc simul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite.

Haec Pyrrhus. Heram vocabat fortunam, quam causam 50 melius et rectius nos divinam providentiam appellamus. Unde caveant pugiles, ne pretio constituent sibi causam: quia non tunc duellum, sed forum sanguinis et iniustitiae dicendum esset, nec tunc arbiter Deus adesse credatur, sed ille antiquus hostis, qui litigii fuerat persuasor. Habeant 55 semper, si duelliones esse volunt, non sanguinis et iniusti-

³⁸ A. F. H. M. V. — L. et edd.
agnoscebant

Edd. antt. *ad fortunam*

⁴¹ H. *respondeat*

⁴² Inter *Nec* et *mi* A. H. L. M.
V. inserunt *inquit*

⁴⁶ M. et edd. recentt. pessime
experiamus

Verba *Et hoc simul accipe dictum* absunt a codd. A. H. L. V.

⁴⁸ A. H. L. V. cum textu Ciceronis — F. M. et editt. *Horundem*

⁴⁹ Ultimam versus partem, (*doque volentibus cum magnis Dis*) quam ex libro de Officiis suppleverunt editt. neque codd. habent, neque Ficinus

³⁹ F. H. L. V. *Hic Pyrrh. — A. Hoc Pyrrh.*
F. M. *vocabant*

⁴¹ H. *quam causam nos melius et certius dir.*

⁴² Edd. ant. *caveant pupiles*
A. H. L. M. V. *pretium constituent*

⁴³ A. H. V. *sanguinis et iustitiae*
— L. *sanguinis et iustius*

⁴⁴ F. *adesse dicatur*

⁴⁵ F. *fuit persuasor*
F. et *habeant*

⁴⁶ A. F. H. L. V. *non sanguine et iustitiae* — M. et edd. antiqui. *non sanguinis et iustitiae*
— Ficinus: *mercato di sanguine et d'ingiustitia*

⁴² Sunt versus Ennii, quos refert Cicero l. c.

tiae mercatores, in ostio palaestrae ante oculos Pyrrhum, qui pro imperio decertando sic anrum despiciebat, ut dictum est.

Quod si contra veritatem ostensam de imparitate virium
60 instetur, ut adsolet, per victoriam David de Golia obtentam instantia refellatur. Et si gentiles aliud peterent, refellant ipsam per victoriam Herculis in Antaeum. Stultum enim est valde, vires, quas Deus confortat, inferiores pugile suspicari.

Jam satis manifestum est, quod per duellum acquiritur,
65 de jure adquiri.

[CAPUT XI. (X.)]

Sed Romanus populus per duellum adquisivit imperium; quod fide dignis testimoniis comprobatur: in quibus manifestandis non solum hoc apparebit, sed etiam quidquid a primordialibus imperii Romani dijudicandum erat, per duellum esse discussum.

Nam de primo, quum de sede patris Aeneae, qui primus pater hujus populi fuit, verteretur litigium, Turno Rutulorum rege contra staute, de communi amborum regum adsensu, ad ultimum, propter divinum beneplacitum inquirendum, inter se solum dimicatum est, ut in ultimis Aeneidos canitur. In quo quidem agone tanta victoris Aeneae elementia fuit, ut nisi balteus, quem Turnus Pallanti a se occiso detraxerat, patnisset, victo victor simul vitam condonasset, et pacem, ut ultima carmina nostri Poetae testantur.
15 Quumque duo populi ex ipsa Trojana radice in Italia

⁶⁰ A. F. H. V. — L. M. et edd. recentt. *de Goliath*

⁶¹ F. *instantia repellatur*
A. F. H. L. M. *aliquid pet.*

⁶² A. *ipsos* — M. *ipsum*

⁶³ F. H. L. V. — A. M. *infer. pugiles* — Edd. *infer. in pugile*

⁶⁴ F. *de jure acquiritur*

Cap. XI. ¹ Novi capitis initium

hic merito statuunt A. et V. — Reliqui non distinguunt.

² Edd. *testim. approbatur*

³ Edd. *sed et quicquid*

⁴ M. *dimicandum erat*

⁵ H. *rege contestante*

⁶ F. *regum consensu*

⁷ H. *occiso detexerat*

⁸ F. *in Italiam*

⁶⁰ I. Samuel. (Cathol. I. Regum) cap. 17. putata instantiam.

Cap. XI. ¹⁰ VIRGIL. Aeneis XII. 942.

⁶¹ „refellant ipsam“,

germinassent, Romanns videlicet populus, et Albanus, atque de signo aquilae, deque penatibus diis Trojanorum, atque dignitate principandi longo tempore inter se disceptatum esset; ad ultimum, de communi adsensu partium, propter instantiam cognoscendam, per tres Horatios fratres hinc, 20 et per totidem Curiatios fratres inde, in conspectu regum et populorum altrinsecus expectantium decertatum est; ubi tribus pugilibus Albanorum perentis, Romanorum duobus, palma victoriae sub Hostilio rege cessit Romanis. Et hoc diligenter Livius in prima parte contextit, cui Orosius 25 etiam contestatur.

Deinde cum finitimis, omni jure belli servato, cum Sabinis, cum Samnitibus, licet in multitudine disceptantium, sub forma tamen duelli, de Imperio decertatum fuisse, Livius narrat: in quo quidem modo decertandi cum Samnitibus, fere 30 Fortunam (ut dicam) incoepti poenituit. Et hoc Lucanus in secundo ad exemplum reducit sic:

¹⁶ Edd. *Romanus scilicet populus* abest a F. H. M. V.

¹⁷ A. F. H. L. M. V. *penatibus aliis* — Fic. *degli Dei familiari*

¹⁸ *dignitate* abest a F.

¹⁹ A. H. L. M. — V. *ad ultimum communi ads.* — F. *ad ult. cum cons.*

²⁰ F. V. *propter justitiam cogn.* — Ficin. *per conoscere l'istanza hinc*, quod habent omnes, omittunt edd. — Integrum locum ita mire corrumpit M.: *per tres Oratores Phruges hinc et per totidem Trojanos*

²¹ *Croatiis* pro *Curiatios* exhibent F. H. V., socium erroris

habentes IACOPUM LANAEUM Div. Comoediae commentatorem (ad Parad. VI. 39.) inde omittunt M. V.

²² *alteri secus* habent codd.

²⁴ H. *Hostilio rege tunc Romanorum cessit*

²⁵ A. H. L. V. *cujus Orosius*

²⁷, ²⁸ Fraticell., unus omnium, et cum Sab. et cum Samn.

²⁸ H. *hic in multitud.* — A. F. V. *hoc in multit.* — M. *hoc non mult.*

F. H. L. M. *decertantium* — V. *detemtantium*

²⁹ F. H. L. V. et edd. praeter Fratic. *de Imp. decretum*

³² Edd. *sic reducit*

²⁵ LIVIUS I. 24, 25. sal. II. 135.

OROSIUS Histor. II. 4

³¹ LUCANUS Phar-

- 35 Aut Collina tulit stratas quot porta catervas,
Tunc quum paene caput mundi rerumque potestas
Mutavit translata locum, Romanaque Samnis
Ultra Caudinas superavit vulnera furcas.

(*no. 217*) Postquam vero Italorum litigia sedata fuerunt, et enim Graecis, cumque Poenis nondum pro divino iudicio certatum esset, ad imperium intendentibus illis et istis, Fabricio pro
40 Romanis, Pyrrho pro Graecis, de imperii gloria in militiae multitudine decertantibus, Roma obtinuit. Scipione vero pro Italis, Hannibale pro Africanis in forma duelli bellum gerentibus, Italis Afri succubuerunt; sicut Livius et alii rei Romanae scriptores testificari conantur.

- X 45 Quis igitur adeo mentis obtusae nunc est, qui non videat, sub jure duelli gloriosum populum coronam Orbis totius esse lucratum? Vere dicere potuit homo Romanus, quod quidem Apostolus ad Timotheum: „Reposita est mihi corona iustitiae:“
X 50 reposita, scilicet, in Dei providentia aeterna. Videant nunc Juristae praesumptuosi, quantum infra sint ab illa specula rationis, unde humana mens haec principia speculatur, et sileant, secundum sensum legis consilium et iudicium exhibere contenti.

Et jam manifestum est, quod Romanus populus per

³³ H. <i>strata</i> — M. <i>stratat</i> — L. <i>stravat</i>	<i>tusae est</i> — F. <i>adeo ment. obt. non est</i>
³⁶ A. L. M. V. <i>speravit</i>	⁴⁶ V. <i>gloriosissimum</i>
³⁸ F. <i>Poenis pro divino</i>	M. et edd. <i>totius orbis</i>
³⁹ H. <i>certatum erat</i>	⁴⁷ M. et edd. <i>potuit dicere</i>
A. et edd. <i>id imperium</i>	A. et edd. <i>vir Romanus</i>
A. <i>tendentibus</i> — H. L. M. <i>incidentibus</i> — V. <i>incidentibus</i>	Edd. omittunt <i>quidem</i>
A. F. H. L. V. <i>illis et illis</i>	⁵⁰ A. F. H. L. M. V. et Ficinus <i>ab illo speculo</i>
⁴⁰ H. <i>Pyrrho vero pro</i>	⁵² H. <i>scilicet secundum</i>
⁴² A. <i>Italicis</i>	<i>sensum abest a F. et H. —</i>
⁴³ F. V. <i>Africani</i> — H. <i>Africi</i>	A. <i>secund. sensum legis sensum</i>
⁴⁴ Edd. <i>Livius et omnes</i>	— <i>auxilium</i> , quod scripserat
A. F. V. et edd. <i>Romanae rei</i>	codicis F. amanuensis, statim
H. V. <i>testificare</i>	expunxit, et reposuit <i>consilium</i>
⁴⁵ F. H. <i>Quis ergo</i>	^{54, 56} Edd. <i>per duell. Rom. pop.</i>
Edd. <i>nunc adeo mentis ob-</i>	

⁴⁸ PAULUS Ep. II. ad Timoth. 4. v. 8.

duellum adquisivit imperium: ergo de jure adquisivit; quod ⁵⁵ est principale propositum in libro praesenti.

Usque adhuc patet propositum per rationes quae plurimum rationalibus principiis inuituntur; sed ex nunc ex principiis fidei Christianae iterum patefaciendum est.

[CAPUT XII. (X.)]

Maxime enim frenuerunt, et iuania meditati sunt in Romanum principatum, qui zelatores fidei christianae se dicunt; nec miseret eos pauperum Christi, quibus non solum defraudatio fit in ecclesiarum proventibus; quinimo patrimonium ipsa quotidie rapiuntur, et depauperatur Ecclesia, dum ⁵ simulando justitiam, executorem iustitiae non admittunt.

Nec jam depauperatio talis absque Dei iudicio fit, quum nec pauperibus, quorum patrimonium sunt Ecclesiae facultates, inde subveniatur, neque ab offerente Imperio eum gratitudine teneantur. Redcant, unde venerunt: venerunt bene, ¹⁰

⁸⁷ Edd. *Hucusque patet*

⁸⁸ A. H. *rationabilibus*

Edd. *sed deinceps ex pr.*

⁸⁹ F. *de fide christiana*

Cap. XII. ¹ Novum caput hic ordiendum esse docent A. et V.

² M. *Romanum principem*

³ Ed. Ginevrina et quae eam sequutae *nec misere. Pejus*

etiam Turrius et Fratic. *nec misere*

⁷ A. F. H. L. M. — V. et edd. *pauperatio*

¹⁰ H. Ficinus et edd. Turrii et Fratic. — A. M. V. et edd. ant. *Redcant unde* — L. *Reddunt unde* — In F. *Redcant* omnino abest

Cap. XII. ² Clerici alique partis Gnelphae sectatores, quos Auctor in Purgatorio VI. 91. dicit

gente che dovrebbe esser devota.

⁸ Similiter in Paradiso XII. 93. decimas pauperum Dei esse dicit Auctor ¹⁰ „Venerunt bene.“ Bonam Constantini intentionem etiam in Parad. XX. 55. Auctor noster agnoscit:

*L'altro che segue, con le leggi e meco,
Sotto buona intenzion che, se' mal frutto,
Per cedere al pastor, si fece Greco.*

*Ora conosce come il mal, dedutto
Dal suo bene operar, non gli è nocivo,
Avvegna che sia il mondo indi distrutto.*

Cf. Infernum XIX. 115.

redeunt male, quia bene data, et male possessa sunt. Quid ad pastores tales? Quid, si Ecclesiae substantia diffluit, dum proprietates propinquorum suorum exangeantur? Sed forsā melius est, propositum prosequi, et, sub pio silentio, Salvatoris nostri expectare succursum.

Dico ergo, quod si Romanum imperium de jure non fuit, Christus nascendo praesumpsit injustum. Consequens est falsum, ergo contradictorium antecedentis est verum. Inferunt enim se contradictoria invicem a contrario sensu.

Falsitatem consequentis ad fideles ostendere non oportet: nam si fidelis quis est, falsum hoc esse concedit; et si non concedit, fidelis non est, et si fidelis non est, ad eam ratio ista non quaeritur.

Consequentiam sic ostendo: Quicumque aliquod edictum ex electione prosequitur, illud esse justum opere persuadet: et quum opera persuadentiora sint quam sermones (ut Philosopho placet in ultimis ad Nicomachum), magis persuadet, quam si sermone approbaret. Sed Christus, ut scriba ejus Lucas testatur, sub edicto Romanae auctoritatis nasci voluit

¹¹ Hic in omnibus libris Mstis legitur indicativus (*redeunt male*) — Turr. Frat. cum Ficino *redeant male* — V. et *redeunt male*

¹² A. F. H. L. V. *defluit*
H. *dummodo*

¹³ forsā non legitur in cod. F.

¹⁷ Ita A. F. H. L. M. et Ficinus — Edd. antiqu. *injustum; et cons.* — Turr. et Frat. *inj.; ad cons.*

¹⁹ H. M. *invicem contrario*

²² Verba et si fidelis non est,

quae leguntur in A. F. H. L. et apud Ficinum, desunt in M. V. et edd.

²³ Pro *ad eum*, quod legitur in omnibus, edd. habent *sed ab eo*

²⁴ F. M. V. *Consequentia*

²⁶ A. F. H. L. V. — M. *opere persuadentiora quam* — Edd. *opera magis suadeant quam*

²⁸ Edd. *ejus scriba*

³⁰ A. verbis *nasci voluit* post lacunam supra p. 74 v. 35 indicatam pergit cod. Palat.

¹⁵ Vide Paradisum AUCTORIS XXII. 82.

. . . quantunque la chiesa guarda, tutto
E della gente che per Iho domanda;
Non di parenti, né d'altro più brutto.

²⁷ ARISTOTELES Ethic. Nicomach. X. 1. (transl. ant.) „Convenientes enim entes operibus creduntur“ (sermones). THOMAS AQUINAS ibi: „Circa actiones et passiones humanas minus creditur sermonibus quam operibus.“ Cf. supra lib. I. cap. 13. p. 23. ²⁹ EVANG. LUCAE 2. v. 1.

de Virgine Matre, ut in illa singulari generis humani 30
descriptione Filius Dei, homo factus, homo conscriberetur;
quod fuit illud prosequi. Et forte sanctius est arbitrari, divi-
nitus illud exivisse per Caesarem; ut qui tanta tempora
fuerit expectatus in societate mortalium, cum mortalibus ipse
se consignaret. 35

Ergo Christus, Augusti, Romanorum auctoritate fungen-
tis, edictum fore justum, opere persuasit. Et quum a juste
edicere, jurisdictio sequatur; necesse est, ut qui justum edi-
ctum persuasit, jurisdictionem etiam persuaserit, quae si de
jure non erat, injusta erat. 40

Et notandum, quod argumentum sumptum ad destructio-
nem consequentis, licet de sua forma per aliquem locum
teneat, tamen vim suam per secundam figuram ostendit, si
reducatur, sicut argumentum a positione antecedentis per
primam. Reducitur enim sic: Omne injustum persuadetur 45
injuste: Christus non persuasit injuste: ergo non persuasit
injustum. A positione antecedentis sic: Omne injustum per-
suadetur injuste: Christus persuasit quoddam injustum: ergo
persuasit injuste.

[CAPUT XIII. (XI.)]

Et si Romanum imperium de jure non fuit, peccatum

³⁰ Turrius et Fratic. communi
sphalmate ut illa

F. P. V. *singularis*

³¹ A. P. *disceptione*

Primum homo, quod inter
codd. unus omittit M., abest
ab omnibus impressis.

³² Edd. *tempora tanta*

³⁴ L. M. et edd. *fuerat expect.*

³⁶, ³⁷ A. H. *fungente* — L. P. *fin-*
gentis — M. *facientis*

³⁷ A. H. V. *ad juste*

³⁸ F. *condicere* — A. V. *educere*

Edd. *istud*, vel *illud edictum*

— Cum codd. facit etiam Ficinus

³⁸, ⁴⁰ H. *quae si omnino*

⁴¹ H. L. P. *Et nota*

⁴⁴ F. H. L. M. V. — P. in textu
a propositione, quod correctum
in marg. — A. *a probatione*

— Edd. in *positione*

F. *posit. consequentis*

⁴⁶ F. *persuadetur injustum et*
persuas. injustum

⁴⁸ F. V. *persuadetur etiam injuste*

³³ . . . *la molti anni lagrimata pace*

dicit Accron in Purgat. X. 35. Cf. Parad. XXVI. 119.

notavimus ad caput undecimum (vulg. 13.) libri primi.

⁴³ Vide quae

- Adae in Christo non fuit punitum: hoc autem est falsum; ergo contradietorium ejus, ex quo sequitur, est verum. Falsitas consequentis apparet sic. Quum enim per peccatum
- 5 Adae omnes peccatores essemus, dicente Apostolo: „Sicut per unum hominem in hunc mundum peccatum intravit: et per peccatum mors; ita in omnes homines mors, in quo omnes peccaverunt;“ si de illo peccato non fuisset satisfactum per mortem Christi, adhuc essemus filii irae natura, natura scilicet depravata. Sed hoc non est, quum dicat Apostolus
- 10 ad Ephesios, loquens de Patre: „Qui praeordinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in ipsum, secundum propositum voluntatis suae, in laudem et gloriam gratiae suae, in qua gratificavit nos in dilecto Filio suo, in quo
- 15 habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, secundum divitias gloriae suae, quae superabundavit in nobis.“ Quum etiam Christus ipse, in se punitionem patiens, dicat in Johanne, „Consummatum est;“ nam ubi consummatum est, nihil restat agendum.
- 20 Propter convenientiam sciendum, quod punitione non est simpliciter poena injuriam inferentis, sed poena, inflicta injuriam inferenti ab habente jurisdictionem puniendi. Unde,

Cap. XIII. ² F. non habet in Christo

Edd. hoc autem esset falsum — F. hoc est fals. — L. est Philosophum

⁷ M. et Turrius ex quo omnes

⁶ Pro primo natura edd. antiqui. habent naturae — Cod. M. nam — Omnino abest a codd. A. H. L. — Recte legitur in F. P. V.

¹² H. — A. ad operationem — Reliqui et edd. in adoptione

¹⁶ Turrius et Fratic, textum sacrum, ut videtur, sequuti, divitias gratiae

¹⁷ Edd. Dum etiam

A. H. P. V. — F. L. M. et edd. omittunt vocem ipse

¹⁷, ¹⁸ H. in se puniens, peccatum, dicat

²⁰ L. M. Propter consequentiam — Edd. antiqui. Propter convenientiam

²¹ A. H. M. P. V. inferendi, sed poena — F. prosilit a primo ad alterum „injuriam“

²² F. Inter jurisdictionem et puniendi interserit sed poena inflicta injuriam inferenti ab habente jurisdictionem

Cap. XIII. ⁵ Epist. ad Roman. 5. v. 12. Cf. AUCTORIS PARAD. VII. 85. ¹¹ Epist. ad Ephes. 1. v. 5—8. ¹⁹ EVANG. IOHANNIS 19. v. 30.

nisi ab ordinario iudice poena inflicta sit, punitio non est, sed potius injuria est dicenda. Unde dicebat ille Moysi: „Quis te constituit judicem super nos?“ 25

Si ergo sub ordinario iudice Christus passus non fuisset, illa poena punitio non fuisset: et iudex ordinarius esse non poterat, nisi supra totum humanum genus jurisdictionem habens, quum totum humanum genus in carne illa Christi portantis dolores nostros (ut ait Propheta), vel sustinen- 30 tis, puniretur. Et supra totum humanum genus Tiberius Caesar, ejus vicarius erat Pilatus, jurisdictionem non habuisset, nisi Romanum Imperium de jure fuisset. Hinc est quod Herodes, quamvis ignorans quid faceret, sicut et Caiphas, quum verum dixit de coelesti decreto, Christum Pilato remi- 35 sit ad iudicandum, ut Lucas in Evangelio suo tradit. Erat enim Herodes non vicem Tiberii gerens sub signo aquilae, vel sub signo Senatus; sed rex, regno singulari ordinatus ab eo, et sub signo regni sibi commissi gubernans.

Desinant igitur imperium exprobrare Romanum, qui se 40 filios Ecclesiae fingunt; quum videant sponsum Christum illud sic in utroque termino suae militiae comprobasse. Et jam suffieienter manifestum esse arbitror, Romanum populum sibi de jure orbis Imperium adseivisse.

O felicem populum, o Ansoniam te gloriosam, si vel; 45 numquam infirmator ille imperii tui natus fuisset, vel numquam sua pia intentio ipsum sefellisset!

²⁵ A. F. L. M. P. constituit te

²⁹ F. jurisdictionem non haberet

F. H. L. M. V. genus carne
illa — P. genus carnem illam

³⁰ F. P. deportantis

³⁶ Edit. suo Evangelio

F. V. tradidit. — Pro tradit.
Erat L. M. exhibent tradiderat
— A. vero tradiderunt

⁴⁰ F. Desinant ergo

⁴⁵ Dionysii emendationem, pro te

gloriosam, ter gloriosam pro-
ponentis, probare nequeo.

⁴⁷ Palatinus adjicit in fine Dan-
tis Aldigherii florentini Mo-
narchie secundus liber explicit,
incipit Tertius — Venetus Ex-
plicit liber secundus. Incipit
liber tertius — Ita et Felinia-
nus, nisi quod secundum liber
omittat — Ambrosianus Ex-
plicit secunda quaestio etc.

²⁵ Exodus 2. v. 14. ³⁰ IEREMIAS 53. v. 4. ³⁶ EVANG. LUCAE 23.
v. 11. ⁴⁰ Constantinus Magnus.

DANTIS ALLIGHERII
M O N A R C H I A.

LIBER III.

[DANTIS ALLIGHERII FLORENTINI
MONARCHIAE

LIBER TERTIUS,
QUALITER OFFICIUM MONARCHIAE, SIVE IMPERII,
DEPENDET A DEO IMMEDIATE.]

[CAPUT I.]

„Conclussit ora leonum, et non nocuerunt mihi; quia coram eo iustitia inventa est in me.“ In principio hujus operis propositum fuit de tribus quaestionibus, prout materia pateretur, inquirere; de quarum duabus primis, in superioribus libris, ut credo, sufficienter peractum est. Nunc autem 5 de tertia restat agendum. Cujus quidem veritas, quia sine rubore aliquorum emergere nequit, forsitan alienjus indignationis in me causa erit. Sed quia de throno immutabili suo Veritas deprecatur, Salomon etiam, sylvam Proverbiorum ingrediens, meditandam veritatem, impium detestandum, in 10

ADNOTATA CRITICA.

Cap. I. ¹ A. M. *Conclusi*

² P. *natura pateretur*

³ P. *Nunc, de tertia*

⁴ Edd. *causa in me*

⁵ Edd. recentt. cum M. *et Salomon etiam*

¹⁰ Impressi praeter Fraticell. omnes cum Ficino (*la tirannide*) *imperium* — Sequimur codices, inter se consentientes.

AD INTERPRETATIONEM FACIENTIA.

Cap. I. ¹ DANIEL. VI. 22. ⁹ Proverb. VII. 7. „Veritatem meditabitur guttur meum, et labia mea detestabuntur impium.“ ¹⁰ Salomon non alios de meditanda veritate et de detestanda impietate admonet, sed se ipsum ita facturum esse asserit.

se facturo, nos docet, ac praeceptor morum Philosophus, familiaria destruenda pro veritate suadet; adsumpta fiducia de verbis Danielis praemissis, in quibus divina potentia, clypeus defensorum veritatis, adstruitur, juxta monitionem
 15 Pauli, fidei lorica induens, in calore carbonis illius, quem unus de Seraphim accepit de altari coelesti, et tetigit labia Isaiae, gymnasium praesens ingrediatur, et in brachio Illius, qui nos de potestate tenebrarum liberavit in sanguine suo, impium atque mendacem de palaestra, spectante mundo,
 20 ejiciam. Quid timeam? quum Spiritus, Patri et Filio coaeternus, ait per os David: „In memoria aeterna erit justus, ab auditione mala non timebit.“

Quaestio igitur praesens, de qua inquisitio futura est, inter duo luminaria magna versatur: Romanum scilicet Pontificem, et Romanum Principem; et quaeritur: utrum auctoritas Monarchiae Romani, qui de jure Monarchia mundi est, ut in secundo libro probatum est, immediate a Deo dependeat, an ab aliquo Dei vicario vel ministro, quem Petri successorem intelligo, qui vere claviger est regni
 30 coelorum.

¹¹ F. H. L. M. P. V. — A. in se facturos. — Edd. ant. in se futuro — recentt. in se futurum — Nihil horum apud Ficinum.

¹² P. pro virtute suadet — L. pro ver. decet vel suadet

¹⁴ H. clypeus defensor — A. clyp. defensionis — Ficinus lo scudo del difensore, e de' difesi

¹⁶ Edd. ex altari

¹⁷ A. praesens aggrediar

¹⁹ A. L. imperium atque mend.

²¹ Ita cum H. L. M. V. — A. F. P. aiat per os Dav. — Edd. dicat per os Dav.

²³ F. Quaestio ergo praesens M. inquisitio factura

²⁶ A. M. Monarchiae Romani

²⁸ F. vel ab aliquo

³⁰ vere decet in P. Edd. est claviger

¹¹ ARISTOTELES Ethic. Nicom. I. cap. 4. versio ant. „Videbitur... melius esse... et oportere, pro salute veritatis et familiaria destruere.“

¹² I. Thessalon. cap. V. vers. 8. „Nos autem, qui diei sumus, sobril simus, induti lorica fidel et caritatis, et galeam, spem salutis.“

¹⁷ JESAIAS cap. VI. vers. 6. 7. „Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.“ ²¹ Psalmus 112 (Cathol. 111.) vers. 7.

[CAPUT II.]

Ad praesentem quaestionem discutiendam, sicut in superioribus est peractum, aliquod principium est adsumendum, in virtute cujus aperiendae veritatis argumenta formentur. Nam sine praefixo principio, etiam vera dicendo, laborare quid prodest? quum principium solum adsumendorum mediorum sit radix.

Haec igitur irrefragabilis veritas praefigatur, scilicet quod illud, quod naturae intentioni repugnat, Dens nolit. Nam si hoc verum non esset, contradictorium ejus non esset falsum, quod est: Denique non nolle quod naturae intentioni repugnat. Et si hoc non falsum, nec ea quae sequuntur ad ipsum. Impossibile enim est in necessariis consequentiis falsum esse consequens, antecedente non falso existente.

Sed ad non nolle, alterum duorum sequitur de necessitate, aut velle, aut non velle: sicut ad non odire, necessario sequitur, aut amare, aut non amare: non enim non amare, est odire; nec non velle, est nolle, ut de se patet. Quae si falsa non sunt, ista non erit falsa: Deus vult quod non vult; cujus falsitas non habet superiorem.

Quod autem verum sit quod dicitur, sic declaro: Manifestum est quod Deus finem naturae vult: aliter eorum

Cap. II. ¹ L. *quaest. discurrendam*

² F. *sicut in precedentibus*

³ Edd. *principium est sumendum*

⁴ *labgrare* deest in F.

⁷ F. *Haec ergo irreft.*

Ita, codices F. II. P. V, sequuti, scripsimus. — L. M. *praefiguratur* — A. *praesignatur* — Edd. *praemittatur*

¹⁰ M. *Deum non velle* — H. *Deum nolle*, interjecto inter lineas *non*

¹¹ A. *non falsum est* — Edd. *non est falsum*

¹³ A. F. H. L. P. V. in *necessariis consequens falsum esse*,

antecedente, quod probari potest. — M. in *necess. antecedente* — Sequimur editiones, auctoritate Ficini adjutas.

¹⁸ A. M. *nec non nolle est non velle* — F. *nec non velle est non nolle* — P. *nec non velle est velle*

¹⁹ F. *Quia si falsa* — L. *Quo si falsa* — M. *Quod si falsa* — M. *ista non erit falsum*

²⁰ V. *cujus falsitatis* — L. *cujus felicitas*

²¹ P. omittit: *quod dicitur*

otiose moveretur; quod dicendum non est. Si Deus vellet impedimentum finis, vellet etiam finem impediti; aliter etiam otiose vellet. Et quum finis impediti sit, non esse rei impeditae; sequeretur, Deum velle non esse finem naturae, quem dicitur velle esse.

Si enim Deus non vellet impedimentum finis, prout non vellet, sequeretur ad non velle, nihil de impedimento curaret, sive esset, sive non esset. Sed qui impedimentum non curat, rem quae potest impedi non curat, et per consequens, non habet in voluntate, et quod quis non habet in voluntate, non vult. Propter quod, si finis naturae impedi potest, quod potest, de necessitate sequitur, quod Deus finem naturae non vult; et sic sequitur prius, videlicet

²² A. H. M. — V. *otiosum moveret* — Edd. praeter Fratic. cum codd. Felin. Laurent. Palat. et Ven. *otiose moveret*

²¹ Edd. *vellet et finem*

²³ F. *aliter otiose vellet*

²⁷ F. P. *quia dicitur* — H. *quod dic.* — Edd. *qui dic.* — Nobiscum faciunt A. L. M. V. et Ficinus — Rectam esse lectionem, quam dedimus, probant verba superiora: „Manifestum est, quod Deus finem naturae vult“, ad quae respicit auctor.

²⁸ M. *Si igitur Deus* — Mallem *Sin vero Deus*

²⁹ Vocem *quod*, quam olim inserendam esse putavi (*ad non relle, quod nihil*), in textum

recepit Fratic.: quum tamen ab omnibus, quotquot vidi, codicibus absit, antiquam lectionem restitui.

³¹ V. *rem quae prodest*

³² F. *per consequ. habet in vol.*

³³ F. P. *Propter quod finis nat.*

³⁴ M. *impedi non potest*

V. *quod patet* — Ficinus verba *quod potest* non habuisse videtur

³⁵ P. — H. *et sic prius videt* — M. *et sic prius videtur* — A. *et sic sequitur primum, videlicet* — V. *et si sequ. prius, videt.* F. *et sic sequitur prius, scilicet* — Edd. *et sic sequ. quod prius videt.*

Cap. II. ²³ Intelligo quasi dictum esset: „Si Deus vellet ea, quae impediunt finem naturae, i. e. scopum, ea ad quae tendit natura, dicendum esset, eum et ea velle, ad quae tendunt illa impedimenta. Tendunt vero eo, ut res impedita, i. e. finis naturae, non sit, non perducatur ad effectum, quod superius dictis contradiceret.“ ²⁴ Hactenus demonstravit auctor, dici non posse, Deum impedimentum finis naturae directo velle. Jam procedit ad alteram quaestionem, an dici queat, Deum non curare de fine naturae, cordi ei non esse utrum impediatur nec ne, eum igitur neque velle finem naturae impedi, neque velle ut non impediatur. — „Prout non vellet“ pro „in quantum non vellet“ dictum esse puta.

Deum velle quod non vult. Verissimum est igitur illud principium, ex cujus contradictorio tam absurda sequuntur.

[CAPUT III.]

In introitu, ad quaestionem hanc notare oportet, quod primae quaestionis veritas magis manifestanda fuit ad ignorantiam tollendam, quam ad tollendum litigium. Sed quae fuit secundae quaestionis quaestio, aequaliter ad ignorantiam et litigium se habet. Multa etenim ignoramus, de quibus non litigamus; nam geometra circuli quadraturam ignorat, non tamen de ipsa litigat; theologus vero numerum Ange-

²⁶ A. L. et edd. igitur est — F. ergo est

²⁷ A. P. V. et edd. antiqu. absurda sequuntur.

Cap. III. ² L. M. quod propriae quaestionis.

M. manifestanda sit ad ign.

³, ⁴ M. Secundum quod fuit — A. et edd. vett. Sed quod fuit — Fratic. Sed hoc fuit. — Nobiscum faciunt F. H. L. P. V.

⁴, ² In hoc loco, satis impedito, mirifice variant textus. Edd. antiquiores ita habent: *quaestionis, quomodo et qualiter ad ignorantiam et litigium se habeat*. Concordat Ambros. — Fratic., emendationem olim a nobis propositam sequutus, *quaestionis, ut quomodo et qual. ad ignor. ita ad litig. se habeat*, quod hodie non placet. — Fel. et Pal. *quaestionis, quaestio et qualiter ad ignor.*

et lit. se habeat. — L. et M. *quaestionis quae* (L. . q., quod et scripturae compendium pro *quaestio* esse potest) *equaliter ad ign. et lit. se habeat* (Magl. *se habent*) — H. et V. *quaestionis, quare et qualiter*... In sequentibus V. omittit et — Nos quidem vestigiis codicum F. L. M. P. nunc inhaerentes, Ficinumque (*La verità della seconda quistione su per levare l'ignoranza e il litigio*) proxime sequuti, textum nova ratione emendare sumus conati.

⁵ H. *Multa enim ignor.* — M. *Multa etiam ign.*

⁶ Edd. antiqu. *nam geometria*

⁷ F. *de ea litigat* — P. *de opera lit.*

Edd. antiqu. *theol. vero de numero Angelorum* — V. *theol. vero naturam Angelorum* — Sequimur reliquos codd.

Cap. III. ² Prima quaestionum cap. secundo libri I. propositarum erat, an Monarchia ad bene esse mundi necessaria sit. Huic non nisi ad ignorantiam tollendam respondendum fuisse, dicit auctor. Secunda erat quaestio, an Romanus populus Monarchiae officium de iure sibi adsolverit; veritatemque circa eam, tam ad ignorantiam, quam ad litigium se habere, asserit. Tertio quaerebat, an auctoritas Monarchiae dependeat a Deo immediate, vel ab aliquo Dei ministro; cujus quaestionis, hoc in libro tractandae, veritatem talem esse ait, ut in ea litigium causa sit ignorantiae.

lorum ignorat, non tamen de illo litigium facit; Aegyptius vero Scytharum civilitatem, non propter hoc de ipsorum
 10 civilitate contendit.

Hujus quidem tertiae quaestionis veritas tantum habet litigium, ut quemadmodum in aliis ignorantia solet esse causa litigii, sic hic litigium causa ignorantiae sit magis. Hominibus namque, rationis intuitum voluntate praevolantibus, hoc semper contingit: ut male affecti, lumine rationis postposito, affectu quasi caeci trahantur, et pertinaciter suam denequent caecitatem. Unde fit persaepe, quod non solum
 15 falsitas patrimonium habeat, sed ut plerique, de suis terminis egredientes, per aliena castra discurrant, ubi nihil
 20 intelligentes ipsi, nihil intelliguntur; et sic provocant quosdam ad iram, quosdam ad dedignationem, nonnullos ad risum.

Igitur contra veritatem, quae quaeritur, tria hominum genera maxime colluctantur.

* F. de eo litig.

⁹ vero, quod habent omnes praeter V., omittunt Edd.

M. celeritatem Scyth.

ignorat, quod post civilitatem cum V. inserunt editt., non habent reliqui. Pro non propter hoc M. non tamen

Edd. litigium facit de eorum civilitate. Quae dedimus, in omnibus libris manu exaratis legantur, praeterquam quod M. etiam hic pro civilitate substituat celeritatem.

¹² sic hic litigium pro sic et hic lit. scripsimus cum uno M.

¹³ ignorantiae sit. Magnis hominibus ediderunt omnes. Pro Magnis A. F. M. exhibent magis, quibus accedit auctoritas Ficini (qui sia maggiormente la lite cagione d'ignoranza. Imperochè agli uomini). Hos sequenti transposuimus interpunctionis signum.

¹⁴ A. F. P. editionesque Fratirellii secundas curas praecedentes intuitu voluntatem praevolant. — M. intuitum voluntatem praevolant — Reliqui nobiscum faciunt.

¹⁵ Edd. cum A. M. hoc saepe contingit — Nobiscum faciunt F. H. L. P. V. et versio Ficini; Felin. tamen addit alias: convenit

¹⁶ V. et pertinacem suam

¹⁷ L. non solum felicitas

M. patrocinium habeat, quam lectionem princeps etiam Oporini editio affert in margine.

Edd. sed plerique, ut de suis

¹⁸ V. de suis terris egred.

A. F. ut nihil intelligentes

¹⁹ F. P. V. ipsi, nihil intelligunt

²⁰ H. ad iram et ad

A. F. et edd. indignationem H. nonnullos vero ad risum

²¹ F. veritatem, quae dicitur

Summus namque Pontifex, Domini nostri Jesu Christi Vicarius, et Petri successor, cui non quidquid Christo, sed 25 quidquid Petro debemus, zelo fortasse clavium, nec non alii gregum Christianorum pastores, et alii, quos, credo, zelo solo matris Ecclesiae promoveri, veritati, quam ostensurus sum, de zelo forsitan (ut dixi), non de superbia, contradicunt.

Quidam vero alii, quorum obstinata cupiditas lumen 30 rationis extinxit, et, dum ex patre diabolo sunt, Ecclesiae se filios esse dicunt, non solum in hac quaestione litigium movent, sed sacratissimi Principatus vocabulum abhorrentes, superiorum quaestionum ethujus principia impudenter negarent.

Sunt etiam tertii, quos Decretalistas vocant, qui 35 Theologiae ac Philosophiae ejuslibet inscii et expertes, suis

²² F. cui non quidquid Petro, omittens verba: Christo. sed quidquid

²⁷ gregum Christianorum habent omnes praeter Palat. et Ven. qui exhibent grecum Christ. et Ambros., in quo legitur gentium Christianarum. Longe pejus in editt. antiquioribus graecorum Christianorum, quod ne quidem postquam versio Ficini (la greggia cristiana) lucem viderat, correxerunt editores. Vide quae diximus in libro, qui inscribitur Dante-Forschungen p. 116.

²⁸ Laur. et edd. Eccl. permoveri

²⁹ H. et M. contradicent

³¹ A. P. ex parte diab.

³² A. P. Eccl. filios se esse — II. Eccl. se esse filios

³³ P. vocabulum adherentes

³⁴ H. imprudenter

Edd. negarunt — In H. vox negarent omnino deest. Reliquorum codicum lectionem, a nobis receptam, confirmat versio Ficini (negherebbono)

³⁵ F. M. et edd. Sunt et tertii

P. Decretalistas vocamus qui, quod cum H. post vocant inseruimus, abest in reliquis et in edd.

P. et V. per Theologiae

³⁶ A. F. Philosophiae ac Theologiae

P. cuilibet — F. cunabilis — A. cunabilis

qui, quod post expertes habent recentiores, non legitur in codicibus

³⁰ Haec de Guelphis dicta esse puta:

„gente che dovrebbe esser devota,
E lasciar seder Cesare in la sella.“ (Purg. VI. 91.)

³¹ EVANO. JOHANN. C. VIII. v. 44. „Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere“. ³² Parad. IX. 133.

L'Evangelio e i Dottor magni
Son derelitti, e solo ai Decretali
Si studia li, che pare ai lor vivagni.

8

Decretalibus (quas profecto venerandas existimo) tota intentione innixi, de illarum praevalentia eredo sperantes, Imperio derogant. Nec mirum, quum jam audiverim quemdam de
 40 illis dicentem, et proaciter asserentem, traditiones Ecclesiae fidei fundamentum. Quod quidem nefas de opinione mortali-
 um illi submoveant, qui, ante traditiones Ecclesiae, in Filium Dei Christum, sive venturum, sive praesentem, sive
 jam passum crediderunt, et credendo speraverunt, et spe-
 45 rantes caritate arserunt, et ardentibus ei coheredes factos esse mundus non dubitat.

Et, ut tales de praesenti gymnasio totaliter excludantur, est advertendum, quod quaedam scriptura est ante Eccle-
 siam, quaedam cum Ecclesia, quaedam post Ecclesiam.
 50 Ante quidem Ecclesiam sunt vetus et novum Testa-
 mentum, quod in aeternum mandatum est, ut ait Propheta;
 hoc enim est quod dicit Ecclesia, loquens ad Sponsum:
 „Trahe me post te.“

Cum Ecclesia vero sunt veneranda illa Concilia
 55 principalia, quibus Christum interfuisse nemo fidelis du-
 bitat, quum habeamus, Ipsam dixisse discipulis, ascensurus

³⁷ V. *quas perfectus vener.*

³⁸ A. F. V. *innisi* — L. *inniti*

⁴⁰ M. *pertinaeiter asserentem*

⁴¹ Edd. *fidei esse fundamentum*
 — esse non habent libri manu
 exarati.

⁴² M. P. *qui autem tradit.*
traditiones cum codd. et edi-
 tionib. antiqu. restituiimus pro
traditionem, quod exhibent
 recentt.

⁴³ A. *Christum. sive futurum*

⁴⁵ *futuros esse* habebant edd.
 ante Fratic. et Turr., non qui-
 dem absone; sed contra aucto-
 ritatem codd. et Ficini.

⁴⁶ F. *quod est quaed. script.*
quae est

⁵² F. *quod ait Ecclesia*

⁵⁶ *ascensurus in coelum* pro
ascensurum in coel., quod ha-
 bent M. et edd., reposuimus
 cum A. F. H. L. P. — V.
ascendamus in coel.

⁴³ Parad. XX. 105.

*Cristiani, in ferma fede,
 Quel dei passuri, e quel dei passi piedi.*

⁴⁶ PAULI Epist. ad Roman. C. VIII. v. 16. 17. „Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei. Si autem filii, et heredes: heredes quidem Dei, coheredes autem Christi.“ ⁵¹ Psalm. 111. (Cathol. 110.) v. 9. „Redemptionem misit populo suo, mandavit in aeternum testamentum suum.“ ⁵³ Cantic. cant. C. I. v. 3.

in coelum: „Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem saeculi“, ut Matthaeus testatur. Sunt etiam scripturae Doctorum, Augustini et aliorum, quos a Spiritu Sancto adjutos qui dubitat, fructus eorum 60 vel omnino non vidit, vel si vidit, minime degustavit.

Post Ecclesiam vero sunt traditiones, quas Decretales dicunt: quae quidem etsi auctoritate Apostolica sunt veneratione, fundamentali tamen Scripturae postponendas esse dubitandum non est; quum Christus Sacerdotes objur- 65 gaverit de contrario. Quum enim interrogassent, „Quare discipuli tui traditionem seniorum transgrediuntur?“ (negligebant enim manuum lotionem), Christus eis Matthaeo testante, respondit: „Quare et vos transgredimini mandatum Dei, propter traditionem vestram?“ In quo satis inuuit, tradi- 70 tionem postponendam.

Quod si traditiones Ecclesiae post Ecclesiam sunt, ut declaratum est; necesse est, ut non Ecclesiae a traditionibus, sed ab Ecclesia traditionibus accedat auctoritas, hique,

⁵⁷ Edd. et A. F. L. P. V. in omnibus diebus — in, quod abest a sacro textu, cum H. M. omittendum esse credidimus.

⁵⁸ M. ut manifestat. — H. ut manifestatur

⁵⁹ Sunt etiam scripsimus cum A. H. M. P. V. — F. Sunt enim — L. et edd. Sunt et F. scripturae sanctorum Doct. — A. omittit doctorum

H. Augustini, Gregorii — L. Aug. Hieronymi

⁶⁰ A. H. L. M. et edd. recent. male quis dubitat, quae lectio ut posset probari, post dubitat cum cod. H. inserendum esset nisi qui cum signo interrogationis post degustavit, quam lectionem Ficinus ha-

buisse videtur. — Nobiscum faciunt F. P. V. et edd. ant.

⁶² M. P. et edd. recent. apostolica sint

⁶³ P. verendae — F. verenda — H. utendae

⁶⁶ F. interrogassent Judaei

⁶⁷ A. H. traditiones

⁶⁸, ⁶⁹ F. Matthaeo respondit

⁶⁹ V. Quare vos

⁷⁰ F. In quo inuuit satis — P. Inde inuuit

⁷³ A. V. Ecclesiae traditionibus, omisso a

⁷⁴ Fratic. et Turrius manifesto vitio et contra codicum auctoritatem traditionum accedat F. auctoritas. Hii qui — A. auct. huiusque — Edd. auctoritas. Itaque — Nobiscum faciunt H. L. M. P. V.

⁵⁴ EVANG. MATTH. C. XXVIII. v. 20.

⁶⁶ Ibidem C. XV. v. 2. 3.

75 solas traditiones habentes, ab hoc, ut dicebatur, gymnasio
excludendi sunt. Oportet enim hanc veritatem venantes, ex
iis, ex quibus Ecclesiae manat auctoritas, investigando
procedere.

His itaque sic exclusis, excludendi sunt alii, qui, cor-
80 vorum plumis operti, oves albas in grege Domini se jactant.
Hi sunt impietatis filii, qui, ut flagitia sua exsequi possint,
matrem prostituunt, fratres expellunt, et denique judicem
habere nolunt. Nam cur ad eos ratio quaereretur, quum sua
cupiditate detenti principia non viderent?

85 Quapropter cum solis concertatio restat, qui, aliquanti
zelo erga matrem Ecclesiam ducti, ipsam, quae quaeritur,
veritatem ignorant. Cum quibus illa reverentia fretus, quam
pius filius debet patri, quam pius filius matri, pius in Chri-
stum, pius in Ecclesiam, pius in Pastorem, pius in omnes
90 Christianam religionem profitentes, pro salute veritatis in hoc
libro certamen incipio.

[CAPUT IV.]

Isti vero, ad quos erit tota disputatio sequens, asseren-
tes auctoritatem Imperii ab auctoritate Ecclesiae dependere,

75 Fidem codicum F. L. M. (M. habet *dicebat*) sequor. — A. P. *abut dicebatur gymn.* — V. *abiit dicebatur gymn.* — H. *ad hoc ut dicebatur gymn.*

76 A. *Oportet ergo auctoritatem venerantes* — V. *Op. hanc verit. venantes*

77 F. P. *et vestigando procedere*

78 F. M. et editt. *itaque exclusis M. P. cervorum plumis*

80 A. L. P. V. *apertis, oves V. oves aliis* — F. *omittit albas*

F. P. *Domini jactant*

81 P. *ut fulgilliam sua assequi*

82 M. *matrem prosternunt*, quod olim et in V. fuisse videtur.

83 A. H. M. *Nam cum Emendationem apud eos, a nobis propositam, et a Fratic. receptam, quum eam codd. auctoritate non videremus firmatam, nunc rejecimus.*

A. *ratio quaeratur*

84 F. M. P. V. — A. H. L. *non viderunt* — Edd. *non viderint*

85 Verba *debet patri, quam pius filius* omittunt M. P. *quam desideratur* in Hung.

86 F. P. *pius in homines Chr.*

87 H. M. *incipio certamen*

79 Idem quos supra filios diaboli esse dixit.

velut artifex inferior dependet ab architecto, pluribus adversis argumentis moventur, quae quidem de sacra Scriptura eliciunt, et de quibusdam gestis tam summi Pontificis, 5 quam ipsius Imperatoris, nonnullum vero rationis indicium habere nituntur.

Dicunt enim primo, secundum scripturam Geneseos, quod Deus fecit duo magna luminaria, luminare majus, et luminare minus, ut alterum praecesset dici, et alterum 10 nocti. Quae allegorice dicta esse intelligebant ista duo regimina, scilicet spirituale et temporale. Deinde arguunt, quod quemadmodum Luna, quae est luminare minus, non

Cap. IV. ² V. *pluribus a diversis* — Edd., quibus consentire videtur Ficinus, *pluribus et diversis*

⁴ P. *argumentis moventes*

- F. *quae quidem argumenta de*

⁶ Lectionem nullum vero, quam olim pro nonnullum vero substituendam esse conieci, exhibet cod A. Respicens tamen ad ea quae habentur in cap. 11 (nobis 12.) restitui antiquam lectionem, quam firmant codd. F. H. L. P. V. licet orationi etiam, vel simile quid deesse

videatur, neque Ficinus consentiat. — Fratic. cum M. *non ullum vero*

rationis non habet H.

¹⁰ H. *ut unum praecesset*

L. *dici, alterum, omisso et A. F. L. P. V. alterum praecesset nocti*

¹² *scilicet*, addidimus cum A. L. P. V.

arguunt, quod, cum Ficino, habent omnes, abest ab editis.

¹³ F. *quod sicut Luna* — P. *quod quando Luna*

Cap. IV. ⁸ Genesis I. 15. 16. ¹⁰ Scriptores, qui medio aevo de hoc argumento tractarunt, recenset Arn. Friembere De finium inter ecclesiam et civitatem regundorum iudicio Lips. 1867. p. 35—40. Cf. Eundem in Ephemerid. juris eccles. VIII. 84—86. Sufficiat adducere locum epistolae Isnocestri III, ad Alexium Angelum Orientis Imperatorem scriptae (Decretales Gregorii IX. Lib. I. Tit. 33. cap. 6 § 4.) „Nosse debemus, quod fecit Deus duo magna luminaria in firmamento: luminare majus, ut praecesset diei, et luminare minus, ut praecesset nocti. Utrumque magnum: sed alterum majus, quia nomine coeli designatur Ecclesia, juxta quod Veritas ait: „Simile est regnum coelorum homini patrifamilias, qui summo mane conduxit operarios in vineam suam.“ Per diem vero spiritualis accipitur, et per noctem carnalis, secundum propheticum testimonium „dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam.“ Ad firmamentum igitur coeli, hoc est universalis Ecclesiae, fecit Deus duo magna luminaria, id est duas magnas instituit dignitates, quae sunt Pontificalis auctoritas, et Regalis potestas. Sed illa, quae praestet diebus, id est spiritualibus, major est; quae vero noctibus, id est carnalibus, minor, ut quanta est inter solem et lunam, tanta inter Pontifices et Reges differentia cognoscatur.“

habet lucem, nisi prout recipit a Sole, sic nec regimen tem-
 15 porale auctoritatem habet, nisi prout recipit a spirituali
 regimine.

Propter hanc et propter alias eorum rationes dissol-
 vendas, praenotandum, quod, sicut Philosopho placet in iis
 quae de sophisticis Elenchis, „solutio argumenti est erroris
 20 manifestatio.“ Et quia error potest esse in materia et in
 forma argumenti, dupliciter peccare contingit: aut scilicet
 adsumendo falsum, aut non syllogizando. Quae duo
 Philosophus obiebat contra Parmenidem et Melissum,
 dicens: „Qui falsa recipiunt, et non syllogizantes sunt.“ Et
 25 accipio hic largo modo falsum, etiam pro inopinabili, quod
 in materia probabili habet naturam falsi. Si vero in forma
 sit peccatum, conclusio interimenda est ab illo qui solvere
 vult, ostendendo formam syllogisticam non esse servatam.
 Si vero peccatum sit in materia, aut est quia simpli-
 30 citer falsum adsumptum est, aut quia falsum secundum
 quid. Si simpliciter, per interemptionem adsumpti solven-
 dum est; si secundum quid, per distinctionem.

¹⁴ A. F. M. V. et edit. *regnum
 temporale* — Sequimur codd.
 H. L. P.

¹¹, ¹² F. *sic et regnum temporale
 auctoritatem non habet* — V.
 ex correctione *sic nec recipit
 regn. temp. auctor. non habet*
 — P. *sic nec regn. temp. auct.
 non habet*

¹⁷ P. *Et propter hanc*

¹⁸ F. L. *praenotandum est quod*

²¹ P. *peccare contingit*

²² F. P. *aut simulando* — A. *aut
 verum simulando.* — V. (ex
 correct.) *aut non simil.*

²³ H. *Meliscm philosophos*

²¹ F. *quod falsa recip.*

P. *et syllogizantes sunt* —

F. H. *et non simulantes sunt*

²⁵ M. *accipio hoc largo modo* —

A. V. *acc. largo modo*

P. *inopinabili et in materia*

²⁶ Editi omnes, supino errore
habet naturam syllogismi. Fal-
sam lectionem jam Ficinus
habet.

²¹ A. *per interpretationem as-*
sumpti — H. L. *per inten-*
tionem ass.

²² H. *per distinctionem*

¹⁴ ARISTOTELES *Περὶ σοφιστικῶν ἑλέγχων* II. 3. Ἡ ἀρεθὴ λέσις
ἐμφάνισις ψευδοῦς συλλογισμοῦ. ²³ ARISTOTELES *Physica* II. T. 10
 (Lectio 5.) Translat. antiqua: „Parmenides et Melissus sophistice syllo-
 gizant, namque falsa recipiunt, et non syllogizantes sunt.“ Cf. Parad.
 XIII 125.

Hoc viso, ad meliorem hujus et aliarum inferius factarum solutionum evidentiam, advertendum, quod circa sensum mysticum dupliciter errare contingit: aut quaerendo ipsum 35 ubi non est, aut accipiendo aliter quam accipi debeat.

Propter primum dicit Augustinus in Civitate Dei: Non omnia quae gesta narrantur, etiam significare aliquid putanda sunt; sed propter illa quae aliquid significant, etiam 40 ea quae nihil significant, attexuntur. Solo vomere terra proscinditur; sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

Propter secundum, idem ait in Doctrina Christiana, loquens de illo, qui vult aliud in scripturis sentire, quam ille qui scripsit eas dicit, quod „ita fallitur, ac si quisquam 45 deserens viam, eo tamen per gyrum pergeret, quo via illa perducit.“ Et subdit: „Demonstrandum est, ut consuetudine

³³ A. H. P. hujus aliarum

³⁴ F. L. P. V. quod contra sensum

³⁵ P. omittit mysticum

³⁶ P. accipi debeat

³⁷ A. M. V. in libro de Civitate. — H. 3° de Civit. — Ficinus nel libro della Città

³⁸ Editt. Non saue omnia

⁴¹ P. terra proscinditur — H. terra perscinditur — M. terra sciunditur.

⁴¹, ⁴² F. possit, caetera membra aratro

⁴³ M. Propter quod idem

⁴³ Editt. ait in libro de Doctrina

⁴⁴ Verba qui vult, quae desunt in caeteris, recepinus ex eod. L. M.

V. aliud etiam script.

⁴⁵ F. P. fallitur si quisquam (P. si siquam), omisso ac

⁴⁶ Apud Augustinum legimus: eo tamen per agrum pergat, unde divinandum, auctorem nostrum textu minus eorrecto Sancti Hipponensis usum esse.

⁴⁶, ⁴⁷ A. P. via illa (P. illuc) producit

⁴⁷ Textus Augustini rectius ne consu.

³⁷ Haec totidem quidem verbis in libris de Civit. Dei deprehendere mihi non contigit; similia tamen sunt quae leguntur cap. 2. libri XVII: „Mibi autem, sicut multum videntur errare, qui nullas res gestas in eo genere literarum aliquid aliud praeter id, quod eo modo gesta sunt, significare arbitrantur, ita multum audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt.“ ⁴³ Accursius De doct. Christ. I. 36: „Quisquis in scripturis aliud sentit, quam ille qui scripsit, illis non mentientibus, fallitur; sed tamen . . . ita fallitur, ac si quisquam, errore deserens viam, eo tamen per agrum pergat, quo etiam via illa perducit. Corrigendus est tamen, et quam sit utilis demonstrandum est, ne consuetudine deviandi in transversum aut perversum ire cogatur.“

deviandi etiam in transversum aut perversum ire cogatur." Deinde innuit causam, quare cavendum sit hoc in scripturis, 50 dicens: „Titubabit fides, si divinarum scripturarum vacillat auctoritas." Ego autem dico, quod si talia fuerint de ignorantia, correptione diligenter adhibita, ignoscendum est, sicut ignoscendum esset illi, qui leonem in nubibus formidaret. Si vero industria, non aliter cum sic errantibus est agendum, 55 quam cum tyrannis, qui publica jura non ad communem utilitatem sequuntur, sed ad propriam retorquere conantur.

Oh summum facinus, etiamsi contingat in somniis, aeterni Spiritus intentione abuti! Non enim peccatur in Moysen, non 60 in David, non in Job, non in Matthaeum, nec in Paulum, sed in Spiritum Sanctum, qui loquitur in illis. Nam quamquam scribae divini eloquii multi sint, unus tamen dictator est Deus, qui beneplacitum suum nobis per multorum calamos explicare dignatus est.

⁴⁸ Edd. in transversum et perversum ire quis cogatur. Quae dedimus habentur in omnibus et confirmantur per ipsum Augustini textum.

^{51, 52} Sequimur codd. A. M. P. — Paulo aliter H: quod si talis fuerit ignorans, ignorantiae — F. L. V. quod si talia fuerint de ignorantia — Edd. quod si talia de ignorantia proveniant

⁵² M. corrept. diligenti adhib. Contra hodiernum scribendi modum retinimus correptione, quod habent codd. et editt., quum videremus nec Hieronymum in Vulgata Bibliorum versione aliter scripsisse

F. ignoscendum esset

^{52, 53} Verba sicut ignoscendum absumt a codd. A. F. et M. Illi

praeterea respuunt esset, quod sequitur; hic est quod praecedit.

⁵⁴ H. Si vero ex industria

^{54, 55} A. cum sic agentibus — H. cum eo sic certante

⁵⁵ P. cum tiramus per publica

⁵⁶ M. sed ad propria

Praeferrem detorquere, si haberetur in codd.

⁵⁸ A. L. M. P. etiamsi contingat in somniis — V. etiamsi cont. in supremis

P. omittit aeterni

⁶⁰ H. neque in Paulum — A. neque etiam Paulum — L. P. V. non in Paul. — M. neque patrem

⁶¹ F. P. qui loquitur illis

⁶² Edd. scriptores divini eloquii F. multi sunt

⁵⁰ AUGUSTINUS l. c. cap. 37.

His itaque praenotatis, ad id quod superius dicebatur ⁶⁵ dieo per interemptionem illius dicti, quod dicunt illa duo luminaria typice importare duo haec regimina, in quo quidem dieto tota vis argumenti consistit. Quod autem ille sensus omnino sustineri non possit, duplici via potest ostendi. Primo, quia quum hujusmodi regimina sint accidentia quaedam ipsius hominis, videretur Deus usus fuisse ordine per- 70 verso, accidentia prius producendo, quam proprium subiectum; quod absurdum est dicere de Deo. Nam illa duo luminaria producta sunt die quarto, et homo die sexto; ut patet in litera.

Praeterea, quum ista regimina sint hominum directiva in quosdam fines, ut infra patebit, si homo stetisset in statu innocentiae, in quo a Deo factus est, talibus directivis non indiguisset. Sunt ergo hujusmodi regimina remedia contra infirmitatem peccati. Quum ergo non solum in die quarto so peccator homo non erat, sed etiam simpliciter homo non erat, producere remedia fuisset otiosum, quod est contra divinam bonitatem. Stultus enim esset medicus, qui ante nativitatem hominis, pro apostemate futuro, illi emplastrum conficeret. Non igitur dicendum est, quod quarto die Deus s5

⁶⁶ H. *dieo pro interemptione* —
V. *dieo per intencionem* —
A. *dieo quod intencionem* —
M. *dieo per interpretationem*
Edd. *dicti quod dictum est*
— Sequimur codices, inter se
concordes, vel certe *quo dicunt*
legentes, et Ficinum: *quel*
detto, ove affermano

⁶⁷ H. *duo hujusmodi regimina*

⁶⁸ V. *dupliciter via potest* — A.
duplici potest

⁷⁰ M. *haec regimina* — P. *hujus*
regimina

⁷² Edd. *accidentia scilicet prius*
— F. *acc. primo*

⁷² V. *prius procedendo*

⁷⁶ A. *ista duo regimina*

⁷⁸ A. *talibus doctrinis non indig.*

⁷⁹ L. V. *Sunt ergo hujus regim.*
— M. *Sunt ergo haec reg.*

⁸² Edd. *remedia, certum est fuisse*
otiosum — Praeter codicum
consensum nobiscum facit Fi-
cinus.

⁸³ L. *Stultus autem esset* — A.
Stultus esset — Edd. *Stultus*
etenim esset

⁸⁴ F. *future emplastrum*

⁸⁵ F. *Non ergo dic.*

⁷⁵ „Litera“, vox solemnns scriptorum medii aevi pro textu, ma-
xime sacro.

haec duo regimina fecerit; et per consequens intentio Moysi esse non potuit illa, quam fingunt.

Potest etiam hoc mendacium, tolerando, per distinctionem dissolvi. Mitior namque est in adversarium solutio distinctiva; non enim omnino mentiens esse videtur, sicut interemptiva illum videri facit. Dico ergo, quod licet Luna non habeat lucem abundanter, nisi ut a Sole recipit, non propter hoc sequitur, quod ipsa Luna sit a Sole. Unde sciendum, quod aliud est esse ipsius Lunae, aliud virtus ejus, et aliud operari. Quantum est ad esse, nullo modo Luna dependet a Sole, nec etiam quantum ad virtutem, nec quantum ad operationem simpliciter; quia motus ejus est a motore proprio, influentia sua est a propriis suis radiis. Habet enim aliquam lucem ex se, ut in ejus eclipsi manifestum est; sed quantum ad melius et virtuosius operandum, recipit aliquid a Sole, quia lucem abundantem, quam recepat, virtuosius operatur.

⁹⁰ F. haec duo luminaria

V. et praesens intentio

⁹¹ F. non potuit quam fing.

⁹² A. F. M. P. Potest etiam hoc mendacio — V. Pot. et hoc mendacio — L. Pot. hoc mendacio — H. Pot. etiam huic mendacio — Sequimur Ficinum.

P. per destructionem

⁹³ M. solutio distincta — A. sol. diffinitiva

⁹⁴ Reposuimus cum codd. A. F. H. P. et antiquis edd. illum (sc. adversarium) videri facit, pro illud vid. f. quod, adstipulante cod. V., Dionysii emendationem sequuti, in textum receperunt Turrius et Fratic.

⁹⁵ F. P. quod Luna non habet

⁹⁶ A. nisi ut a Sole receperit

⁹⁷ F. non tamen propter hoc

⁹⁸ A. M. Unde sciendum est

⁹⁹ M. de virtute, nec quantum — V. ad virtutem, nisi quantum

¹⁰⁰ A. F. H. L. P. V. et edd. ant. habent motore proprio, quod, contra cod. M. Ficinum, et recentt., qui exhibent mot. primo et infl., restituendum duxi. Videatur AUCTORIS CONVIVIIUM II. 2. „Certe Intelligenze, le quali sono alla rivoluzione del cielo, siccome movitori di quello“ — et inter proprio et influentia, quod habent edd., abest a libris mstis.

H. influentia ejus est a primis
H. P. V. ejus radiis

¹⁰¹ aliquid non legitur in P. qui habet, quod olim pro quia conjeceram, et quod in textum recepit Fratic., in nullo codice deprehendens, ejiciens dum putavi, animadvertens, auctorem nostrum etiam infra (cap. 12.) quia („per quasdam relationes, quia per Papatum et Imperium“) pro scilicet

Sic ergo dico, quod regnum temporale non recipit esse a spirituali, nec virtutem, quae est ejus auctoritas, nec etiam operationem simpliciter; sed bene ab eo recipit, 105 ut virtuosius operetur per lucem gratiae, quam in coelo et in terra benedictio summi Pontificis infundit illi. Et ideo argumentum peccabat in forma: quia praedicatum in conclusionem non est extremitas majoris, ut patet; procedit enim sic: Luna recipit lucem a Sole, qui est regimen spirituale; 110 regimen temporale est Luna: ergo regimen temporale recipit auctoritatem a regimine spirituali. Nam in extremitate majoris, ponunt lucem: in praedicato vero conclusionis, auctoritatem: quae sunt res diversae subjecto et ratione, ut visum est. 115

[CAPUT V.]

Adsumunt etiam argumentum de litera Moysi, dicentes, quod de femore Jacob fluxit figura horum duorum regiminum, quia Levi et Judas; quorum alter fuit pater sacerdotii, alter vero regiminis temporalis. Deinde sic arguunt ex iis: Sicut se habuit Levi ad Judam, sic se habet Ecclesia 5

usurpare — Pressius etiam vestigiis codicum inhaerens, mallem *quidem*, vel *et quidem*. Suffragari videtur Ficinus *e questo è abbondanza di luce*

¹⁰⁵ V. nec tertiam operationem
A. ab eo recipit lucem

¹⁰⁶ Conjecturae nostrae, non per lucem gratiae, sed lucem gratiae esse scribendum, quam probavit Fratic., contradicunt codices cum Ficino. Puta igitur ab eo recipit absolute dictum esse pro id ab eo recipit

¹⁰⁷ illi desideratur in P

¹¹⁰ F. M. P. luna recipit lumen
F. H. V. et P. in marg.
(„alias“) a Sole qui est regimen temporale

¹¹⁴ L. M. sunt res adversae

¹¹⁵ supra, quod in fine addunt editi, abest a codd. neque habuit Ficinus.

Cap. V. ¹ A. L. Moysi, dicentis

⁵ Editt. contra unanimem codicum consensum *Quemadmodum se habuit Levi*

¹⁰⁶ Cf. ARCTOREM nostrum in epistola ad Principes italicos (§ 10.) de Henrico VII. dicentem: „Illic est quem Clemens, nunc Petri successor, luce apostolicae benedictionis illuminat, ut ubi radius spiritualis non sufficit, ibi splendor minoris luminaris illustret.

Cap. V. ¹ Genesis XXIX 34. 35.

ad Imperium. Levi praececessit Judam in nativitate, ut patet in litera: ergo Ecclesia praeceedit Imperium in auctoritate.

Et hoc vero de facili solvitur: nam quod dicunt, quod Levi et Judas, filii Jacob, figurant ista regimina, possem
 10 similiter hoc interimendo dissolvere; sed concedatur. Et quum arguendo inferunt: Sicut Levi praeceedit in nativitate, sic Ecclesia in auctoritate, dico similiter, quod aliud est praedicatum conclusionis, et aliud major extremitas: nam aliud est auctoritas, et aliud nativitas, subjecto et ratione;
 15 propter quod peccatur in forma. Et est similis processus huic: A praeceedit B in C; D et E se habent ut A et B: ergo D praeceedit E in F; F vero et C diversa sunt.

Et si facerent instantiam dicentes, quod F sequitur ad C, hoc est auctoritas ad nativitatem, et pro antecedente
 20 bene inferitur consequens, ut animal pro homine; dico quod falsum est: multi enim sunt majores natu, qui non solum in auctoritate non praecedunt, sed etiam praeceduntur a minoribus, ut patet, ubi Episcopi sunt tempore juniores,

⁷ H. *Ecclesia praececessit in auctoritate* abest a P.

⁸ A. V. *Ex hoc vero*

M. *nam qui dicunt* — A. F. et editt. *nam cum dicunt* — Nobiscum faciunt H. L. P. V. et Ficinus: *perehè quello che dicono*

F. H. P. *cum Levi et Judas*

⁹ Edd. inter *ista* et *regimina* interponunt *duo*, quod neque codices habent, neque Ficinus.

V. *posse similiter* — A. H. *possent sim.* — F. *possit sim.* — M. *posset sim.* quod et Ficinus habuisse videtur. — Edd. antt. *possum sim.* — Nobiscum faciunt L. P.

¹¹ A. *Et coarguendo* — P. *Cum arg.* — F. *Cum argumento* — Edd. omittunt *Et quum* — Nostram lectionem tuentur H. L. M. V. et Ficinus.

¹¹ M. *Levi praececessit* — F. *Levi praeceedit Judam*

¹² F. *dico simpliciter*

¹³ V. *praedicatum construtionis*

A. F. H. L. P. V. et edd. antt. — *majoris extremitas*, quod consentientibus cod. M. et Ficino olim conjeceram, in textum recepit Fratic.

¹⁶ F. et edd. antt. *D et C se habet*

¹⁷ F. et edd. antt. *praeceedit C in F*

¹⁸ A. L. M. P. V. *Et si ferrent* — F. *Et si ferent*

¹⁹ P. *ad C est auctoritas*

²³ L. M. P. *praeceduntur a junioribus*

L. *ubi ipsi Episc. sunt* — P. *ubi ipsi sunt* — M. *ut ipsi Episc. sunt* — F. *ubi sunt*

M. et Edd. *sunt temporaliter juniores* — F. *sunt tempore minores*

quam sui Archipresbyteri. Et sic instantia videtur errare
secundum non causam ut causa,

25

X

[CAPUT VI.]

De litera vero primi libri Regum adsumunt etiam creationem et depositionem Saulis: et dicunt, quod Saul, rex inthronizatus, fuit depositus per Samuelem, qui vice Dei de praecepto fungebatur; ut in litera patet. Et ex hoc arguunt, quod quemadmodum ille Dei vicarius auctoritatem⁵ habuit dandi et tollendi regimen temporale, et in alium transferendi: sic et nunc Dei vicarius, Ecclesiae universalis antistes, auctoritatem habet dandi et tollendi, et etiam transferendi sceptrum regiminis temporalis. Ex quo siue dubio sequeretur, quod auctoritas Imperii dependeret, ut dicunt.¹⁰

†

Et ad hoc dicendum, per interemptionem ejus quod dicunt Samuelem Dei vicarium, quia non ut vicarius, sed ut legatus specialis ad hoc, sive nuncius, portans mandatum

²⁵ F. non causam ut causam —

H. non causa ut causa

Cap. VI. ¹ H. De litera primi

² P. etiam creatorem

³ Edd. inthronizatus fuit, et de throno depositus. Voces et de throno nec Ficinus habuit.

⁶ F. regnum temporale

⁷ L. Ecclesiae humilis — P. Eccl. ullus, abbreviationis signis utrique u superpositis.

⁸ et tollendi non habentur in F.

¹⁰ F. P. quod auctoritas Christi

dependeret — Ficinus: che dalla Chiesa dipendesse l'autorità dello Imperio, quem, ni fallor, sequutus, Turrius, omnium unus auct. Imperii ab Ecclesia dependeret.

¹¹ V. Ad hoc dicendum

M. dicendum etiam quod interpretationem ejus — A. dic. per interruptionem ejus.

¹² A. L. M. P. ut legatus spiritalis

Cap. VI. ³ I. SAMUEL. (Cathol. I. REGUM) cap. X. v. 1: „Tulit autem Samuel lenticulam olei, et effudit super caput ejus, et deosculatus est eum, et ait: Ecce, unxit te Dominus super hereditatem suam in principem, et liberabis populum suum de manibus inimicorum ejus. Et hoc tibi signum, quia unxit te Deus in principem.“ ⁴ Ibidem cap. XV. v. 23. (Et ait Samuel): „Pro eo ergo quod abjecisti sermonem Domini, abjecit te Dominus ne sis rex.“ — v. 28. „Scidit Dominus regnum Israel a te hodie et tradidit illud proximo tuo, meliori te.“

¹² „quia“ (non ut vicarius) more vulgatae Bibliorum versionis hic, et alibi multoties, pro quod dictum esse, vix opus est ut moneamus.

Domini expressum, hoc fecit. Quod patet, quia quidquid
 15 Deus dixit, hoc fecit solum, et hoc retulit.

Unde sciendum, quod aliud est esse vicarium, aliud est
 esse nuncium sive ministrum; sicut aliud est esse doctorem,
 aliud est esse interpretem. Nam vicarius est, cui juris-
 dictio cum lege vel cum arbitrio commissae est; et ideo intra
 20 terminos jurisdictionis commissae de lege vel de arbitrio
 potest agere circa aliquid, quod dominus omnino ignorat.
 Nuncius autem non potest, in quantum nuncius; sed quem-
 admodum malleus in sola virtute fabri operatur, sic et
 nuncius in solo arbitrio ejus, qui mittit illum. Non igitur
 25 sequitur, si Deus per nuncium Samuelem fecit hoc, quod
 vicarius Dei hoc facere possit. Multa enim Deus per Angelos
 fecit, et facit et facturus est, quae vicarius Dei, Petri suc-
 cessor, facere non posset.

Unde argumentum istorum est a toto ad partem, con-

¹⁴ V. *Dei expressum* — H. a *Deo expressum*

M. *patet, quod quicquid* —
 F. V. *patet, quicquid*

¹⁷ H. *ministr. sic aliud est*

¹⁸ P. *esse interemptem* — F. *esse interemptorem* — In Veneto legitur per correctionem *esse interpretem*, quid vero prima manu scriptum fuerit, divinare non potui.

¹⁹ F. *eum lege vel arbitrio*

²¹ F. P. *agere contra aliquid*, quod et V. olim habuisse vide-
 tur — A. *agere aliquid*

²³ A. V. *operatur, sic nuncius* —
 F. *op. sic etiam nunc.*

²¹ F. H. L. P. V. — Reliqui *nunc. solo arbitrio*

F. H. *Non ergo*

²⁶ M. *hoc facere posset* — Edd. *hoc facere possit similiter*. Ultimam vocem neque codd. agnoscunt, neque Ficinus.

²⁸ *facere non potest*, quod exhibent Turrius et Fratic., habet M. et habuisse videtur Ficinus, nihilque impedit quominus abbreviationem codicis H. ita interpretemur. Praeferendam tamen credidimus lectionem reliquis codicibus antiquisque editt. communem.

³⁰ F. *est de toto*

¹⁹ Similia leguntur in Glossa ordinaria BERNARDI PARMENSIS ad Decretales Gregorii IX. Lib. I. Tit. 28. cap. 3. „Vicarius omnia potest, quae pertinent ad jurisdictionem illius, cujus vicem gerit.“
²³ Parad. II. 127.:

*Lo moto e la virtù dei santi giri,
 Come dal fabbro l'arte del martello,
 Dai beati motor convien che spiri.*

struendo sic: Homo potest audire et videre; ergo oculus 30
 potest audire et videre, et hoc non tenet. Teneret autem
 destructive sic: Homo non potest volare, ergo nec brachia
 hominis possunt volare. Et similiter sic: Deus per nuncium
 facere non potest, genita non esse genita, juxta sententiam
 Agathonis; ergo nec vicarius ejus facere potest. 35

[CAPUT VII.]

Adsumunt etiam de litera Matthaei Magorum obla-
 tionem, dicentes Christum recepisse simul thus et aurum,
 ad significandum seipsum dominum et gubernatorem spiri-
 tualium et temporalium. Ex quo inferunt, Christi vicarium
 dominum et gubernatorem eorundem; et, per consequens, 5
 habere utrorumque auctoritatem.

Ad hoc respondens, literam Matthaei et sensum con-
 fiteor: sed quod ex illa inferre conantur, in termino deficit.
 Syllogizant enim sic: Deus est dominus spiritualium et tem-

³⁰, ³¹ H. *Homo potest videre, ergo
 et audire, ergo*

F. H. et L. utroque, A. et M.
 secundo, P. (a quo absunt
 verba *ergo oculus potest audire
 et videre*) primo loco *videre
 et audire*

³² A. L. P. *Teneret autem dis-
 cretive*

³³ F. P. *similiter sic: si Deus*

³⁵ F. *ejus vicarius hoc fac.*

Cap. VII. ² Editt. antiqu. *dicentes
 ipsum recepisse*

F. *recep. thus*

A. *aurum, thus et miram*
 (i. e. myrrham)

² H. *ad designandum* — Edd.
 antt. *ad signandum*

Edd. *seipsum esse dominum*

⁶ V. *habere veram auctor.*

⁷ H. V. *Ad hoc respondeo*

⁸ F. *extermino* — L. P. *interimo*
 (vocem *deficit* omittunt omnes
 manu exarati.) — Edd. antt. *in
 termino deficient* — Paulo ali-
 ter Ficinus habuisse videtur:
*ma in tutto nego quello, che
 di qui si sforzano d'inferire*

⁹ L. *Simulant enim sic* — P.
Similant en. sic

³⁵ ARISTOTELES *Ethic. Nicom. VI. 2.* (translat. ant.): „Factum
 autem non contingit non fieri. Propter quod recte Agathon: Solo
 enim ipso Deus privatur, ingenita facere quae facta sunt.“

Cap. VII. ¹ EVANG. MATTHAEI C. II. v. 11. „Intrantes domum,
 invenerunt puerum cum Maria matre ejus, et procidentibus adoraverunt
 eum, et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera: aurum, thus, et
 myrrham.“

- 10 poralium: summus Pontifex est vicarius Dei; ergo est dominus spiritualium et temporalium. Utraque namque propositio vera est, sed medium variatur et arguitur in quatuor terminis, in quibus forma syllogistica non salvatur; ut patet ex iis quae de Syllogismo simpliciter. Nam aliud est Deus,
- 15 quod subieitur in maiori; et aliud vicarius Dei, quod praedicatur in minori.

- Et si quis instaret de vicarii aequivalentia, inutilis est instantia; quia nullus vicariatus sive divinus, sive humanus, aequivalere potest principali auctoritati; quod patet de levi.
- 20 Nam scimus, quod successor Petri non aequivalet divinae auctoritati, saltem in operatione naturae; non enim posset facere, terram ascendere sursum, nec ignem descendere deorsum, per officium sibi commissum. Nec etiam possent omnia sibi committi a Deo; quoniam potestatem creandi, et
- 25 similiter baptizandi nullo modo Deus committere posset, ut

^{10, 11} Verba *summus Pontifex est vicarius Dei; ergo est dominus spiritualium et temporalium* non leguntur in M. P., sed abesse nequeunt.

¹¹ Edd. *Utraque enim*; sed a codicum consensu non erat recedendum

¹² F. *et agitur in quatuor*

¹³ A. *forma syllog. non servatur*

¹⁴ L. *ex iis quae de simillimo simpliciter*

A. H. P. *Nam alius est Deus*

^{15, 16} Verba *et aliud vicarius Dei, quod praedicatur in minori* praetermissa sunt in A. F. H. P. — Solum *aliud desideratur* in V.

¹⁶ H. P. V. *quia nullus vicarius,*

quod etiam Ficinus habuisse videtur.

¹⁸ Editt. antt. *quod patet de Levi. Rectum vidit Ficinus.* — H. *quod ponit de levi*

²² Editt. aliquot, non tamen eas quae saeculo XVI lucem viderunt, tamen ascendere sursum

Verba *nec ignem descendere deorsum* non exstant in F. et P.

²³ F. *Nec etiam possunt*

²⁴ V. et Edd. *potentiam creandi* — M. *potest. dandi*

²⁵ Unus Hung. habet *et similiter beatificandi.* Rectam tamen esse, quam retinimus, vulgatae lectionem probat locus Petri Lombardi ab auctore allegatus.

¹⁴ ARISTOTELIS *Analytica priora* („De Syllogismo“), vel potius quartum PETRI JULIANI (HISPANI) summularum logicalium tractatum, inde haustum, indicare videtur. — Quum terminus medius variatur, pro Deo vicarium Dei substituendo, non arguitur in tribus terminis iusti syllogismi, sed additur quartus.

evidenter probatur, licet Magister contrarium dixerit in quarto.

Scimus etiam, quod vicarius hominis non aequivalet ei, quantum in hoc quod vicarius est, quia nemo potest dare quod suum non est. Auctoritas principalis non est principis 30 nisi ad usum, quia nullus princeps seipsum auctorizare potest; recipere autem potest, atque dimittere, sed alium creare non potest, quia creatio principis ex principe non dependet. Quod si ita est, manifestum est, quod nullus princeps potest sibi substituere vicarium in omnibus aequivalentem; quare 35 instantia nullam efficaciam habet.

[CAPUT VIII.]

Item adsumunt de litera ejusdem illud Christi ad

²⁶ M. Magister dixerit in contrarium (omisso in quarto) — H. Mag. contr. dix. in sententiis — A. Mag. contr. dix. in Christo. — F. Mag. contr. diceret in qu.

²⁸, ²⁹ Verba Scimus etiam, quod vicarius hominis non aequivalet ei, quantum in hoc quod vicarius est non habentur in cod. V. — Solum Scimus abest a cod. H.

²⁸ A. in quantum in hoc — An in quantum hoc?

²⁹, ³⁰ Cod. M. omittit quia nemo potest dare quod suum non est

³² Verba recipere autem potest absunt a cod. Pal.

³³ M. sibi summittere vicarium

A. L. P. et edd. antt. quia instantia — Nostram emendationem, Fraticellio probatam, firman F. H. M. V. et Ficinus Cap. VIII. ¹ F. de lit. ejusd. Mathci

²⁶ PETRUS LOMBARDUS (Magister sententiarum) lib. IV. dist. 5. § 2. „Ministerium baptizandi dedit Christus servis, sed potestatem sibi retinuit, quam, si vellet, poterat servis dare sed noluit, ne servus in servo spem poneret.“ § 3. Quæritur, quæ sit illa potestas baptismi, quam Christus sibi retinuit, et potuit dare servis. Hæc est, ut plurimi volunt, potestas dimittendi peccata in baptismo; sed potestas dimittendi peccata, quæ in Deo est, Deus est. Ideo alii dicunt, hanc potestatem non potuisse dare alicui servorum, quia nulli potuit dare ut esset quod Ipse est, vel ut haberet essentiam quam Ipse habet, cui hoc est esse quod posse Ad quod dici potest, quia potuit eis dare potentiam dimittendi peccata, non tamen ipsam eandem, quæ Ipso potens est, sed potentiam creatam, quæ servus posset dimittere peccata: non tamen ut auctor remissionis, sed ut minister, nec tamen sine Deo auctore, ut sicut in ministerio habet exterius sanctificare, ita interius mundaret Deo auctore Ita ergo potuit dare servo potestatem dimittendi peccata in baptismo.“ (Cf. THOMAM AQUINATEM de Regimine Principum in Opp. Antv. 1612. T. XVII. Lib. III. cap. 10. inf.

Y

Petrum: „Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis; et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in coelis“: quod etiam omnibus Apostolis esse dictum similiter, accipiunt de litera Matthaei, similiter et Joannis. Ex quo arguunt, successorem Petri omnia, de concessione Dei, posse tam ligare, quam solvere, et inde inferunt, posse solvere leges et decreta Imperii, atque leges et decreta ligare pro regimine temporali; unde bene sequetur illud, quod dicunt.

Et dicendum ad hoc per distinctionem contra majorem syllogismi, quo utuntur. Syllogizant enim sic: Petrus potuit solvere omnia et ligare: successor Petri potest quidquid Petrus potuit; ergo successor Petri potest omnia solvere et

⁴ Edd. male *solutum etiam in coelis*

A. *Apostolis videtur esse dictum* — Edd. ante Fratic. qui emendationem nostram, nunc codd. auctoritate munitam, in textum recepit, *Apost. est dictum*, quibuscumque consentit F. — Ficinus *E questo vogliono che sia detto similmente a tutti gli Apostoli* — Editiones, manifesto errore, post dictum distinguunt.

⁵ *similiter jubentibus libris manu scriptis (praeter Felin.) post Matthaei inseruimus* — V. *Matth. simul et Joh.*

⁶, ⁷ H. *omnia concessione Dei*

¹¹ M. *Et dicendum est ad hoc* — A. *Dicend. ad hoc est per inter hoc et distinctionem, quod omittant edd. antiq., in uno V. desideratur.*

A. *circa majores* — L. *esse majorem* — P. *ecclesia majorem*

¹² M. *silogismum* — A. *simili*

M. *silogizantes enim* — A. *et syllogizantur enim* — P. *simulant enim* — F. *simulant enim*

¹³, ¹⁴ P. *Petri potuit quicquid* — A. *cod. A. absunt verba quidquid Petrus potuit, ergo successor Petri potest omnia*

Cap. VIII. ¹ EVANO. MATTHAEI c. XVI. v. 19. — Cf. de hoc argumento disserentem FRIEDBERGIUM p. 44. 45. — Jam Innocentius III. eo utitur in epistola ad Alexium Imperatorem § 6, et contra Philip-pum Augustum, regem Francorum in Decretali „Novit Ille, qui nihil ignorat“ (Decretal. Gregor. IX. Lib. I. Tit. 33. cap. 6. et Lib. II. Tit. 1. c. 13.), eoque, tanquam ultimo et gravissimo innititur Bonifacius VIII in Bulla „Unam sanctam“ (Extravagantes communes Lib. I. Tit. 8. cap. 1.) „Est autem haec auctoritas, et si data sit homini, et exerceatur per hominem, non humana, sed potius divina, ore divino Petro data, sibi-que, suisque successoribus in ipso, quem confessus fuit petra, firmata, dicente Domino ipsi Petro: „Quodcumque ligaveris“ etc.“ Cf. et THOMAS AQU. 1. c. ⁵ EVANO. MATTHAEI c. XVIII. v. 18. — EVANO. JOHANNIS c. XX. v. 23. ⁶ Cf. AUGUTINI TRIUMPHI Summam de potestate Papae. Quaestio XLIV. 4. et XLIX. Art. 4. 5. apud FRIEDBERGIUM l. c. p. 244, eundemque in Ephemerid. j. eccl. VIII. 105.

ligare. Unde inferunt, auctoritatem et decreta Imperii sol-
vere et ligare ipsum posse.

Minorem concedo, majorem vero non sine distinctione.
Et ideo dico, quod hoc signum universale „Omne“, quod
includitur in „quodcumque“, numquam distribuit extra ambi-
tum termini distributi. Nam si dico: Omne animal currit; 20
omne distribuit pro omni eo, quod sub genere animalis
comprehenditur. Si vero dico: Omnis homo currit; tunc
signum universale non distribuit, nisi pro suppositis hujus
termini: homo. Et quum dico: Omnis grammaticus; tunc
distributio magis coarctatur. 25

Propter quod semper videndum est, quid est quod signum
universale habet distribuere: quo viso, facile apparebit quan-
tum sua distributio dilatetur, cognita natura et ambitu ter-
mini distributi. Unde quum dicitur, „Quodcumque ligaveris“;
si hoc „quodcumque“ sumeretur absolute, verum esset quod 30
dicunt, et non solum hoc facere posset, quin etiam solvere
uxorem a viro, et ligare ipsam alteri, vivente primo, quod
nullo modo potest. Posset etiam solvere me non poeniten-
tem, quod etiam facere ipse Deus non posset.

Quum ergo ita sit, manifestum est, quod non absolute 35
sumenda est illa distributio, sed respective ad aliquid. Quid
autem illa respiciat, satis est evidens, considerato illo quod

¹⁹ A. *includitur in quocumque*
F. P. V. et editt. anteriores
extra habitum termini

²¹ P. *sub genere animal* — Edd.
male sub gen. animali

²² F. P. *comprehendit*

²³ A. M. *videndum est, quid si-*
gnum — F. *vid. est, quod si-*
gnum — L. *vid. est quodquod*
sign. — P. *vid. est quod est*
quod sign.

^{29, 30} A. F. P. *si li. (i. e. liga-*
veris quod plenis literis ex-

hibet V.) *quodcumque* — L.
si illud quodc. — H. *si istud*
quodc. — M. *si ibi quodc.*

³² H. *primo, certe quod nullo*
modo

³³ P. *me solvere impenitentem*

³⁴ A. *quia etiam facere*

³⁵ F. *non ita absolute*

³⁶ A. F. L. M. *Quod autem illa*

³⁷ A. V. *considerato illud* — F.
L. P. *consideratio illud* — M.
considerando illud

²³ Cf. ACTORIS Infernum XXVII. 115.

*Assolver non si può, chi non si pente,
Nè pentere e volere insieme puossi,
Per la contradizion che nol consente.*

sibi conceditur, circa quod illa distributio subjuugitur. Dicit enim Christus Petro: Tibi dabo claves regni coelorum; hoc
 40 est: Faciam te ostiarius regni coelorum. Deinde subdit: „Et quodcumque“, quod est „omne quod“: id est, omne quod ad istud officium spectabit, solvere poteris et ligare. Et sic signum universale, quod includitur in „Quodcumque“, contrahitur in sua distributione ab officio clavium regni coe-
 45 lorum. Et sic adsumendo, vera est illa propositio; absolute vero non, ut patet. Et ideo dico, quod etsi successor Petri, secundum exigentiam officii commissi Petro, possit solvere et ligare; non tamen propter hoc sequitur, quod possit solvere seu ligare decreta Imperii, sive leges, ut ipsi dicebant,
 50 nisi ulterius probaretur, hoc spectare ad officium clavium; ejus contrarium inferius ostendetur.

[CAPUT IX.]

Accipiunt etiam illud Lucae, quod Petrus dicit Christo,

³⁸ A. F. V. *conceditur, contra quod* quam lectionem et Oporinus notat in marg.

⁴⁰ Verba *Faciam te ostiarius regni coelorum* absunt a cod. M.

⁴¹ *quod est omne quod* non habetur in F.

Auctoritate codd. F. H. V. et Ficini omisimus copulam *et*, quae in reliquis codicibus et in editis praecedit verba *omne quod ad istud* (quorum ultimum abest a F.)

⁴² A. *officium spectat* — V. *officium expectabit*

⁴⁴ P. V. *contrahitur in suam distributionem*

⁴⁵ M. *Et si sumendo*

⁴⁶ F. *quod si successor* — V. *quod successor omisso Petri*

⁴⁷ P. *posset solvere* — L. *posset absolvere*

⁴⁹ F. *leges ut dicebant*

⁵¹ Sequimur cod. A. P. V. — Reliqui et editt. *inferius ostenditur* Cap. IX. ¹ Codd. H. L. P. non

indicant novi capituli initium

A. F. H. L. P. V. et aliquot editt. antt. *quod Petrus dixit*

— Tamen cod. M. et Ficinum sequendos esse duximus.

⁴⁶ Cf. quae nomine Friderici secundi PETRUS DE VINEIS (Epist. I. 3.) scribit Sancto Ludovico, Francorum regi: „Etsi fateamur collatam a Domino sacrosanctae Romanae sedis Antistiti plenariam in spiritualibus potestatem, ut quantumcumque, quod absit, sit ille peccator, quod in terra ligaverit, sit ligatum in coelis, et quod solverit, sit solutum; nusquam tamen legitur divina vel humana lege sibi concessum, quod transferre pro libito possit Imperium, aut de puniendis temporaliter in privatione regnorum Regibus et Principibus judicare.“

Cap. IX. ¹ EVANG. LUCAE cap. XXII. v. 28. Cf. FRIEDBERG

cum ait: „Ecce duo gladii hic“; et dicunt, quod per illos duos gladios duo praedicta regimina intelliguntur; quae quoniam Petrus dixit esse ibi, ubi erat, hoc est apud se, inde arguunt, illa duo regimina, secundum auctoritatem, 5 apud successorem Petri consistere.

Et ad hoc dicendum, per interemptionem sensus, in quo fundatur argumentum. Dicunt enim, illos duos gladios, quos adsignaverit Petrus, duo praefata regimina importare: quod omnino negandum est, tum quia illa responsio non 10 fuisset ad intentionem Christi, tum quia Petrus, de more, subito respondebat ad rerum superficiem tantum.

³ P. *regimina intulerunt*

⁴ Codd., vel literis disertis, vel solito abbreviationis signi usi, quae quod Petrus — Unus cod. F. simpliciter quae Petrus — Ficin. *i quali, poichè disse Pietro*

⁵ Conjecturam nostram, inde arguunt proinde arg. substituentem, probavit Fratic. Adversantur codices. quorum lectio, ut ferri possit, vel quae

quidem Petrus, vel cum cod. F. quae Petrus legendum foret.

⁷ A. *pro interpretatione*

⁸ A. F. H. L. V. in quo fundant argumentum

⁹ A. F. H. P. V. quos assignavit Petrus

A. P. duo praefata (A. praecasserta) regna

¹⁰ P. tum quia illa ratio

¹¹ F. tum quia de uore

De fin. regund. jud. p. 46—49. et in Ephem. j. eccl. p. 86, 87. — Hoc argumentum prae omnibus apud scriptores medi aevi usitatissimum, jam saeculo XI. habemus in epistola decretali Gregorii VII. in Mansii collectione Concil. XX. 331 sq. Recurrit in Speculo Saxonico, initio saec. XIII. composito (transl. vet.) „Duorum gladiatorum potestatem, spirituales scilicet et saecularem, ad defendendum suum populum, Christus in sua approbavit Ecclesia. Ex quibus Papam, spirituales, et Romanum Principem saecularem habere, nemo ambigit.“ Permagnum ei momentum tribuere videtur Bonifacius VIII. in Bulla „Unam sanctam“: „In hac ejusque potestate duos esse gladios, spirituales videlicet et temporalem, evangelicis dictis instruimur. Nam dicentibus Apostolis: „Ecce gladii duo hic“ — in Ecclesia scilicet, quum Apostoli loquerentur —, non respondit Dominus, nimis esse, sed satis. Certe, qui in potestate Petri temporalem gladium esse negat, male verbum attendit Domini proferentis: „Converte gladium tuum in vaginam.“ Uterque est in potestate Ecclesiae, spiritualis scilicet gladius et materialis. Sed is quidem pro Ecclesia, ille vero a Ecclesia exercendus. Ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis. Oportet autem gladium esse sub gladio, et temporalem auctoritatem spirituali subijci potestati. Nam quum dicat Apostolus: „Non est potestas, nisi a Deo; quae autem sunt, a Deo ordinata sunt,“ non autem ordinata essent, nisi gladius esset sub gladio, et tanquam inferior reduceretur per alium in supremam.“

Quod autem responsio non fuisset ad intentionem Christi, non erit immanifestum, si considerentur verba praecedentia, et causa verborum. Propter quod sciendum, quod hoc dictum fuit in die coenae; unde Lucas incipit superius sic: „Venit autem dies azymorum, in quo necesse erat occidi Pascha“; in qua quidem coena praeloquutus fuerat Christus de ingruente passione, in qua oportebat ipsum separari a discipulis suis. Item sciendum, quod ubi ista verba intervenerunt, erant simul omnes duodecim discipuli; unde parum post verba praemissa dicit Lucas: „Et quum facta esset hora, discubuit, et duodecim Apostoli cum eo.“ Et ex hinc continuato colloquio venit ad haec: „Quando misi vos sine sacculo et pera et calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc, qui habet sacculum, tollat, similiter et peram; et qui non habet, vendat tunicam, et emat gladium.“ In quo satis aperte intentio Christi manifestatur; non enim dixit: Ematis, vel habeatis duos gladios, imo duodecim, quum ad duodecim discipulos diceret: „Qui non habet, emat“, ut quilibet haberet unum. Et hoc etiam

¹³ Cum codd. A. H. M. V. scripsimus *Quod autem responsio* — P. etiam hic *Quod autem ratio* — V. utroque loco olim idem habuisse videtur. — L. et editt. *Quod autem responsio* — F. *Quod autem intentio* H. *ad interemptionem Chr.*

¹⁴ H. et V. pro *non erit immanifestum* habent *erit manifestum*

¹⁵ H. M. in *qua quidem praeloquutus*

A. F. H. L. P. *fuit Christus*

²⁰ A. M. *sciendum est quod*

F. *quod ista verba*

²² P. *post verba predicta*

H. *dicit evangelista Lucas*

²², ²³ P. *discumbit et duodecim discipuli cum eo*

²³ H. V. et editt. *Ex hinc continuato* — Sequimur A. F. L. M. P.

A. *Et ex hinc cont. eloquio*

²⁴ F. H. L. M. V. *venit ad hoc* F. *Quoniam misi vos*

²⁵ L. *numquid, inquit, defuit* — P. *ut quid, inquit, defuit* F. *Ac illi dix.*

²⁷ F. *vendat tunicam suam* (ut in textu sacro)

²⁹ F. *non dixit Ematis*

³⁰ A. et editt. *ad duodecim discipulos loqueretur* — Cum F. H. L. M. P. V. *reposuimus diceret.*

³¹ F. *Et hoc dicebat*

¹⁶ EVANG. LUCAE cap. cit. vers. 7. vers. 35. 36.

²² Ibid. vers. 14.

²³ Ibid.

diebat, praemonens eos pressuram futuram, et despectum futurum erga eos, quasi diceret: Quoniam fui vobiscum, recepti eratis, nunc fugabimini; unde oportet vos praeparare vobis etiam ea, quae iam prohibui vobis, propter necessitatem. Itaque si responsio Petri, quae est ad hoc, fuisset sub intentione illa, iam non fuisset ad eam quae erat Christi; de quo Christus ipsum increpasset, sicut multoties increpuit, quum inscie responderet. Ille autem non fecit, sed acquievit: dicens ei: „Satis est“; quasi diceret: Propter necessitatem dico; sed si quilibet habere non potest, duo sufficere possunt.

Et quod Petrus de more ad superficiem loqueretur, probat ejus festina et impraemeditata praesumptio, ad quam non solum fidei sinceritas impellebat, sed, ut credo, puritas

³³, ³³ A. praemonens eos pressuram futuram cum despectu (sic) futuris — P. praem. eos pressuram facturam ad despectum facturum (quam ultimam vocem exhibet et Fcl) — Edd. praem. eos de pressura futura, et despectu futuro — Dedimus quae habent H.L.M.V.

³⁴ Edd. cum L. V. nunc autem fugabimini

Reposuimus unde oportet cum L. P. pro ut oporteat, quod habent editt. — M. unde opus — A. bene oportet — F. H. V. ut oportet

³⁵ Editt. contra unanimum codicum consensum quae ante inhibui vobis propter futuram necessitatem — Ficinus integrum locum ita reddidit: *eravate ricevuti, ora sarete scacciati; onde conviene che v'apparecchiare eziandio quelle cose che già vi vietai, perche così la necessità richiede.*

³⁶ Editt. responsio Petri facta ad haec. — Sequimur codd. inter se consentientes.

³⁷ Il. fuisset intentione illa

H. L. P. ad ea quae erat Christi

³⁸ L. M. V. multoties increpavit

³⁹ A. H. L. V. — P. cum jussit, respondet — F. M. cum inscie respondit — Edd. cum inscie respondit

F. H. et editt. recentt. Hoc autem non fecit, cui Ficinus consentire videtur — M. Haec aut. non fecit — Reliqui quod dedimus exhibent.

⁴⁰ F. et edd. antt. acquievit ei, dicens: Satis est — recentt. acquievit, dicens: Satis est
F. Pr. necess. hoc dico

⁴¹ V. quod si quilibet

M. habere non posset

⁴² L. probat sua festina — M. probat ejus infestina

⁴³ P. fidei sinceritatis

F. sinc. non impellebat
Editt. sed credo puritas

⁴⁰ EVANG. LUCAE cap. cit. vers. 35.

45 et simplicitas naturalis. Hanc suam praesumptionem scribae Christi testantur omnes.

Scribit autem Matthaeus, quum Jesus interrogasset discipulos: „Quem me esse dicitis?“ Petrum ante omnes respondisse: „Tu es Christus, filius Dei vivi.“ Scribit etiam, 50 quod, quum Christus diceret discipulis, quia oportebat eum ire in Hierusalem, et multa pati; Petrus adsumpsit eum, et coepit increpare illum, dicens: „Absit a te, Domine; non erit tibi hoc.“ Ad quem Christus, redarguens, conversus dixit: „Vade post me, Satana.“

55 Item scribit, quod in monte transfigurationis, in conspectu Christi, Moysi, et Heliae, et duorum filiorum Zebedaei, dixit: „Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, et Heliae unum.“

Item scribit, quod quum discipuli essent in navicula 60 tempore noctis, et Christus ambularet super aquam, Petrus dixit „Domine, si tu es, jube me ad te venire super aquas.“

Item scribit, quod quum Christus praenuciaret scandalum discipulis suis, Petrus respondit: „Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.“ Et infra:

⁴⁵ F. et P. omittunt *scribae*

⁴⁷ Editt. *Matthaeus, quod cum*

⁴⁸ H. *discipulos suos, dicens: Quem*

A. P. *Quem esse dicitis —*

Editt. male *Quem esse me dic.*

F. *Petrum ante omnia*

⁵⁰ A. F. L. — H. M. V. *Scribit etiam, cum Christus diceret — Ficinus: Scrive ancora che, quando Cristo disse — P. quod oportebat*

F. et P. *oport. ire*

⁵¹ V. *ire Hierusalem*

Editt. *assumpsit eum Petrus*

⁴² Editt. *coepit increpare eum — P. incepit increp. illum*

Editt. male *Absit hoc a te*

⁵² P. *Ad que Christus*

H. et editt. *Christus, eum re-*

darguens

P. *adversus dixit*

⁵⁷ *Domine, quod cum sacro textu habent omnes, praetermittunt editt.*

⁶² F. P. *scribit, cum Christus*

⁶³ F. *praenunc. discipulis suis scandalum*

⁶⁴ A. F. L. *ego non scandalizabor*

⁴⁸ EVANG. MATTHAEI CAP. XVI. v. 15, 16.

⁴⁹ Ibid. vers. 21.

⁵¹ Ibid. vers. 22, 23.

⁵² Ibid. cap. XVII. v. 4.

⁶¹ Ibid. cap. XIV.

v. 28. ⁶³ Ibid. cap. XXII. v. 33, 35.

„Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo.“ Et hoc 65
etiam contestatur Marcus. Lucas vero scribit, Petrum
etiam dixisse Christo, parum supra verba praemissa de gladiis:
„Domine, tecum paratus sum et in carcerem et in mortem ire.“

Joannes autem dicit de illo, quod quum Christus vellet
sibi lavare pedes, Petrus ait: „Domine, tu mihi lavas pe- 70
des?“ Et infra: „Non lavabis mihi pedes in aeternum.“

Dicit etiam, ipsum gladio percussisse ministri servum:
quod etiam conscribunt omnes quatuor.

Dicit etiam Joannes, ipsum introivisse subito, quum
venit in monumentum, videus alium discipulum cunctantem 75
ad ostium.

Dicit iterum, quod existente Jesu in litore, post resur-
rectionem, quum Petrus audisset quia Dominus esset, tunica
subcinxit se (erat enim nudus), et misit se in mare.

Ultimo dicit, quod quum Petrus vidisset Joannem, dixit 80
Jesu: „Domine, hic autem quid?“

Juvat quippe talia de Archimandrita nostro in laudem
suae puritatis continuasse, in quibus aperte deprehenditur,

⁶⁵ Editt. contradicentibus tam
Evangelista, quam codd. ma-
nuscriptis *Etsi oportuerit me
simul mori*

⁶⁶ P. contestatur Mathaeus

⁶⁸ A. F. L. M. P. V. paratus sum
in carcerem (M. carere)

⁶⁹ V. Joannes etiam dicit

⁷⁰ In P. desideratur Domine

⁷² F. P. quod etiam scribunt

⁷⁷ Lectioni existente Christo in
litore, quam habent editt., ad-

versantur textus sacer, codd.
et Ficinus — P. exeunte Jesu
L. in litore maris

⁷⁸ L. eum Petrus vidisset

⁷⁸, ⁷⁹ A. L. P. V. tuniceam subcin-
xit se — Edd. subcinxit se
tunica

⁸⁰ Omnes, praeter A. L., vidisset
Joannem, dicit

⁸¹ A. dixit Christo

⁸² F. de Archimandrita vestro —
H. Archimandritam nostrum

⁶⁶ EVANG. MARCI cap. XIV. v. 29. — EVANG. LUCAE cap. XXII.
v. 33. ⁶⁷ EVANG. JOHANNIS cap. XIII. v. 6. ⁷² Ibid. cap. XVIII.
v. 10. ⁷³ EVANG. MATTHAEI cap. XXVI. v. 51. — EVANG. MARCI
cap. XIV. v. 47. — EVANG. LUCAE cap. XXII. v. 50. ⁷⁴ EVANG.
JOHANNIS cap. XX. v. 6. Cf. Parad. XXIV. 125.

*O santo padre, spirito che vedi
Cio che eredesti sì, che tu vineesti
Ver lo sepolero i più giovani piedi.*

⁷⁷ EVANG. JOH. cap. XXI. v. 7. ⁸¹ Ibid. vers. 21. ⁸² Simili ratione
noster in Parad. XI. 99. beatum Franciscum archimandritam dicit.

quod quum de duobus gladiis loquebatur, intentione simplici
 85 respondebat ad Christum.

Quod si verba illa Christi et Petri typice sunt accipienda,
 non ad hoc, quod dicunt isti, trahenda sunt, sed referenda
 sunt ad sensum illius gladii, de quo scribit Matthaeus
 sic: „Nolite arbitrari, quia veni pacem mittere in terram;
 90 non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare
 hominem adversus patrem suum,“ etc. Quod quidem fit tam
 verbo, quam opere. Propter quod dicebat Lucas ad Theo-
 philum: „quae coepit Jesus facere et docere“. Talem gladium
 Christus emere praecepiebat, quem duplicem ibi esse Petrus
 95 etiam respondebat. Ad verba enim et opera parati erant,
 per quae facerent quod Christus dicebat, se venisse facturum
 per gladium, ut dictum est.

[CAPUT X.]

Dicunt adhuc quidam, quod Constantinus Imperator,
 mundatus a lepra intercessionem Sylvestri, tunc summi
 Pontificis, Imperii sedem, scilicet Romam, donavit Ecclesiae,
 cum multis aliis Imperii dignitatibus. Ex quo arguunt, digni-

⁸⁶ L. *gladiis loqueretur*

⁸⁷ Edd. *non ad hoc tamen, quod*
P. quod deberent isti

M. trahenda, sed
⁸⁸ A. et edd. *sed referenda ad*
sensum

⁸⁹ A. F. H. L. P. V. *Nolite ergo*
arbitrari

⁹⁰ F. P. *adversus fratrem suum*

⁹¹ V. *facere et dicere*

⁹¹, ⁹⁵ F. *qualem dupl. ibi esse Petr.*
resp.

⁹⁰ Edd. *dicebat: scilicet, se venisse*
A. F. L. P. futurum per
gladium

Cap. X. ³ A. *Imp. sedem, scilicet*
Romanam — P. Imp. sedem,
id est Romanam — M. Imp. sed.
sed et Romanam — L. non
solum Imp. sed. sed Romanam

⁸⁹ EVANG. MATTHAEI cap. X. v. 34, 35. ⁹² Actus Apostol. cap. I. v. 1.

Cap. X. ² Commentorum de Sylvestro, Constantinum a lepra miraculose
 sanante, origines et progressus elegantissime illustravit DORLLINGER in
 libro de fabulis medii aevi Papas spectantibus p. 52—61. De fide eis
 tribuenda non dubitavit noster. Cf. THOMAS AQUIN. de Regim. princ.
 III. 16. et AUCTORIS nostri Infern. XXVII. 94.

... *Constantin chiese Silvestro*
Dentro Siratti a guarir della lebbre.

³ De ementita Constantini donatione, post tot alios, doctissime tracta-
 vit DORLLINGER loco quo supra p. 61—106. Cf. et FRIEDBERGIUM De

tates illas deinde neminem adsumere posse, nisi ab Ecclesia recipiat, cujus eas esse dicunt. Et ex hoc bene sequeretur, auctoritatem unam ab alia dependere, ut ipsi voluit.

Positis et solutis igitur argumentis, quae radices in divinis cloquiis habere videbantur, restant nunc illa ponenda et solvenda, quae in gestis Romanis et ratione humana radican-
 10 Ex quibus primum est, quod praemittitur, quod sic syllogizant: Ea quae sunt Ecclesiae, nemo de jure habere potest, nisi ab Ecclesia; et hoc conceditur. Romanum regimen est Ecclesiae; ergo ipsum nemo de jure habere potest, nisi ab Ecclesia. Et minorem probant per ea quae de Constantino
 15 superius tacta sunt.

⁵ Editt. *illas posthac neminem*

⁶ F. *nisi ab Eccl. cujus*

A. F. *Ex hoc bene* — M. P. *Et hoc bene* — V. *Ad hoc bene* M. *sequitur*

⁷ M. *auctoritatem illam ab illa depend.* — F. *non habet auctoritatem*

⁸ Editt. *Positis igitur et solutis* — F. *Pos. ergo et sol. omisso argumentis*

⁹ A. M. V. *restat nunc illa* — F. *restant modo illa*

¹⁰ A. F. H. P. V. et editt. antt. *in gestis humanis* — Adversantur reliqui codd. et Ficinus

¹¹ F. *quod sic praemittitur*

¹² Verba de jure exulant a cod. P.

¹³ F. L. M. *Romanum regnum*

¹⁴ A. *superius tractata sunt*

finium etc. p. 52—55. Hanc etiam fabulam, cum synchronis, quae revera facta erant reddere credidit Dantes. Cf. Inf. XIX. 115.

*Ahi Constantin, di quanto mal fu madre,
 Non la tua conversion, ma quella dote
 Che da te prese il primo ricco padre!*

Purgat. XXXII. 124.

*Poscia, per indi ond' era pria venuta,
 L'aquila vidi scender giù nell' arca
 Del carro, e lasciar lei di sè pennuta.*

*E qual esce di cor che si rammarca,
 Tal voce uscì dal cielo, e cotai disse:
 O navicella mia, com' mal sei carica!*

Parad. XX. 55. (Cf. supra lib. II. cap. 12.)

*L'altro che segue, con le leggi e meco,
 Sotto buona intenzion che fe' mal frutto,
 Per cedere al pastor, si fece Greco.*

*Ora conosce, come il mal, dedutto
 Dal suo bene operar, non gli è nocivo,
 Avvegna che sia il mondo indi distrutto.*

Hanc ergo minorem interimino; et quum probant, dico quod suā probatio nulla est, quia Constantius alienare non poterat Imperii dignitatem, nec Ecclesia recipere. Et quum
 20 pertinaciter iustant, quod dico, sic ostendi potest: Nemini licet ea facere per officium sibi deputatum, quae sunt contra illud officium; quia sic idem, in quantum idem, esset contrarium sibi ipsi: quod est impossibile. Sed contra officium deputatum Imperatori est, scindere imperium; quum
 25 officium ejus sit, humanum genus uni velle, et uni nolle tenere subjectum, ut in primo hujus de facili videri potest: ergo scindere Imperium, Imperatori non licet. Si ergo aliquae dignitates per Constantinum essent alienatae (ut dicunt) ab Imperio, et cessissent in potestatem Ecclesiae, scissa esset
 30 tunica inconsutilis, quam scindere ausi non sunt etiam qui Christum verum Deum lancea perforarunt.

Practerea, sicut Ecclesia suum habet fundamentum, sic et Imperium suum: nam Ecclesiae fundamentum Christus est. Unde Apostolus ad Corinthios: „Fundamentum aliud nemo

¹⁷ Verba *Hanc ergo minorem interimino, et quum probant* absunt a cod. A.

¹⁹ P. non poterat jura Imp. dign. L. Et cum etiam pert.

²⁰ H. pertinacius
Edd. recentt. monstruose istent

²¹ M. officium sibi commissum vel deput.

²² Editt. in primo hujus facile videt

²³ Conjecturam nostram, a Fraticello receptam, jam firmiter
A. H. M. V. — L. et cessisset in potestate — P. et concess-

sissent in potestatem — F. et concessisset in potestate —
Editt. Fraticellianae anteriores et excessissent in potestate

²⁰ H. ausi non fuerunt
Edd. sunt qui Christum — F. sunt etiam per Chr.

²¹ M. lancea perforarint — F. lancea perforare

²² A. H. L. M. P. V. — F. sic Imperium — Editt. sic etiam Imperium

F. P. a secundo ad tertium fundamentum prosiliunt

³⁰ EVANG. JOHANNIS XIX. 23. — Argumento tunicae inconsutilis, ut contrariam defendat sententiam, utitur Bonifacius in Bulla „Unam sanctam”: „Pro anima, id est pro se ipso, capite, simul oravit (Psalmista, Ps. 22. [cath. 21.] v. 20) et corpore, quod corpus unicam scilicet Ecclesiam nominavit Haec est tunica inconsutilis, quae scissa non fuit, sed sorte provenit. Igitur Ecclesiae unius et unice unum corpus, unum caput . . . Christus videlicet, et Christi vicarius Petrus, Petrique successor.” ³¹ PAULUS I. Epist. ad Corinth. cap. III. v. 11.

potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus 33
 Jesus.“ Ipse est petra, super quam aedificata est Ecclesia;
 Imperii vero fundamentum, jus humanum est. Modo dico,
 quod sicut Ecclesiae fundamento suo contrariari non licet,
 sed debet semper inniti super illud, juxta illud Canticoꝝ:
 „Quae est ista, quae ascendit de deserto, delitiis affluens, 40
 innixa super dilectum suum“? sic et Imperio licitum non
 est, contra jus humanum aliquid facere. Sed contra jus
 humanum esset, si seipsum Imperium destrueret; ergo
 Imperio seipsum destruere non licet. Quum ergo scindere
 Imperium, esset destruere ipsum, consistente Imperio in uni- 45
 tate Monarchiae universalis; manifestum est, quod Imperii
 auctoritate fungenti, scindere Imperium non licet. Quod
 autem destruere Imperium sit contra jus humanum, ex supe-
 rioribus est manifestum.

Praeterea omnis jurisdictio prior est suo iudice; iudex 50
 enim ad jurisdictionem ordinatur, et non e converso. Sed
 Imperium est jurisdictio, omnem temporalem jurisdictionem

³³ A. *ponere, nisi id*

Sequitur codd. H. M. — In
 F. P. V. desunt verba *quod*
est — A. L. et editt. *qui est*
Christus

³⁶ M. *super quam fundata est*

³⁷ F. *jus hominum*

³⁸ F. *Modo dico sicut Ecclesiae*
 A. *sicut Ecclesia*

³⁹ A. *sed inniti semper super*
 F. non habet verba *super illud*
 P. *Cantici* — A. *Canticac* —
 F. *Cantus*

⁴¹ P. *affluens invisa*
 V. *super delictum*
suum, quod habetur in textu
 sacro, addidimus cum H.

P. *sicut et Imperio*

⁴³ M. a primo ad secundum
seipsum prosiliens, omittit
 verba *imperium destrueret:*
ergo imperio seipsum — F.
si contra seips. Imp. destrue-
retur ergo etc.

⁴⁴ A. V. *ergo Imperium seipsum*

⁴⁶ A. L. M. *Quod autem scindere*
Imperium

⁵⁰ H. *jurisdictio proprior est*

⁵¹ L. *et non e contrario*

⁵² Edd. antiqu. *Sed Imperio est*
jurisdictio — An *Sed Imperii*
est jurisdictio?

²³ Cantic. Canticoꝝ Cap. VIII. v. 5. ⁴¹ Cf. ENGELBERTUM
 ADMONTENS. De ortu et fine Rom. Imp. cap. 18. „Nequaquam licuit
 Hadriano Imperatori, vel Joviniano, fines Imperii simpliciter et cum
 renunciatione tradere, et Imperium circa fines debitos limitare; nec ulli
 Imperatori unquam licuit, vel licebit, quia tum caderet a nomine et
 dignitate Augusti, quod significat Imperium debere semper augeri, et
 nunquam minui“

ambitu suo comprehendens; ergo ipsa est prior suo iudice, qui est Imperator, quia ad ipsam Imperator est ordinatus, 55 et non e converso. Ex quo patet, quod Imperator ipsam permutare non potest, in quantum Imperator, quum ab eo recipiat esse quod est. Modo dico sic: Aut ille Imperator erat, quum dicitur Ecclesiae contulisse, aut non. Et si non, plauum est quod nihil poterat de Imperio conferre. Si sic, 60 quum talis collatio esset minoratio jurisdictionis, in quantum Imperator, hoc facere non poterat.

Amplius: si unus Imperator aliquam particulam ab Imperii jurisdictione discindere posset, eadem ratione et alius. Et quum jurisdictio temporalis finita sit, et omne 65 finitum per finitas decisiones assumatur; sequeretur, quod jurisdictio prima posset auuihilari: quod est irrationabile.

Adhuc, quum conferens habeat se per modum agentis; et cui confertur, per modum patientis, ut placet Philosopho in quarto ad Nicomachum; non solum ad collatiouem esse 70 licitam requiritur dispositio conferentis, sed etiam ejus cui confertur: videtur enim in patiente disposito actus aetivorum

⁵⁴ L. cum ad ipsam — F. M.
quare ad ipsam

⁵⁵ L. et non e contrario

⁵⁶ A. Imperator erat, qui dicitur
Verba Et si non absunt a P.

⁶², ⁶¹ L. M. minoratio jurisdictionis
Imperii

⁶² Hinc novum caput incipiunt
A. F. P.

⁶³ F. P. eadem ratione alius

⁶⁵ Retinemus assumatur, quod,
conjecturam nostram sequutus,
in textum recepit Fratic.,
licet expressis literis non habeatur
in codd., qui assumatur (quod
exhibent editt. anteriores) scribentes,
non distinguunt

inter assumatur et adsumatur.
Quae si displicent, legas cum
V. consumatur

⁶⁰ L. jurisdictio propria posset
F. quod irrationabile

⁶⁷ F. conferens se habet

⁶⁹ A. L. in decimo ad Nicom.

A. P. V. non solum ad collectionem

⁷¹ M. P. V. videntur enim — F.
dicuntur enim

A. in patiente et dispositio
— H. P. V. et edd. in pat. et
disposito — Sequimur codd. F.
L. M. et Ficinum: perchè pare,
che le operazioni degli agenti
sieno nel paziente disposto

⁶⁹ ARISTOTELES Ethica Nicom. lib. IV, cap. 1. transl. antiqua:
„Virtus magis benefacere, quam bene pati, et bene operari magis quam
turpia non operari. At obscurum non est, ex datione consequi ut benefi-
cia conferamus, honestaque agamus, ex acceptione vero, ut beneficiis
afficiamur, non agamusque turpia.“

inesse. Sed Ecclesia omnino indisposita erat ad temporalia recipienda, per praeceptum prohibitivum expressum, ut habemus per Matthaeum, sic: „Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris, non peram in via,” etc. Nam etsi per Lucam habemus relaxationem praecepti, quantum ad quaedam; ad possessionem tamen auri et argenti licentiatam Ecclesiam post prohibitionem illam invenire non potui. Quare si Ecclesia recipere non poterat, dato quod Constantinus hoc facere potuisset de se; actio⁷² tamen illa non erat possibilis, propter patientis indispositionem. Patet igitur, quod nec Ecclesia recipere per modum possessionis, nec ille conferre per modum alienationis poterat. Poterat tamen Imperator, in patrocinium Ecclesiae, patrimonium et alia deputare, immoto semper superiori dominio,⁷³ ejus unitas divisionem non patitur. Poterat et vicarius Dei recipere, non tamquam possessor, sed tamquam fructuum pro Ecclesia pro Christi pauperibus dispensator; quod Apostolos fecisse, non ignoratur.

[CAPUT XL (X.)]

Adhuc dicunt, quod Hadrianus Papa Carolum

⁷² F. esse. Sed

L. ad imperialia recipienda

⁷⁴ F. non habet sic⁷⁶ F. P. hab. relationem praecepti⁷⁷ A. H. quantum ad quandam possessionem⁷⁸ F. auri vel argenti⁷⁹ V. Quia si Ecclesia⁸⁰ F. Const. imperator facere⁸¹ F. P. propter patientis dispositionem — Edd. antt. propter pat. a dispositionem, quod probari potest, si a et dispositionem in unam vocem contrahantur.⁸² F. Patet ergo quod Eccl. nec per modum⁸³ F. per mod. alien. conferre poterat non legitur in P.⁸⁶ F. Poterat etiam vicar.⁸⁵ L. M. pro Ecclesia, pro pauperibus — Editt. pro Eccl. proque Christi pauperibus — Sequimur codd. A. H. P. V. et Ficinum come dispensatore de' frutti a' poveri di Cristo A. H. L. V. quod apostolus fecisse — M. quod apostolum fecisseCap. XI. ¹ Novi capituli initium indicant M. et Oporini editio princeps

P. quod Andrianus Papa

⁷⁴ EVANG. MATTHAEI cap. X. v. 9.
v. 3, cap. X. v. 4.⁷⁶ EVANG. LUCAE cap. IX.Cap. XI. ¹ Dicit de expeditione a Carolo Magno anno 773. ad

Magnum sibi et Ecclesiae advocavit, ob injuriam Longobardorum tempore Desiderii regis eorum, et quod Carolus ab eo recepit Imperii dignitatem; non obstante, quod Michael⁵ imperabat apud Constantiopolim. Propter quod dicunt, quod omnes, qui fuerunt Romanorum Imperatores post ipsum, et ipsi advocati Ecclesiae sunt, et debent ab Ecclesia advocari. Ex quo etiam sequeretur illa dependentia, quam concludere volunt.

- ¹⁰ Et ad hoc infringendum dico, quod nihil dicunt; usurpatio enim juris non facit jus. Nam si sic, eodem modo auctoritas Ecclesiae probaretur dependere ab Imperatore; postquam Otto Imperator Leonem Papam restituit, et Benedictum deposuit, nec non in exilium in Saxoniam duxit.

[CAPUT XII. (XI.)]

Ratione vero sic arguunt. Sumunt etenim sibi principium de decimo primae Philosophiae, dicentes: Omnia, quae

² Verba ob injuriam habent codd. quos inspeximus omnes, quibus accedit Ficini auctoritas. Desiderantur in editt. antt.

³ F. Michael Imperator imperabat

⁷ F. L. M. P. — Reliqui et editt. post ipsum, et ipse, adv. Nobiscum facit Ficinus
A. et dicunt ab Ecclesia

⁷. ⁸ H. ab Eccl. annotari — Verba et debent ab Eccl. advocari non leguntur in F.

¹⁰ M. infringendum quod dico,

quod nihil dicunt — H. infr. dico quod nihil debent

¹² H. post vero Otto — P. postquam Tito

¹⁴ M. Benedictum disposuit
Cap. XII. ¹ A. L. Sumunt enim sibi principium (A. primam) — M. Sumunt eterui sibi princ. — V. sumunt etenim princ.

² A. de decima primae Philos. dicentis — H. decimo primae dicentes — M. de decimo propriae Phil. dicentes — F. de decimo Phil. dicentes

petitionem Papae Hadriani I. contra Desiderium regem Longobardorum suscepta. Cf. THOMAS AQUINATEM De regimine princ. III. 10. et 18. Qui tamen eo tempore in Oriente imperabat, non erat Michael Rhangabes, sed Constantinus Copronymus. ¹³ Puta Ottonem primum, qui anno 964. Benedictum V. deposuit, et Hamburgum in exilium misit. Leonem vero VIII. restituit.

Cap. XII. ² ARISTOTELES Metaphys. X. 1. (Lect. 2.) translat. ant. „Sic itaque metrum omnium quod unum, quia cognoscimus ex quibus est substantia, dividentes aut secundam quantitatem, aut secundam speciem.“

sunt unius generis, reducuntur ad unum, quod est mensura omnium quae sub illo genere sunt. Sed omnes homines sunt unius generis: ergo debent reduci ad unum, tamquam ad mensuram omnium eorum. Et quum summus Antistes et Imperator sint homines, si conclusio illa est vera, oportet quod reducantur ad unum hominem. Et quum Papa non sit reducendus ad alium, relinquitur, quod Imperator, cum omnibus aliis, sit reducendus ad ipsum, tamquam ad mensuram et regulam; propter quod sequitur etiam idem quod volunt.

Ad hanc rationem solvendam, dico, quod quum dicunt: Ea, quae sunt unius generis, oportet reduci ad aliquod unum de illo genere, quod est metrum in ipso, verum dicunt. Et similiter verum dicunt, dicentes, quod omnes homines sunt unius generis. Et similiter verum concludunt, quum inferunt ex his, omnes homines esse reducendos ad unum metrum in suo genere. Sed quum ex hac conclusione subinferunt de Papa et Imperatore, falluntur secundum accidens.

Ad cujus evidentiam sciendum, quod aliud est esse hominem, et aliud est esse Papam. Et eodem modo, aliud est esse hominem, aliud esse Imperatorem; sicut aliud est esse hominem, aliud esse patrem et dominum: homo enim est id, quod est per formam substantialem, per quam sortitur

⁷ F. si ergo illa est vera

⁸ A. reliquum quod Imp. — P. reliqua quod Imp. — M. refert quod Imp.

¹¹ M. sequitur etiam id quod — P. sequitur etiam illud quod — L. sequ. etiam illum quod — A. sequ. etiam quod — F. sequ. etiam ibidem sequitur quod

¹² oportet reduci, quod reposuimus, codices omnes habent et princeps Oporini. Postiores editt. errore typothetae, uti videtur, oporteret duci

¹⁴ P. quod est metrum de ipso

¹⁵ F. Et sim. etiam verum

¹⁷ P. inferunt etiam in his

M. omnes homines reducendos

¹⁸ F. M. subinfertur de Papa

²¹ A. P. esse hominem, aliud est

²² H. P. V. aliud est esse Imperatorem

aliud est esse hominem, quod in textum restituimus, habent H. M. P. V. et editt. antiquae. — est desideratur in L. et apud recentiores

²³ L. P. et aliud est esse patrem — F. H. V. aliud est esse patrem

M. patrem vel dominum

²⁴ V. per formam substantialiter

- 25 speciem et genus, et per quam reponitur sub praedicamento substantiae. Pater vero est id, quod est per formam accidentalem, quae est relatio, per quam sortitur speciem quamdam et genus, et reponitur sub genere ad aliquid sive relationis. Aliter omnia reducerentur ad praedicamentum
- 30 substantiae; quum nulla forma accidentalis per se subsistat, absque hypostasi substantiae subsistentis: quod est falsum. Quum ergo Papa et Imperator sint id, quod sunt per quasdam relationes; quia per Papatum et per Imperium, quae relationes sunt, altera sub ambitu paternitatis, et altera sub
- 35 ambitu dominationis: manifestum est quod Papa et Imperator, in quantum huiusmodi, habent reponi sub praedicamento relationis, et per consequens reduci ad aliquod existens sub illo genere.

Unde dico, quod alia est mensura, ad quam habent

40 reduci, prout sunt homines; et alia, prout sunt et Papa et Imperator. Nam, prout sunt homines, habent reduci ad optimum hominem, qui est mensura omnium aliorum et idea, ut ita dicam, quisquis ille sit, ad existentem maxime unum in genere suo; ut haberi potest ex ultimis ad Nicomacbum.

²⁵ P. a reponitur lineae 25 pro-
siliit ad idem vocabulum recur-
rens in lin. 28. omissis inter-
mediis

²⁶ Pater enim est legunt codd.
unanimesi consensu.

²⁸ A. H. L. P. — V. sub gen. ad
aliquid — M. sub gen. ad aliud
V. suae relationis

³¹ P. absque compostasy

³³ F. — A. per Papatum et per Im-
perium — L. M. V. per Pa-
patum et per Imperium — H.
P. per Papatum et Imperium

³¹ F. P. omittunt paternitatis et
altera sub ambitu

³⁸ F. in quantum huiusm. debent
— L. V. in quantum huius

habent — P. in qu. huius
habetur

³⁷, ³⁸ A. L. reduci ad aliquid exi-
stens — P. red. ad aliquid ens

⁴⁰ P. V. et alia prout sunt Papa

⁴¹ M. Nam ut sunt homines —
H. Nam ut quod sunt homines

⁴², ⁴³ P. et editt. antt. et ideo, ut
ita dicam — A. F. H. L. M.
V. et ideo, ut dicam — Ficin.
e per così dire il tipo

⁴⁴ A. F. H. L. P. V. in genere,
ut haberi. In uno M. habetur
suo, quod abesse nequit.

ex ultimis ad Nicom. habent
tam manu scripti quam typis
expressi antiq. — Recent. ex
ultimo ad Nic.

²⁸ Verbis „praedicamentum“ et „genus“ quasi synonymis nititur auctor.

⁴⁴ ARISTOTELES Ethica Nicom. Lib. X. cap. 5. (lect. 8.) transl. ant.

In quantum vero sunt relativa quaedam, ut patet, reducenda 45 sunt vel ad invicem, si alterum subalternatur alteri; vel in specie communicant per naturam relationis; vel ad aliquod tertium ad quod reducuntur, tamquam ad communem unitatem. Sed non potest dici, quod alterum subalternetur alteri; quia sic alterum de altero praedicaretur: quod est falsum.⁴⁵ Non enim dicimus: Imperator est Papa, nec e converso. Nec potest dici, quod communicent in specie; quum alia sit ratio Papae, alia Imperatoris, in quantum huiusmodi: ergo reducuntur ad aliquid, in quo habent uniri.

Propter quod sciendum, quod sicut se habet relatio ad 55 relationem, sic relativum ad relativum. Si ergo Papatus et Imperatus, quum sint relationes superpositionis, habeant reduci ad respectum superpositionis, a quo respectu cum suis

⁴⁵ P. sunt relata quaedam — In M. deest quaedam

ut patet deest in F. — P. utpote, vel ut patet

⁴⁶ Ficinus et quotquot exstant editt. supino errore reducenda sunt vel ad iudicem — Justam lectionem exhibent codices, inter se consonantes.

⁴⁸ F. reducuntur ad communem

⁴⁹ A. P. V. sed non potest dicere F. quod alterum subalternatur

⁵¹ A. F. H. L. M. P. — V. non enim decimus Imperator — Editt. antt. ridicule errantes non enim Decius Imp. Cf. GARR. ROSSETTI *Sullo spir. antipap.* p. 276. 77. et quae diximus in libro, cui titulus *Dante-Forschungen* p. 115.

A. H. L. M. V. et e converso — L. et e contrario

⁵³ A. ratio sit Papae, Imperatoris — L. rat. Papae et Imp. — H. P. sit: rat. Papae et Imp. — F. sitrat. Papae, alia ratio Imp.

⁵⁴ M. ergo reducuntur F. ad aliquod i. qu. h. verum

⁵⁵ A. M. Propter quod sciendum est quod

L. sic se habet relat.

⁵⁶ A. H. relatum ad relativum — V. relatum ad relatum — Editt. antiqua. relativum ad relatum

⁵⁷ A. M. Papatus et Imperatus

⁵⁷, ⁵⁸ H. L. M. P. relationes suppositionis . . . ad respectum suppositionis

F. P. habent reduci

⁵⁸ L. a quibus respectu — Edt. antt. ad quod resp.

„Si autem hoc bene dicitur, quemadmodum videtur, et est uniuscuiusque mensura virtus, et bonus, secundum quod talis, et delectationes erunt utique quae huic videntur, et delectabilia quibus iste gaudet.“ Ibid. cap. 7 (lect. 11) „Si itaque divinum quid intellectus ad hominem, et secundum hanc divina vita ad humanam vitam. Oportet autem non secundum suadentes humana sapere hominem, neque mortalia mortalem, sed in quantum contingit immortalem facere, et omnia facere ad vivere secundum optimum eorum, quae in ipso.“

differentialibus descendunt; Papa, et Imperator, quum sint
 60 relativa, reduci habebunt ad aliquod unum in quo reperiatur
 ipse respectus superpositionis, absque differentialibus aliis.
 Et hoc erit vel ipse Deus, in quo respectus omnis univer-
 saliter unitur; vel aliqua substantia Deo inferior, in qua
 respectus superpositionis, per differentiam superpositionis, a
 65 simplici respectu descendens, particuletur. Et sic patet, quod
 Papa et Imperator, in quantum homines, habent reduci ad
 unum; in quantum vero Papa et Imperator, ad aliud: et
 per hoc patet ad rationem.

[CAPUT XIII. (XII.)]

Positis et exclusis erroribus, quibus potissime innituntur,
 qui Romani Principatus auctoritatem depeudere dicunt a
 Romano Pontifice, redenudum est ad ostendendum veritatem
 hujus tertiae quaestionis, quae a principio discutienda pro-
 5 ponebatur: quae quidem veritas apparebit sufficienter, si sub
 praefixo principio inquirendo, praefatam auctoritatem imme-
 diate depeudere a culmine totius entis ostendero, qui Deus
 est. Et hoc erit ostensum, vel si auctoritas Ecclesiae re-
 moveatur ab illa, quum de alia non sit altercatio; vel si
 10 ostensive probetur, a Deo immediate depeudere.

Quod autem auctoritas Ecclesiae non sit causa Imperialis

⁶⁰ P. *relativa*, reduci habent

⁶¹ F. *reperiatur ille*

L. M. P. *respectus suppo-*
sitionis

⁶², ⁶³ V. *respectus omnis natura-*
liter unitur

⁶⁴ H. L. M. P. *in qua respectus*
suppositionis

Verba *per differentiam super-*
positionis desunt in omnibus
 codd., sed habentur in vers.
 Ficini.

⁶⁵ L. *a simplici relatu descendens*

⁶⁶ M. *debent reduci ad unum*

⁶⁷ L. *per hoc patet rationi*

Cap. XIII. ¹, ² L. *quibus maxime*
intuitur qui ratione princ.

⁴ F. *veritatem tertiae quaestio-*
nis — P. *verit. hujus quaest.*
 — *veritatem* desideratur in
 cod. V.

⁵, ⁶ *sufficienter, praefixo prin-*
cipio — P. *suff. sub praef.*
princ. — M. *suff. si sub praef.*
indicio

⁷ M. *depeudere a lumine totius*

⁸ A. *cum de alio non sit* — H.
 (et versio Ficini) *cum de illa*
n. sit

P. *non sit alteratio*

auctoritatis, probatur sic: Illud, quo non existente, aut quo non virtuate, aliud habet totam suam virtutem, non est causa illius virtutis; sed Ecclesia non existente, aut non virtuate, Imperium habuit totam suam virtutem: ergo Ecclesia non est causa virtutis Imperii, et per consequens nec auctoritatis, quum idem sit virtus et auctoritas ejus. Sit Ecclesia A, Imperium B, auctoritas sive virtus Imperii C. Si non existente A, C est in B, impossibile est A esse causam ejus, quod est C esse in B; quum impossibile sit, effectum prae-²⁰cedere causam in esse. Adhuc, si nihil operante A, C est in B, necesse est, A non esse causam ejus, quod est C esse in B; quum necesse sit ad productionem effectus praeparari causam, praesertim efficientem, de qua intenditur.

Major propositio hujus demonstrationis declarata est in²⁵ terminis; minorem Christus et Ecclesia confirmat. Christus nascendo et moriendo, ut superius dictum est; Ecclesia, quum Paulus in Actibus Apostolorum dicat ad Festum: „Ad tri-

¹² V. *Illud quod non existente* — H. *Illud quo non ente vel nondum existente* — A. *Ill. quo existentis*

¹³ Verba aut quo non virtute aliud habet totam suam virtutem omnino absunt a codd. A. P. — Iisdem verbis F. unum est substituit, V. vero aliud tamen est, et L. est aliqua virtus — Sola verba aut quo non virtute omittit M. Pro aliud habet H. et M. legunt aliquid habet, quorum prior pro habet totam suam virtutem exhibet habet suam perfectam virtutem. — Justam lectionem, in qua edd. praeter Turr. consentiunt, ne Ficinus quidem habuisse videtur.

¹⁴ P. Imperium habet

¹⁶ F. P. per consequens auctoritatis

¹⁷ P. cum id sit virtus

²⁰ Cod. A. a verbis cum impossibile sit ad verba cum necesse sit prosiliens, omittit intermedia.

²² H. est in B. necesse sit

In H. desiderantur verba: A non esse causam ejus, quod est C esse in B; quum necesse F. C non esse in B.

²³ L. effectus praeparari — M. eff. praeparari

²⁴ H. causam pristini efficientem M. de qua intenditur incidenter — A. de qua hic intenditur

²⁵ F. Major propositio declar.

²⁶ L. declarata est in terris V. et Ecclesia confirmant

²⁸ Actus Ap. cap. XXV. v. 10.

- bunal Caesaris sto, ubi me oportet judicari," quum etiam
 30 Angelus Dei Paulo dixerit parum post: „Ne timeas, Paule,
 Caesari te oportet adsistere.“ Et infra iterum Paulus ad
 Judaeos existentes in Italia: „Contradicentibus autem Judaeis,
 coactus sum appellare Caesarem, non quasi gentem meam
 habens aliquid accusare, sed ut eruerem animam meam de
 35 morte.“ Quod si Caesar jam tunc judicandi temporalia non
 habuisset auctoritatem, nec Christus hoc persuasisset, nec
 Angelus illa verba nunciasset, nec ille qui dicebat: „Cupio
 dissolvi et esse cum Christo,“ incompetentem judicem ap-
 pelleret.
- 40 Si etiam Constantinus auctoritatem non habuisset in
 patrocinium Ecclesiae, illa quae de Imperio deputavit ei, de
 jure deputare non potuisset; et sic Ecclesia, illa collatione
 uteretur injuste; quum Deus velit oblationes esse immacu-
 latas, juxta illud Levitici: „Omnis oblatio, quam conferetis
 45 Domino, absque fermento erit.“ Quod quidem praeceptum,

²⁹ Edd. Venetae *ibi me oportet*,
 quod et in vulgatis textus
 sacri editt. Codd. tamen una-
 nimi consensu *ubi me oportet*,
 quam lectionem, inter varias
 Actuum ab editoribus relata,
 Dantem habuisse censemus.

³⁰ H. *Angelus Domini*

³¹ M. *Et idem iterum Paulus* —
 H. L. *Et iterum Paulus*

³² A. *conatus sum approbare*

³³ M. *sed ut eruerem* — L. *sed
 ut et tuerer*. Verba *sed ut
 eruerem animam meam de
 morte*, ex Psalmo 33 (Cath. 32.)
 v. 19 desumpta, non leguntur
 in Actibus.

³⁴ F. et P. pro triplici *nec* habent
 triplex *non*

³⁵ H. *Angelus ista verba*

³⁶ A. *competente iudice appellas*.

³⁷ V. *Sed etiam Constantinus*

⁴¹ L. *in patrimonium Eccl.*

⁴² F. *ei a iudice deputare*

⁴³ A. *et Ecclesia* — M. *sic Eccl.*
 — V. *et si Eccl.*

⁴⁴ H. *quam offertis Domino*
 — V. *quam confertis Domino*
 — M. *quam confertis Deo* —
 A. F. L. Versio Fic. et Princ.
 Oporini nobiscum *quam con-*
feretis Domino — P. *quam*
conferens Domino — Zatta et
 recentiores, sola auctoritate
 textus Bibliorum, quem vul-
 gatae editt. exhibent, uti vi-
 detur, moti, *quae offertur Do-*
mino — Restituendam puta-
 vimus lectionem antiquam,
 quam in Levitico habuisse
 videtur Dantes.

⁴⁵ Editt. recent. textum Biblio-
 rum respicientes *absque fer-*
mento fiet

³⁸ Actus Ap. cap. XXVII. v. 24.

³⁹ Ibid. cap. XXVIII. v. 19.

⁴⁰ Pauli Epist. ad Philipp. cap. I. v. 23. ⁴¹ Leviticus cap. II. v. 11.

licet ad offerentes faciem habere videatur; nihilominus est per consequens ad recipientes. Stultum enim est credere, Deum velle recipi, quod prohibet exhiberi; quum etiam in eodem praecipitur Levitis: „Nolite contaminare animas vestras, nec tangatis quidquam eorum, ne immundi sitis.“⁴⁸ Sed dicere, quod Ecclesia sic abutatur patrimonio sibi deputato, est valde inconveniens: ergo falsum erat illud, ex quo sequebatur.

[CAPUT XIV. (XIII.)]

Amplius, si Ecclesia virtutem haberet auctorizandi Romanum Principem, aut haberet a Deo, aut a se, aut ab Imperatore aliquo, aut ab universo mortalium adsensu, vel saltem ex illis praevalentium. Nulla est alia rimula, per quam virtus haec ad Ecclesiam manare potuisset. Sed a nullo istorum⁵ habet: ergo virtutem praedictam non habet.

Quod autem a nullo istorum habeat, sic apparet. Nam si a Deo recepisset, hoc fuisset aut per legem divinam, aut per naturalem; quia quod a natura recipitur, a Deo recipitur, non tamen convertitur. Sed non per naturalem; quia¹⁰ natura non imponit legem, nisi suis effectibus: quum Deus insufficiens esse non possit, ubi sine secundis agentibus

⁴⁸ P. cum in eodem⁵⁰ P. V. quicquid eorum⁵¹ Edd. contra codicum et Ficini auctoritatem, sic omittentes: quod Ecclesia abutatur⁵² V. falsum est et erat illud — A. falsum illudCap. XIV. ² H. Romanum Imperium vel Principem — F. Romanum Imperium
F. aut a se ipso⁵ V. ad Ecclesiam manere⁶ F. recepisset aut per legem div.⁹ Verba a Deo recipitur, quae desiderantur in edit. antt., primus restituit Fratic. Consentiant manu exarati omnes et Ficinus.¹¹ Fratic. sine negatione quia natura imponit legem, quod mero errori debere puto. \
L. nisi suis affectibus⁴⁹ Leviticus cap. XI. v. 43.Cap. XIV. ¹⁰ Si natura operatur, Deus operatur per eam; sed mediate, scilicet per secundos agentes. Huiusmodi operationes divinae, quae effectus naturae dici possunt, legibus naturae subjectae sunt. At si immediate operatur Deus, immunis est a legibus quae effectus naturae adstringunt.

aliquid in esse producit. Unde quum Ecclesia non sit effectus naturae, sed Dei, dicentis: „Super hanc petram aedificabo
 15 Ecclesiam meam“, et alibi: „Opus consummavi, quod dedisti mihi ut faciam“; manifestum est, quod ei natura legem non dedit.

Sed nec per divinam; omnis namque divina lex, duorum Testamentorum gremio continetur: in quo quidem
 20 gremio reperire non possum, temporalium sollicitudinem sive curam sacerdotio, primo vel novissimo, commendatam fuisse. Quinimo invenio, sacerdotes primos ab illa de praecepto remotos, ut patet per ea quae Deus ad Moysen; et sacerdotes novissimos, per ea quae Christus ad discipulos. Quam
 25 quidem ab eis esse remotam possibile non esset, si regiminis temporalis auctoritas a sacerdotio demanaret; quum saltem in auctorizando sollicitudo provisionis instaret, et deinde cautela continua, ne auctorizatus a tramite rectitudinis devia-

Quod autem a se non receperit, de facili patet: Nihil
 30 est quod dare possit, quod non habet. Unde omne agens aliquid, actu esse tale oportet, quale agere intendit: ut habetur in iis, quae de simpliciter Ente. Sed constat, quod

¹³ Fraticellium, me suadente, merito pro aliud exhibuisse aliquid in esse producit, probat codicum consensus.

¹⁴ P. ut faciam inane est

¹⁵ F. H. L. duorum testimoniorum

²⁵ A. II. M. P. V. et edit. antt. possibile non est

²⁷ A. V. cum saltem auctorizando A. sollicitudo promissionis

²⁸ F. ne auctoratus a tramite

²⁹ Edit. adversantibus libris msptis de facili patet sic

¹¹ EVANO. MATTHAEI cap. XVI. v. 18. ¹² EVANO. JOHANNIS cap. XVII. v. 4. ¹³ Numeri cap. XVIII. vers. 20. „Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars et hereditas tua in medio filiorum Israel“. Cf. AUCTORIS Purgatorium XVI. 131:

... or discerno, perchè da retaggio
 Li figli di Levi furono esenti.

¹⁴ EVANO. MATTHAEI cap. X. vers. 9: „Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris.“ ¹⁵ ARISTOTELES Metaphys. Lib. IX. cap. 8. (lect. 7.) transl. ant. „Semper enim ex potestate ente, fit actu ens ab actu ente, ut homo ex homine, musicus a musico, semper movente aliquo primo. Movens autem actu jam est: Dictum est autem in sermonibus de substantia, quia omne quod fit, fit ex aliquo, et ab aliquo, et hoc specie idem.“

si Ecclesia sibi dedit illam virtutem, non habebat illam priusquam daret: et sic dedisset sibi quod non habebat, quod est impossibile. 35

Quod vero ab aliquo Imperatore non receperit, per ea quae superius manifesta sunt, patet sufficienter.

Et quod etiam ab adsensu omnium vel praevalentium non habuerit, quis dubitat? quum non modo Asiani et Africani omnes, quin etiam major pars Europaei colentium 40 hoc abhorreat? Fastidium etenim est, in rebus manifestissimis probationes adducere.

[CAPUT XV. (XIV.)]

Item: Illud quod est contra naturam alienius, non est de numero suarum virtutum; quum virtutes uniuscujusque rei consequantur naturam ejus, propter finis adeptionem. Sed virtus auctorizandi regnum nostrae mortalitatis, est contra naturam Ecclesiae: ergo non est de numero virtutum suarum. 5

Ad evidentiam autem minoris, sciendum, quod natura Ecclesiae forma est Ecclesiae. Nam quamvis natura dicatur de materia et forma, proprius tamen dicitur de forma, ut ostensum est in Naturali auditu. Forma autem Ecclesiae

³¹ sibi, quod post priusquam daret exhibent editt., neque habent codd., neque habuit Ficinus.

³⁶ L. P. *Quod autem ab aliquo — F. Quod ab aliquo*

³⁷ L. *superius manifeste dicta — M. superius dicta — A. superius facta*

³⁸ A. H. L. M. P. — Editt. *quod etiam assensu omnium — V. quod et ad sensum omnium*

³² F. *probationem adduc.*

Cap. XV. ⁴ F. *virtus auctorandi*

⁶ A. M. P. *sciendum est quod*

⁷ P. *natura esse forma est*

⁸ A. H. P. V. *per prius tamen dicitur*

⁹ M. *ostensum est per Philosophum in hiis quae de naturali auditu — F. ost. est in de natur. aud.*

Cap. XV. ⁹ ARISTOTELES *Physica* Lib. II. cap. 1. (lect. 2.) transl. vet. „Uno quidem modo natura sic dicitur, primo unicuique subjecta materia habentium in seipsis motus principium et mutationis. Alio autem modo forma et species, quae est secundum rationem. Quod autem est ex his, natura quidem non est, sed a natura, ut homo: et magis natura est quam materia . . . Amplius fit ex homine homo, sed

10 nihil aliud est, quam vita Christi, tam in dietis quam in
factis comprehensa. Vita enim ipsius idea fuit et exemplar
militantis Ecclesiae, praesertim pastorum, maxime summi,
eius est pascere agnos et oves. Unde ipse in Joanne for-
mam suae vitae relinquens: „Exemplum“, inquit, „dedi vobis,
15 ut quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.“ Et
specialiter ad Petrum, postquam pastoris officium sibi com-
misit, ut in eodem habemus: „Petre, inquit, sequere me.“
Sed Christus hujusmodi regimen eorum Pilato abnegavit:
„Regnum“, inquit, „meum non est de hoc mundo; si ex hoc
20 mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent, ut
non traderer Judaeis; nunc autem regnum meum non est hinc.“

Quod non sic intelligendum est, ac si Christus, qui Deus
est, non sit dominus Regni hujus; quum Psalmista dicat:
„Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam fun-
25 daverunt manus ejus“; sed quia, ut exemplar Ecclesiae, regni

¹¹ L. *Vita autem ipsius*

M. *et exemplum militantis*

¹² Editt. *maxime hujus summi*
— L. M. *max. summi Pontifi-*
cis — *hujus abest ab omni-*
bis manu scriptis.

¹³ Editt., consentiente Ficino, sed
contra codicum fidem *cujus*
officium est pascere

¹⁴ F. *vitalis suae relinquens*

F. *Exempl. enim inquit*

¹⁵ M. P. et editt. recentt. contra
textum Evangelii *quemadmo-*
do ego feci ita et vos — F. *quem-*
admodum feci ita et vos

¹⁶ L. *spiritualiter ad Petrum*

¹⁷ L. M. P. *hujus modi regnum*
coram Pil. — F. *hujus regnum*
coram Pil.

¹⁸, ¹⁹ II. *abnegavit dicens, Regn.*

meum non est de hoc mundo,
inquit, si de hoc mundo

²⁰ F. *ut non tradar*

Turrius et novissimae Fratic.
editt. cum Felin., sed mani-
festo errore *regnum meum*
non est hic

²¹ L. M. P. *cum Psalmus dicat*

²², ²³ In Bibliis vulgatis habetur
et siccam manus ejus forma-
verunt. Fere hisdem verbis
quibus hic, versum Psalmi
refert auctor in Epist. ad Pri-
ncipes § 7, eandemque lectio-
nem exhibet b. Augustinus de
civ. Dei XI. 34.

²⁴ Expunximus *quae*, quod inter
Ecclesiae et *regni* male intru-
dunt recentiores.

non lectulus ex lectulo, unde dicunt figuram non esse naturam, sed
lignum; quoniam fiet, utique si germinet, non lectulus, sed lignum. Sic
ergo haec est ars, et forma est natura, fit enim ex homine homo...
Forma itaque natura est.

²⁵ EVANG. JOHANN. cap. XIII. v. 15.

²⁶ Ibid. cap. XXI. v. 22.

²⁷ Ibid. cap. XVIII. v. 36.

²⁸ Psalm 95 (Cath. 94.) v. 5.

huius curam non habebat. Velut si aureum sigillum loqueretur, de se dicens: Non sum mensura in aliquo genere; quod quidem dictum non habet locum, in quantum est aurum, quum sit metrum in genere metallorum, sed in quantum est quoddam signum receptibile per impressionem. 30

Formale igitur est Ecclesiae, illud idem dicere, illud idem sentire. Oppositum autem dicere vel sentire, contrarium formae, ut patet, sive naturae, quod idem est. Ex quo colligitur, quod virtus auctorizandi regnum hoc, sit contra naturam Ecclesiae: contrarietas enim in opinione vel dicto, 35 sequitur ex contrarietate quae est in re dicta vel opinata; sicut verum et falsum ab esse rei, vel non esse, in oratione causatur, ut doctrina Praedicamentorum nos docet. Sufficienter igitur per argumenta superiora, ducendo ad inconveniens, probatum est auctoritatem Imperii ab Ecclesia 40 minime dependere.

[CAPUT XVI. (XV.)]

Licet in praecedenti Capitulo, ducendo ad inconveniens, ostensum sit, auctoritatem Imperii ab auctoritate summi Pontificis non causari; non tamen omnino probatum est, ipsam immediate dependere a Deo, nisi ex consequenti. Consequens enim est, si ab ipso Dei vicario non dependet, 5 quod a Deo dependeat. Et ideo, ad perfectam determinationem propositi, ostensive probandum est, Imperatorem, sive mundi Monarcham, immediate se habere ad Principem universi, qui Deus est.

²⁷ F. de se ipso dicens

²⁷, ²⁸ P. genere sed quicquid dict.

²⁹ A. V. in quantum est aurum

²⁹ V. cum sit mixtum in genere

³¹ F. Formale ergo est

³⁶ V. quae sequitur vel est in re dicta

³⁷ M. sicut verum vel falsum

³⁸ F. Sufficienter ergo

H.M. dicendo ad inconveniens

Cap. XVI. ² F. ostensum fuit

³ F. Cons. enim est, quod si

⁶ Recentiores male quod a Deo dependat

M. ad perfectam demonstrationem propositi

³⁷ Oratio quaedam vel propositio falsa est, non existente re, quam existentem supponebat illa, et e converso, sicut demonstratur in doctrina de praedicamentis, sive categoriis.

- 10 Ad hujus autem intelligentiam sciendum, quod homo
solus in entibus tenet medium corruptibilem et incorrupti-
bilem; propter quod recte a philosophis adsimilatur hori-
zonti, qui est medium duorum hemisphaeriorum. Nam homo,
si consideretur secundum utramque partem essentialem, sci-
15 licet animam et corpus: corruptibilis est, si consideretur
tantum secundum animam, scilicet corpus; si vero secundum
alteram, scilicet animam, incorruptibilis est. Propter quod
bene Philosophus inquit de ipsa, prout incorruptibilis est,
in secundo de Anima, quum dixit: „Et solum hoc contingit
20 separari, tamquam perpetuum, a corruptibili.“

Si ergo homo medium quoddam est corruptibilem et
incorruptibilem, quum omne medium sapiat naturam extre-
morum; necesse est, hominem sapere utramque naturam.

¹⁰ M. sciendum est quod homo
— P. est sciend. quod homo

¹¹ Verba et incorruptibilem non
leguntur in A. F. et P.

¹² F. recte Philosophus adsimi-
latur

¹⁶ Locum, caeteroquin satis aper-
tum, mire corruptum exhibent
codd. Nil nisi homo, si con-
sideretur secundum utr. part.
essent. scil. animam et corpus,
corruptibilis est habent H. L.
M. — si consideretur tantum
secundum unam, scilicet (se-
cundum inserant editt.) ani-
mam, incorruptibilis est addunt
A. F. P. V. — Ficinus ita
reddidit: se in uno si considera
secundo anima e corpo;

secundo il corpo è corruttibile,
secundo l'anima non corrutti-
bile; neque aliter interpres ano-
nymus, cujus fragmentum edi-
dit Turrius lo nomo, se si con-
sidera secundo l'una e l'altra
parte essenziiale, cioè secundo
l'anima e il corpo: corruttibile
è, cioè se secundo il corpo è
considerato; secundo l'altra,
cioè l'anima, è incorruttibile.
Quorum vestigiis inhaerentes,
quae corpus corruptibile res-
piciant, probante Fraticellio,
jam dudum addidimus.

¹⁸ M. et Ficinus inquit de ipsa

²¹, ²² Verba et incorruptibilem
desiderantur in A. P.

X **Cap. XVI.** PSEUDO-ARISTOTELES (Cf. Notam ad cap. 11. libri I)
in libro „De causis“ Propos. 9. „Intelligentia comprehendit geuerata,
et naturam, et horizontem naturae, scilicet animam, nam ipsa est
supra naturam“ ¹⁹ ARISTOTELES De anima Lib. II. cap. 2. T. 21.
(lect. 4.) versio vetus „De intellectu autem et perspectiva potentia nihil
adhuc manifestum est, sed videtur genus alterum animae esse; et hoc
solum contingit separari, sicut aeternum, a corruptibili. Reliquae autem
partes animae manifestum ex his, quod non separabiles sunt, sicut
quidam dicunt.“

Et quum omnis natura ad ultimum quendam finem ordinetur, consequitur, ut hominis duplex finis exsistat, ut, sicut inter 25 omnia entia solus incorruptibilitatem et corruptibilitatem participat; sic solus inter omnia entia, in duo ultima ordinetur: quorum alterum sit finis ejus, prout corruptibilis est; alterum vero, prout incorruptibilis.

Duos igitur fines Providentia illa inenarrabilis homini 30 proposuit intendendos; beatitudinem scilicet hujus vitae, quae in operatione propriae virtutis consistit, et per terrestrem Paradisum figuratur; et beatitudinem vitae aeternae, quae consistit in fruitione divini aspectus, ad quam propria virtus ascendere non potest, nisi lumine divino ad- 35 juta, quae per Paradisum coelestem intelligi datur.

Ad has quidem beatitudines, velut ad diversas conclusiones, per diversa media venire oportet. Nam ad primam, per philosophica documenta venimus, dummodo illa sequamur, secundum virtutes morales et intellectuales operando. 40 Ad secundam vero, per documenta spiritualia, quae humanam rationem transsecedunt, dummodo illa sequamur secundum virtutes theologicas operando, Fidem, Spem scilicet et Caritatem. Has igitur conclusiones et media (licet ostensa sint nobis haec ab humana ratione, quae per philo- 45

²⁵ F. L. *sequitur ut hominis — V. cum sequitur ut hom.*

L. et editt. recentt. *et, sicut inter omnia*

²⁸ Sequimur codd. inter se consentientes. — Editt. *prout corruptibilis, alterum*

³⁰ A. *Providentia illi inenarrabilis — M. Provid. illa venerabilis — Ficinus inerrabilis* habuisse videtur.

³¹ V. *proposuit intendenti — F. propos intendentes* scilicet non habetur in F.

³² A. M. *que in opere propriae virt.*

³³ H. *per terrestrem Paradisum signatur*

³⁵ Edd. *ad quam virtus propria*

³⁶ M. *lumine divino adjuncta — P. lum. div. ad vitam*

³⁷ V. *velut adversas conclusiones*

³⁸ F. *div. media devenire*

³⁹ F. M. (et interpr. anon.) *per physica documenta — P. per philosophorum doc.*

⁴² Edd. antiq. *humanam rationem transcendit*

⁴³ P. *sequam. per virtutes theol. H. secundum fidem*

^{43, 44} *scilicet* non legitur in L. M. — A. *Spem si licet — Edd. cum Fel. scilicet Spem*

⁴⁴ F. *Has ergo concl.*

sophos tota nobis innotuit; haec a Spiritu Sancto, qui per Prophetas et Hagiographos, qui per coaeternum sibi Dei Filium Jesum Christum, et per ejus discipulos, supernaturalem veritatem ac nobis necessariam revelavit) humana
 50 cupiditas postergaret, nisi homines tamquam equi, sua bestialitate vagantes, in camo et freno compescerentur in via.

Propter quod opus fuit homini duplici directivo, secundum duplicem finem: scilicet summo Pontifice, qui secundum revelata humanum genus perduceret ad vitam aeternam; et Imperatore, qui secundum philosophica documenta
 55 genus humanum ad temporalem felicitatem dirigeret. Et quum ad hunc portum vel nulli, vel pauci, et hi cum difficultate nimia pervenire possint, nisi sedatis fluctibus blandae cupiditatis, genus humanum liberum in pacis tranquillitate quiescat: hoc est illud signum, ad quod maxime debet intendere
 60 curator orbis, qui dicitur Romanus Princeps, ut scilicet in areola ista mortalium libere cum pace vivatur. Quumque dispositio mundi hujus dispositionem inhaerentem coelorum

⁴⁷ F. H. L. M. P. V. et editt. vett. — A. *Hagiogr. quod in coact. sibi Dei fil. per Jes.* — Editt. rec. *Hag. per coaeternum etc.*

⁴⁹ A. (et interpr. anon.) *supernaturalem virtutem* — L. *fraternalem veritatem* — F. M. P. V. *ac nobis necessaria*

⁵⁰ In aliquot editt. male habetur *cupidit. prosterget* — F. *ubi homines*

⁵¹ L. *in camo et freno maxillas eorum compesc.*

⁵¹ P. V. et editt. ant. *humanum genus produceret*

⁵³ M. (et interpr. anon.) *secundum physica documenta*

⁵⁷ H. *ad hunc portum vel ulli* — A. *ad h. port. non ulli* — F. *ad h. port. nulli*

⁶² H. *scil. in aureola ista*, quod codd. exhibent omnes, desideratur in editt. antt.

⁵¹ Psalm 32. (Cath. 31.) v. 9. — Cf. Purgator. XIV. 143.
⁵² AUCTORIS Purgat. XVI. 106.

*Solera Roma, che il buon mondo feo,
 Due Soli aver, che l'una e l'altra strada
 Faccan vedere, e del mondo e di Deo.*

⁵³ AUCTORIS Convivium IV. 6. „Congiungasi la filosofica autorità colla imperiale, a bene e perfettamente reggere.“ ⁵⁴ Paradis. XXII. 151.

L'ajuola che ci fa tanto feroci.

circulationi sequatur; necesse est ad hoc, ut utilia documenta libertatis et pacis commode locis et temporibus applicentur ⁶⁵ de curatore isto, dispensari ab Illo, qui totalem coelorum dispositionem praesentialiter intuetur. Hic autem est solus Ille, qui hanc praecordinavit, ut per ipsam Ipse providens suis ordinibus quaeque connecteret.

Quod si ita est, solus eligit Deus, solus ipse confirmat, ⁷⁰ quum superiore non habeat. Ex quo haberi potest ulterius, quod nec isti qui nunc, nec alii enjusementque modi dicti fuerint Electores, sic dicendi sunt; quin potius denunciatores divinae providentiae sunt habendi. Unde fit, quod aliquando patiantur dissidium, quibus denunciandi dignitas ⁷⁵ est indulta: vel quia omnes, vel quia quidam eorum, nebula cupiditatis obtenebrati, divinae dispensationis faciem non discernunt.

Sic ergo patet, quod auctoritas temporalis Monarchae, sine ullo medio, in ipsum de fonte universalis auctoritatis ⁸⁰ descendit. Qui quidem fons, in arce suae simplicitatis unitus, in multiplices alveos influit ex abundantia bonitatis.

Et jam satis videor, metam adtigisse propositam. Euv-

⁶⁴ Editt. *circulationi*. Uterque translator *universalia documenta libertatis* legisse videtur.

⁶⁵ Sequimur unanimem codicum consensum. Unus P. pro *Illo* habet *alio*. — Ficinus (*è necessario . . . che questo . . . Imperadore sia da Colui spirato ecc.*) pro *dispensari* videtur legisse *inspirari* — Editt. *applicentur*, *ista dispensari ab illo curatore qui tot.* — Mallem a cur. isto, ea disp.

⁶⁷ F. *totaliter intuetur*. *Hoc autem*

⁶⁸ Recentiores, nescio qua ratione ducti, omittunt *Ipse*, quod tam codd. habent, quam editt. antiquae.

⁶⁹ V. *quaeque concitaret*

⁷² A. *isti qui nunc sunt*

⁷³ Edd. contra unanimem codicum consensum et Ficini auctoritatem (*ne altri che mai si sieno detti Elettori*): *dicti sunt Electores*

⁷⁴ Edd. antiq. *denunciatores divinae prudentiae*

⁷⁵ H. *bulle cupiditatis obtenebrati*

⁸⁰ V. *in ipsum Dei fontem*

P. *universalis dignitatis*

⁸¹ F. *in aureola suae simplicitatis*

⁸² P. *unitur in multiplicationes alios alveos*

divinae, quod post *abundantia bonitatis* addunt editt., neque in codd. habetur, neque apud Ficinum et interpr. anon.

⁸³ Cod. Pal. novi capituli initium indicare videtur.

cleata namque veritas est questionis illius, qua quaerebatur,
 85 utrum ad bene esse mundi necessarium esset Monarchae
 officium? ac illius, qua quaerebatur, an Romanus populus
 de jure Imperium sibi adsciverit? nec non illius ultimae,
 qua quaerebatur, an Monarchae auctoritas a Deo, vel ab
 alio deperderet immediate? Quae quidem veritas ultimae
 90 quaestionis non sic stricte recipienda est, ut Romanus Prin-
 cept in aliquo Romano Pontifici non subjaceat; quum mor-
 talis ista felicitas quodammodo ad immortalem felicitatem
 ordinetur. Illa igitur reverentia Caesar utatur ad Petrum,
 qua primogenitus filius debet uti ad patrem; ut luce paternae
 95 gratiae illustratus, virtuosius orbem terrae irradiet, cui ab
 Illo solo praefectus est, qui est omnium spiritualium et tem-
 poralium gubernator.

⁸⁵ F. H. M. P. V. — L. et edd.
Monarchiae officium — a cod.

A. absunt omnia inde ab
 utrum usque ad *an Romanus*

⁸⁷ A. *Imperium sibi adquisiverit*
 — H. *Romanum Imp. sibi*
adsciv.

⁸⁸ A. *an Monarchiae auctoritas*

⁸⁹ A. *non sic stricte accipienda*

est — F. *non sic stricte intel-*
ligenda est — H. *nec sic str.*
recip. est

⁹² F. *Ille ergo reverentia*

⁹³ F. L. *qui ab illo solo*

⁹⁶ *qui est desideratur* in cod. Pal.

⁹⁷ F. *temporalium gubernator et*
rector — P. *temporalium gu-*
bernatore

⁹⁴ Cf. Auctoris epistolam ad reges et princ. § 10: „Hic est, quem... Petri successor luce apostolicae benedictionis illuminat, ut, ubi radius spiritualis non sufficit, ibi splendor minoris luminaris illustret.“

IN CALCE LIBRI ADJICIUNT CODICES, ET QUIDEM

- A. „Explicit monarchia alligerii celeberrimi
poete florentini.“
- F. „Explicit Monarchia Dantis Aldigerii Christiani de
Florentia.“
- H. „O rex o summi. tu principis unice fili.
Respice gratuite. monarchiam atque monarcham.
Summum dico praesulem. romanorumque Imperatorem.
Ac simul lectorem. albertum nomine dictum
Ultimo scriptorem. henricum operis hujus.
Cui pro mercede des tecum gaudia vere.“
- L. „Finis. Clarissimi Poete Dantis Alingheri Florentini
summa Monarchia, explicuit.“
- M. „Deo gratias. Antonius Sinibaldus florentinus fide-
liter transcripsit ad instantiam Neri de Capponis
Negociatore Clarissimo.“
- P. „Dantis Allegerii Florentini Monarchie liber explicuit.“
- V. „Explicit monarchia dantis alicherij de florentia.“

y
x

SERIES CAPITULORUM.

LIBER PRIMUS

UTRUM AD BENE ESSE MUNDI MONARCHIA TEMPORALIS NECESSARIA SIT.

- Cap. 1. Prooemium.
" 2. Quis sit finis universalis civilitatis humani generis?
" 3. Est actuare totam potentiam intellectus possibilis ad speculandum et ad operandum.
" 4. Genus humanum, ut ad hunc finem perveniat, indigere pace universali.
" 5. Quando plura ordinantur ad unum, oportere unum eorum regere, alia vero regi.
" 6. Ordinem, qui reperitur in partibus humanae multitudinis, reperiri debere in totalitate.
" 7. Sicut universitas humana ad Deum, ita regna et gentes ad Monarcham respondere debere.
" 8. Homines ad imaginem Dei facti sunt; Deus vero unus est.
" 9. Homines, qui filii sunt coeli, vestigia coeli imitari decere.
" 10. Ut cuncta litigia dirimantur, summo iudice opus esse.
" 11. Mundum, quum iustitia in eo sit potissima, optime dispositum esse.
" 12. Humanum genus, potissime liberum, optime se habere.
" 13. Optime ad regendum dispositum alios optime disponere posse.
" 14. Quod fieri potest per unum, melius per unum fieri quam per plures.
" 15. In omni genere optimum esse quod est maxime unum.
" 16. Christum in plenitudine temporis sub Augusto Monarcha nasci voluisse.

LIBER SECUNDUS.

UTRUM ROMANUS POPULUS DE IURE SIBI ADCEIVERIT IMPERII DIGNITATEM.

- Cap. 1. Prooemium.
" 2. Id quod Deus in societate hominum vult, pro jure habendum esse.
" 3. Populum Romanum, tamquam nobilissimum, omnibus aliis praeferi convenire.
" 4. Romanum Imperium, quia miraculorum suffragio adjutum, a Deo volitum esse.

- Cap. 5. Populum Romanum, subjiciendo sibi Orbem, bonum Reipublicae, et ideo finem juris, intendisse.
- „ 6. Quemcumque, qui finem juris intendit, cum jure gradi.
- „ 7. Romanum populum a natura ad imperandum ordinatum fuisse.
- „ 8. Romano populo Imperium competere, judicio Dei ostensum esse.
- „ 9. Romanum populum cunctis athletizantibus pro Imperio praevaluisse.
- „ 10. Quod per duellum acquiritur, de jure adquiri.
- „ 11. Duella populi Romani.
- „ 12. Christum nascendo, justam esse auctoritatem Imperii Romani persuasisse.
- „ 13. Christum moriendo jurisdictionem Romani Imperii supra totum humanum genus confirmasse.

LIBER TERTIUS

UTRUM AUCTORITAS MONARCHAE ROMANI IMMEDIATE A DEO DEPENDEAT,
AN AB ALIQUO DEI VICARIO.

- Cap. 1. Prooemium.
- „ 2. Deum nollo quae naturae intentioni repugnant.
- „ 3. Tria adversariorum genera, et de nimia, quam multi traditionibus tribuunt, auctoritate.
- „ 4. Argumentum adversariorum a sole et luna desumptum.
- „ 5. Argumentum a praecedentia Levi prae Juda.
- „ 6. Argumentum a creatione et depositione Saulis per Samuelem.
- „ 7. Argumentum ab oblatione Magorum.
- „ 8. Argumentum a potestate clavium Petro concessa.
- „ 9. Argumentum a duobus gladiis.
- „ 10. Argumentum a donatione Constantini.
- „ 11. Argumentum ab advocacy Caroli Magni per Hadrianum Papam.
- „ 12. Argumenta a ratione deducta.
- „ 13. Auctoritatem Ecclesiae non esse causam Imperialis auctoritatis.
- „ 14. Ecclesiam talem auctoritatem neque a Deo, neque a se, neque ab aliquo Imperatore recepisse.
- „ 15. Virtutem auctorizandi Imperium esse contra naturam Ecclesiae.
- „ 16. Auctoritatem Imperii immediate dependere a Deo.

COROLLARIUM.

Ne vacuum ultimae hujus libri paginae spatium oculos lectoris offendat, et ut appareat quantopere jurium a summis Pontificibus affectatorum vindices etiam post tot saeculorum lapsum sibi consent, addimus quae argumentis ab auctore nostro impugnatis simillima nuper (d. V. mens. Martii 1871.) disputaverunt Ephemerides Romanae a Societate Jesu editae (*Civiltà cattolica. Serie VIII. vol. p. 658.*)

Il Pontifice è costituito da Dio, in modo assoluto nell' apice della sovranità, in quanto tale . . . Quodcumque ligaveris super terram etc. Queste parole non danno luogo ad eccezione veruna, ed esprimono una giurisdizione universale ed assoluta. Esse comprendono ogni cosa.

P. 664. Nel Pontifice si appunta, come in apice, l'una e l'altra potestà; e ciò per esser egli Vicario di Cristo, il quale non solamente è Sacerdote eterno, ma è ancora Re dei Re e Signore dei Dominanti. Così insegna espressamente S. Tommaso nei commenti al Maestro delle Sentenze: Utriusque potestatis apicem tenet, scilicet spiritualis et saecularis; hoc Illo disponente, qui est Sacerdos et Rex in aeternum secundum ordinem Melchisedech, Rex Regum et Dominus Dominantium.

Similia, et graviora etiam, per ultimi biennii spatium ex eodem fonte manarunt complura.

29 GEN 18 6

5968501

Im Verlage
von W. Braumüller, k. k. Hof- u. Universitätsbuchhändler in Wien
sind erschienen:

Goethe

dessen Bedeutung für unsere und die kommende Zeit.

Von
C. G. Carus.

Hierbei fünfzehn kurze, früher gänzlich unbekannte und ungedruckte

Parabeln Goethe's

aus den ersten siebenziger Jahren des vorigen Jahrhunderts.

8. 1863. Preis: 1 fl. 50 kr. — 3 Mark.

Ludwig Tieck.

Erinnerungen eines alten Freundes aus den Jahren 1825—1842.

Von
Hermann Freiherrn von Friesen.

Zwei Bände.

Mit 2 Stahlstichen. gr. 8. 1871. Preis: 5 fl. — 10 Mark.

Ernesti Rankii,

Professoris Theologiae Marburgensis.

Horae lyricae

Praeit Conradi Celtis effigies.

12. 1874. cart. Preis: 1 fl. 20 kr. — 2 Mark 40 Pf.

Von demselben Verfasser:

Carmina academica.

Praemissa est

Helii Eobani Hessi effigies.

12. 1866. cart. Preis: 1 fl. — 2 Mark.

Romeo und Julie.

Drama in 5 Aufzügen

Von
William Shakespeare.

In das Deutsche übertragen

Von
E. G. L.

16. 1870. cart. Preis: 1 fl. 50 kr. — 3 Mark.

276 5/7

Typis J. B. Hirschfeld, Lipsiae.

